

Eerdere publicaties

*Inkomensspreiding in en om de stad.
Een voorstudie*

De Vries (2005)
ISBN 90 5662 4784

*Nieuwbouw in beweging. Een analyse van
het ruimtelijk mobiliteitsbeleid van Vinex*

Snellen et al. (2005)
ISBN 90 5662 438 5

*Kennisassen en kenniscorridors. Over de
structureerende werking van infrastructuur
in de kenniseconomie*

Van Oort & Raspe (2005)
ISBN 90 5662 459 8

*Schoonheid is geld! Naar een volwaardige
rol van belevingswaarden in maatschappelij-
ke kosten-batenanalyses*

Dammers et al. (2005)
ISBN 90 5662 458 x

*De markt doorgrond. Een institutionele
analyse van de grondmarkt in Nederland*

Segeren et al. (2005)
ISBN 90 5662 439 2

*A survey of spatial economic planning
models in the Netherlands. Theory,
application and evaluation*

Van Oort et al. (2005)
ISBN 90 5662 445 8

Een andere marktwerking

Needham (2005)
ISBN 90 5662 437 7

*Kennis op de kaart. Ruimtelijke patronen in
de kenniseconomie*

Raspe et al. (2004)
ISBN 90 5662 414 8

*Scenario's in Kaart. Model- en ontwerp-
benaderingen voor toekomstig
ruimtegebruik*

Groen et al. (2004)
ISBN 90 5662 377 x

*Unseen Europe. A survey of EU politics and
its impact on spatial development in the
Netherlands*

Van Ravesteyn & Evers (2004)
ISBN 90 5662 376 1

*Behalve de dagelijkse files. Over betrouw-
baarheid van reistijd*

Hilbers et al. (2004)
ISBN 90 5662 375 3

Ex ante toets Nota Ruimte

CPB, RPB, SCP (2004)
ISBN 90 5662 412 1

Tussenland

Frijters et al. (2004)
ISBN 90 5662 373 7

*Ontwikkelingsplanologie. Lessen uit en
voor de praktijk*

Dammers et al. (2004)
ISBN 90 5662 374 5

*Duizend dingen op een dag. Een tijdsbeeld
uitgedrukt in ruimte*

Galle et al. (2004)
ISBN 90 5662 372 9

De ongekende ruimte verkend

Gordijn et al. (2003)
ISBN 90 5662 336 2

De ruimtelijke effecten van ICT

Van Oort et al. (2003)
ISBN 90 5662 342 7

Landelijk wonen

Van Dam et al. (2003)
ISBN 90 5662 340 0

Naar zee! Ontwerpen aan de kust

Bomas et al. (2003)
ISBN 90 5662 331 1

Energie is ruimte

Gordijn et al. (2003)
ISBN 90 5662 325 7

*Scene. Een kwartet ruimtelijke scenario's
voor Nederland*

Dammers et al. (2003)
ISBN 90 5662 324 9

HET GEDEELDE LAND VAN DE RANDSTAD

ONTWIKKELING EN TOEKOMST VAN HET GROENE HART

Nico Pieterse
Marijn van der Wagt
Femke Daalhuizen
Maarten Piek
Frederik Künzel
Restlan Aykaç

NAi Uitgevers, Rotterdam
Ruimtelijk Planbureau, Den Haag
2005

INHOUD

Samenvatting 7

Inleiding

Achtergrond 15
Onderzoeksdoelstelling 16
Onderzoeksvragen 17
Opzet van het onderzoek 17

Het Groene Hart in beeld

Inleiding 23
De discussie 23
    Fysieke aspecten 23
    Morfologische aspecten 24
De kaartbeelden 25
    Onderlaag 25
    Occupatie 29
    Beleving 36
Conclusies 38

De historische ontwikkelingen

Inleiding 55
Methode 55
Ontstaansgeschiedenis van het Groene Hart 57
Recente ontwikkelingen in het Groene Hart 58
    Morfologische veranderingen 58
    Bevolkingsontwikkeling en woningbouw 59
    Bedrijvigheid en werkgelegenheid 64
    Infrastructuur 70
    Landbouw 70
    Natuur en recreatie 74
    Veranderingen in het bodemgebruik 76
Kaartanalyse regio Alphen 78
Kaartanalyse regio De Ronde Venen 79
Kaartanalyse regio Schoonhoven 80
Ruimtelijke correlaties 81
Conclusies 88

Actoren in het Groene Hart

Inleiding 93
Overheden 93

Toenemende complexiteit beleid 93
Ontwikkelingen ondanks beleid 94
De Nota Ruimte 95
Ruimteclaims van actoren 98
    Wonen 98
    Bedrijvigheid 99
    Infrastructuur 100
    Natuur en water 101
    Weide, cultuurhistorie en open ruimte 102
De actoren en hun middelen 103
    Overheden 103
    Belangengroeperingen 104
    Bedrijven 106
Middelen en allianties 107
Conclusies 109

Een toekomstbeeld

Inleiding 113
Trendlijn 113
    Demografie en wonen 114
    Bedrijvigheid 115
    Infrastructuur 117
    Water, natuur en recreatie 117
    Landbouw 119
    Uitwerking in een kaartbeeld 120
    Conclusies 121
Gebiedsgericht ontwikkelen 124
    Van visie... 124
    ... Naar uitvoering 125
    Versnippering 126
    Verlies van het kenmerkende landschap 132
    Conclusies 134

Conclusie 139

Literatuur 141

Bijlage: interviews 147

Over de auteurs 149

SAMENVATTING

- Het Groene Hart is geen samenhangend gebied; het bestaat uit deelgebieden met elk hun eigen kwaliteiten. Slechts de ligging ten opzichte van de Randstad is de gemene deler van het gebied
- Het Groene Hart versteent. De ontwikkelingen die het Groene Hart onder druk zetten, verlopen min of meer parallel aan die in de rest van Nederland
- De kwaliteiten van het Groene Hart kunnen het beste worden beschermd door het concept Groene Hart los te laten en het gebied niet langer als een geheel te behandelen
- Het is beter in het beleid selectief aan te sluiten bij de in het gebied aanwezige diversiteit en dynamiek dan te proberen deze overal tegen te houden.

Achtergrond

Al sinds 1958 wordt gesignaleerd dat de maatschappelijke dynamiek de specifieke karakteristieken van het Groene Hart dreigt aan te tasten. Het leidt tot voortdurende discussies over de kwaliteiten van dit middengebied van de Randstad en over de effectiviteit van het beschermingsbeleid van de overheid. Deze discussies onttaarden vaak in normatieve kwesties, zoals de schoonheid en de cultuurhistorische waarde van het landschap. Ook bestaat er geen consensus over het gewenste gebruik van het gebied. Al deze discussies maken één ding duidelijk: er bestaat behoefte aan meer objectieve bijdrage. Met dit rapport wil het RPB in die behoefte voorzien. Wat zijn de karakteristieke kwaliteiten van het gebied en wat is hun ruimtelijke spreiding? Welke ruimtelijke ontwikkelingen hebben zich voorgedaan in de afgelopen vijftig jaar? Wat zijn de actoren die belangen hebben bij de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied? Welke ontwikkelingen kunnen we in de toekomst verwachten? En in hoeverre, en op welke wijze, is de ontwikkeling van het Groene Hart middels beleid te beïnvloeden als die te verwachten trends zich voordoen?

Karakteristieken Groene Hart

Het Groene Hart is synoniem voor een groene, open, agrarische ruimte. Hoewel het voor bijna tachtig procent uit landbouwgrond bestaat, vormt het Groene Hart echter geen uniform gebied.

Naast de landbouw kent het Groene Hart ook belangrijke water- en natuurgebieden (vooral in het noordoosten) en gewilde woonmilieus. Deze laatste variëren van centrum-stedelijk (vooral in het westelijk deel) tot landelijk-dorps (vooral in het oostelijke en zuidelijke deel). Daarnaast heeft het gebied een economische functie: de bedrijvigheid is geconcentreerd in de grote kernen in het westen en noorden van het gebied, en als linten langs de infrastructuur.

Het zijn vooral de zuidzijde, de westzijde en de noordzijde van het Groene Hart die dicht bebouwd zijn; aan de oostzijde gaat het open weidelandschap naadloos over in het rivierenlandschap.

Ook de belevingswaarde van het open landschap van het Groene Hart loopt uiteen. Zo wordt die openheid aan de noordkant beperkt door de geluidshinder van wegen en Schiphol. En de westkant kent maar weinig open, stille gebieden. Dit in tegenstelling tot de zuidkant van het Groene Hart – de Waarden –, waar dergelijke gebieden nog wel aanwezig zijn.

Tot slot zullen huidige en toekomstige functies rekening moeten houden met de lage ligging van het gebied (tot 6 meter onder NAP). Denk bijvoorbeeld aan de veiligheidsrisico's en de kosten voor waterbeheersing die hiermee samenhangen.

Zo zijn in het Groene Hart drie landelijke kwaliteiten te onderscheiden:

1. stadslandschappen, waar de burger kan recreëren in het groen en waar de aanwezigheid van het landelijk gebied als verkoopargument voor woningen wordt gebruikt. Deze gebieden liggen vooral in de westelijke open gebieden nabij de steden van de Randstad, zoals de Weipoort
2. belevingslandschappen, die gekenmerkt worden door de aanwezigheid van natuur, waterplassen en cultuurhistorische waarden. Deze gebieden liggen vooral in het noordoosten, zoals de Loosdrechtse plassen
3. cultuurhistorische landschappen, waar de historische verkaveling en de cultuurhistorische monumenten terug te vinden zijn en die nog sterk gedragen worden door een agrarische bedrijfsvoering. Deze liggen vooral in het zuidwesten, zoals de Millingerwaard.

Tussen de gebieden die over deze kwaliteiten beschikken, liggen stedelijke zones en gebieden met intensieve, niet-grondgebonden landbouw. Kortom: het Groene Hart is een verzameling van gebieden met uiteenlopende kwaliteiten, waarvan de enige samenhang wordt bepaald door de locatie ten opzichte van de Randstad (nabije open ruimte).

Historische ontwikkelingen

De analyse van de ruimtelijke ontwikkelingen binnen het Groene Hart in de afgelopen decennia laat eveneens zien dat het gebied niet als één geheel te typeren is. Binnen de deelgebieden verlopen de ontwikkelingen niet op gelijke wijze. Dit komt onder andere door verschillen in stedelijke druk, verschillen in de flexibiliteit van de bestaande structuren van het cultuurland, verschillen in de morfologie van nieuwe structuren en verschillen in beleid. Ook de verschillen in ontstaansgeschiedenis – bodemgesteldheid en occupatiegeschiedenis – spelen hier een rol.

Wat zijn die ruimtelijke ontwikkelingen die zich tot op heden in het Groene Hart hebben voorgedaan?

- Het Groene Hart volgens de definitie van 1958 is steeds kleiner geworden. Vooral langs de Oude Rijn, de randen aan de westkant van het Groene Hart en rond Schiphol zijn de ontwikkelingen zeer snel gegaan
- Er is een oost-west as ontstaan met veel woningbouw en bedrijvigheid, en een noord-zuid as met veel glastuinbouw
- Grootchalige woningbouwlocaties worden rondom bestaande woonkernen gerealiseerd. Het gaat hierbij om relatief veel eengezinswoningen
- Bedrijventerreinen worden voornamelijk gerealiseerd in de buurt van infrastructuur aan de stadsranden, of er wordt nieuwe infrastructuur voor aangelegd
- Bedrijven komen ook voor op informele locaties verspreid in het Groene Hart; dit geldt voor zo'n veertig procent van de bedrijvigheid
- Met de uitbreiding van het aantal woon- en werklocaties neemt ook de hoeveelheid infrastructuur toe in het Groene Hart. De recente, relatief snelle groei van de infrastructuur heeft daarbij een toename van het aantal verplaatsingen binnen het Groene Hart mogelijk gemaakt
- De landbouw verdwijnt langzaam of kent een verschuiving tussen of binnen bedrijfstakken nabij woonkernen en in door infrastructuur versnipperde gebieden. Vooral de veehouderijsector neemt af, in tegenstelling tot de glastuinbouw die in het Groene Hart is toegenomen
- De positie van de recreatieve sector in het Groene Hart is sinds de tweede helft van de jaren negentig versterkt. Herbergt de Randstad tot 1996 meer recreatieterreinen dan het Groene Hart, in 2002 is die verhouding omgekeerd. Nieuw aangelegde recreatiegebieden dienen vaak als buffer tussen verschillende woongebieden. Ook het areaal aan natuurgebieden is aanzienlijk toegenomen.

Kortom: de stedelijke omgeving ruikt op in het Groene Hart. Ten eerste is inmiddels 25 procent van het toenmalige areaal open ruimte bebouwd en buiten de formele grenzen van het Groene Hart geplaatst. Ten tweede laat de analyse zien dat de ontwikkelingen binnen de formele grenzen van het Groene Hart vergelijkbaar zijn met de rest van Nederland. In de periode voor 1980 kende het gebied nog een bovengemiddelde groei voor verschillende ruimte-vragende sectoren, als woningbouw en bedrijventerreinen; na 1980 gaan de ontwikkelingen gelijk op met de rest van Nederland. In het rapport wordt geconcludeerd dat de morfologie van verstedelijking en bedrijvigheid in het Groene Hart de afgelopen vijftig jaar sterk is veranderd, en dat de veranderingen niet afwijkend zijn ten opzichte van de rest van Nederland. Kenmerkend gevolg van verstedelijking is de voortgaande versnippering door de aanleg van infrastructuur, die op hun beurt weer leiden tot de aanleg van nieuwe bedrijfsterreinen en nieuwbouwlocaties.

Niet alleen zijn de ontwikkelingen vergelijkbaar; in veel opzichten verschilt het Groene Hart ook nauwelijks van de rest van Nederland:

- In 2000 is van de ruimte in het Groene Hart 4,9 procent bestemd voor wonen, tegenover 5,3 procent in Nederland en 15,9 procent in de Randstad

- Voor de totale bedrijvigheid is in het Groene Hart 2,3 procent van de ruimte in gebruik, tegenover 2,8 procent in heel Nederland en 8,9 procent in de Randstad
- Hoewel het wegennet er tussen 1996 en 2000 sneller groeit dan in de rest van Nederland, is het ruimtebeslag in het Groene Hart door infrastructuur (2,9 procent) vergelijkbaar met de rest van Nederland (2,8 procent), en minder dan in de Randstad (5,1 procent)

Ook de groene vormen van ruimtegebruik zijn in het Groene Hart even nadrukkelijk aanwezig als daarbuiten:

- De landbouw is dominant in het Groene Hart: zo'n tachtig procent van het areaal is in gebruik voor de land- en tuinbouw. Daarbij daalt het aantal agrarische bedrijven er in dezelfde mate als in de rest van Nederland. Het areaal aan landbouwgrond daarentegen is tussen 1996 en 2000 slechts met 0,6 procent gedaald; dit duidt op schaalvergroting
- In het Groene Hart komt er steeds meer ruimte voor recreatie en natuur. Tussen 1996 en 2000 is het recreatiegebied in het Groene Hart sneller gegroeid dan in Nederland als geheel: een toename van 5,1 procent versus 3,1 procent. Ook het areaal natuur neemt in die periode in het Groene Hart sneller toe dan in de rest van Nederland: een toename van 6,6 procent in het Groene Hart tegenover 1,1 procent in Nederland.

De analyse biedt dus geen onderbouwing voor een bijzondere status van het Groene Hart. Het is vooral de ligging van het gebied binnen de stedelijke invloedssfeer van de Randstad – en de druk die daarvan uit gaat – die het gebied bijzonder maakt.

Actoren en belangen

Ruimtelijke ontwikkelingen worden niet alleen gestuurd door het beleid, maar voor een steeds groter deel door maatschappelijke actoren als projectontwikkelaars, natuurorganisaties en bedrijven. Veel actoren willen hun ruimtelijke claims realiseren in het Groene Hart. Zo willen projectontwikkelaars er woningen bouwen, bedrijven willen er bedrijvigheid ontwikkelen, het waterschap wil meer ruimte voor waterberging, natuurorganisaties willen ruimte om de in het gebied aanwezige natuur goed te laten functioneren, agrariërs hebben belang bij een laag grondwaterpeil, enzovoort. Veel van de claims die de belangen van deze actoren met zich meebrengen, zijn strijdig.

Gezien de middelen die bedrijven en projectontwikkelaars ter beschikking staan, is het waarschijnlijk dat het Groene Hart in de toekomst dichter bebouwd zal gaan worden. Andere actoren verliezen daarbij hun, van oudsher sterke, positie. Door de vele ruimteclaims op agrarische grond en het teruglopende inkomen van boeren ziet het er naar uit dat de veehouderij met name in de stadsranden haar greep op het landschap gaat verliezen. Ook cultuur- en natuurbeschermers lijken de ontwikkelingen vooralsnog niet te kunnen

keren; ze hebben daarvoor niet de financiële middelen noch de allianties met beslissende organisaties.

Toekomst

Hoe ziet het toekomstige Groene Hart eruit? Een extrapolatie van de historische ontwikkeling op basis van vastgelegde projecten, plannen in een vergevorderd stadium, prognoses en trendmatige ontwikkelingen levert het volgende beeld:

- Het aantal woningen neemt vooral toe aan de stadsranden. Echter, gezien de toenemende behoefte aan landelijk wonen, zal ook de vraag naar woningen met een dorps en landelijk karakter toenemen. De plattelandswoningen worden vooral gebouwd op bereikbare locaties, als nieuwe linten door het landschap, aan een nieuwe of bestaande hoofdweg.
- Vanwege zijn goede bereikbaarheid is het Groene Hart een aantrekkelijke vestigingsplaats voor bedrijven. Zo biedt de combinatie van geconcentreerde productie en handel in dezelfde regio waarin zich de twee belangrijke mainports bevinden, grote agrologistieke mogelijkheden. Het is dan ook niet ondenkbaar dat meer bedrijven zich in het gebied zullen vestigen, vooral langs de hoofdwegen. Bovendien zal de 'kraamkamerfunctie' van de vele informele bedrijfslocaties die er op dit moment zijn, de vraag naar formele bedrijfslocaties in het Groene Hart verder doen toenemen.
- Met de uitbreiding van de woningbouw en de bedrijvigheid zal ook de intensiteit van de infrastructuur in het Groene Hart toenemen. Bovendien zullen nieuwe (lightrail)stations functioneren als verstedelijkingskatalysatoren. Om de nieuwe bedrijventerreinen en woonwijken bereikbaar te maken, zullen meer op- en afritten naar en van de snelwegen moeten worden aangelegd. Niet alleen intensificeert zo de infrastructuur, ook zullen stiltegebieden hierdoor verder versnipperd worden.
- De landbouw staat sterk onder druk. Vanwege de strenge EU-normen en het wegvallen van EU-subsidies zullen veel boeren, met name in de grondgebonden akkerbouw, het niet meer kunnen bolwerken. Slechts enkele landbouwbedrijven zullen naar verwachting kunnen overschakelen op een intensieve niet-grondgebonden agrarische bedrijfsvoering. Bovendien zal de stedelijke druk van de Randstad ertoe leiden dat de grondprijzen in het Groene Hart stijgt. Hierdoor zal aan de stadsranden de landbouw verdwijnen ten gunste van de woningbouw en de (glas)tuinbouw, die de hoge grondprijzen wel kan opbrengen. Het veenweidelandschap zal zo ingrijpend veranderen, vooral in de nabijheid van bestaande agroclusters en de stedelijke omgeving.
- Voor waterbeheersing zullen bepaalde delen van het Groene Hart worden vernat en in sommige gevallen onder water worden gezet. De maatregelen tegen wateroverlast zullen naar schatting maximaal tien procent van het areaal betreffen. Veel van deze maatregelen zullen worden gecombineerd met de opgave de inklinking van het veen een halt toe te roepen.

- Met de toenemende bevolking zal ook de vraag naar recreatiemogelijkheden groter worden. Zo zal bijvoorbeeld het areaal aan sportterreinen en parken nog aanzienlijk kunnen groeien. Daarnaast zal er natuurgebied worden gerealiseerd onder de noemer van de provinciale Ecologische Hoofdstructuur.

Op afzienbare termijn zullen bepaalde delen van het Groene Hart dus niet langer een nabije open ruimte vormen – overigens geldt dit ook nu al voor enkele locaties. Zo zullen vooral de Oude-Rijnzone en het voormalige A3-tracé de grootste veranderingen kunnen ondergaan van landelijk gebied naar stedelijk gebied of agrobusiness-park. Hieraan liggen twee oorzaken ten grondslag:

1. de boer is steeds minder in staat het cultuurlandschap te onderhouden
2. het gebied versnipperd steeds verder.

Beleid

Om de cultuurhistorische kwaliteiten van het Groene Hart te behouden en de nabije open ruimte daadwerkelijk open te houden, zal er dus een omslag moeten plaatsvinden in de manier waarop we met het Groene Hart omgaan: het is geen samenhangend en statisch gebied, maar divers en voortdurend aan verandering onderhevig. Het Groene-Hartbeleid kenmerkt zich echter door een generiek karakter. In de Nota Ruimte worden weliswaar kwaliteitszones in het Groene Hart onderscheiden, maar tot op heden zijn deze onvoldoende uitgewerkt. Het is de vraag of dergelijk generiek beleid recht kan doen aan de diversiteit van en de dynamiek in het Groene Hart.

Moet het Groene Hart dan maar worden opgegeven? Of zijn er andere oplossingen om de ontwikkelingen enigszins te beïnvloeden en de kwaliteiten van het gebied te behouden?

De conclusie in deze studie is dat dit alleen kan door het gebied niet langer als een eenheid te beschouwen, en het beleid te laten aansluiten bij een lager schaalniveau. De in de studie onderscheiden kwaliteiten – stadslandschap, belevingslandschap en cultuurhistorisch landschap – moeten worden benoemd en vervolgens gericht worden ontwikkeld in samenhang met de overige ruimtevrage sectoren. Het is zaak daarbij rekening te houden met mogelijke toekomstige ontwikkelingen en met de uitbreiding van de huidige gebruiksfuncties. Het Groene Hart is immers niet alleen een landschap met cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten, maar ook een gebied met een economische en een woonfunctie.

Kortom:

- het concept Groene Hart moet worden losgelaten om recht te kunnen doen aan de diversiteit van het gebied, en
- het beleid moet aansluiten bij de in het gebied aanwezige dynamiek in plaats van te proberen deze tegen te houden.

Om daarbij te kunnen ontwikkelen wat we willen bereiken, benoemt de studie enkele gereedschappen. Zo zou het clusteren van bedrijventerreinen langs en tussen de infrastructuur kunnen helpen om uitbreiding van bedrijvigheid elders, en daarmee verdere versnippering van het gebied, tegen te gaan. En de boer zou meer bestaanszekerheid kunnen krijgen door hem te compenseren voor zijn werk als landschapsbeheerder.

INLEIDING

Achtergrond

Het Groene Hart is al vele eeuwen lang een relatief open gebied met landbouw en water in het midden van de Randstad (zie figuur 1). Sommige delen van het gebied hebben een hoge landschappelijke kwaliteit; de tijd lijkt er te hebben stil gestaan sinds de jaren van Jac. P. Thijsse. Zo schrijft Geert Mak tijdens zijn boottocht in 1998 over het landschap:

...toen was er een ingenieuze rolbrug en daarachter strekte zich opeens een groen polderland uit, met boerderijen, vee, kippen en volkstuinen (...) alles ademde een belommerde, landelijke sfeer. Alleen een permanent geruis van wielen verried waar ik in werkelijkheid was: tussen een wirwar van zware rode lijnen op de kaart, in het hart van een van de drukste en dichtst bevolkte gebieden van Europa. (Mak 1998:14)

Het Groene Hart wordt echter ook gekenmerkt door een gestage toename van het aantal woningen en bedrijventerreinen, en door veranderingen in de landbouw. Mak(1998:22):

Ik naderde Voorschoten vanaf de zuidwestkant. Ik zag geen stad oprijzen of een dorp verschijnen, nee, er was in het landschap opeens sprake van een roodbruine bouwgorf, met hier en daar een paar witte schuimvlokken, die langzaam door het groene land op me af kwam rollen. Een oude boerderij stond te wachten op het einde. Op de voorgrond vertelden zandbulten over nieuwe uitbreidingen...

Deze beschrijving staat niet op zichzelf; zij is een van de kernpunten in de discussie over het Groene Hart. Een discussie die al wordt gevoerd sinds 1958, als voor het eerst wordt gesignaleerd dat de maatschappelijke dynamiek in het Groene Hart de specifieke kwaliteiten van het open middengebied dreigt aan te tasten (Werkcommissie Westen des Lands 1958). Deze signalering leidt tot een discussie over de te behouden kwaliteiten van het gebied, en over het beleid waarmee dat behoud zou kunnen worden bewerkstelligd.

Wat zijn die kwaliteiten van het gebied, dat dan nog geen Groene Hart heet? In eerste instantie is het gebied vooral een agrarische productieruimte, om een mogelijke nieuwe hongervinter te voorkomen. In de daarop volgende jaren neemt de woningbehoefte sterk toe en wordt het gebied overloopt van de Randstad. Deze overlooptfunctie is echter maar van korte duur. Al snel krijgt het Groene Hart voornamelijk zijn huidige bestemming als landbouwgebied met een zekere landschappelijke kwaliteit, waarin de boer optreedt als

landschapsbeheerder. Hiertoe worden in de derde Nota Ruimtelijke Ordening (1977) de grenzen van het 'Groene Hart' vastgesteld. Het landelijke gebied tussen de vier grote steden in de Randstad wordt dan voor het eerst als een geheel gezien. Hiermee is het concept 'Groene Hart' geïntroduceerd. Overigens heeft de begrenzing van het Groene Hart geen cultuurhistorische achtergrond; ze is bestuurlijk en planologisch gekozen (Borger et al. 1996).

Is het aanvankelijk de politiek die het voortouw neemt in de discussie over de toekomst en mogelijkheden van het Groene Hart, in de loop der tijd schuiven steeds meer partijen aan: Milieudefensie, Natuurmonumenten, projectontwikkelaars, de Kamer van Koophandel enzovoort. We kunnen dan ook spreken van een maatschappijbrede discussie.

Net zoals in 1958 gaat ook de huidige discussie vooral over de landschappelijke kwaliteit van het Groene Hart: de openheid van de groene ruimte en cultuurhistorisch waardevolle elementen zoals de historische verkavelingspatronen. Veel organisaties willen het Groene Hart zoveel mogelijk beschermen om de (toekomstige) bewoners van Nederland het landschap van onze (groot)ouders te kunnen laten zien, en om te kunnen ontsnappen aan de drukke Randstad. Om hieraan tegemoet te komen is het Groene Hart in de Nota Ruimte (2004) uitgeroepen tot nationaal landschap. Dit wil echter niet zeggen dat er in het gebied niet mag worden gebouwd. Er blijven woningen bijkomen, en wie langs de snelweg rijdt, ziet bedrijven de grond uit schieten. Ook de begrenzing van het gebied is al meermalen veranderd; onlangs nog is de Zuidplaspolder uit het Groene Hart losgemaakt.

Deze ontwikkelingen maken dat er in de publieke opinie een sterk gevoel heerst dat de natuur in en de cultuurhistorie van het Groene Hart worden opgeofferd voor economische en lokale belangen. Daarbij komt dat de Nota Ruimte van 2004 lagere overheden meer planologische vrijheden geeft. Zo is de discussie over het Groene Hart opnieuw opgelaaid. Nader onderzoek lijkt gerechtvaardigd: waarom wil het niet lukken om de ontwikkelingen in het Groene Hart in te perken? Of lijkt dit maar zo en gaat het eigenlijk goed met het gebied?

Onderzoeksdoelstelling

De publieke discussie over het Groene Hart wordt voornamelijk gevoed door de zorg dat ongestructureerde en ongewenste ontwikkelingen de openheid van het Groene Hart bedreigen en zelfs zullen aantasten (Lysias Advies 2003). Deze zorg wordt nog versterkt door het feit dat beleidsmakers tot dusver niet in staat zijn gebleken om de trend van doorgaande ontwikkelingen te stuiten. De zorg dat het Groene Hart wordt aangetast en het onvermogen om deze aantasting met behulp van een trendbrekende visie te weerleggen, komt grotendeels voort uit een gebrek aan kennis over de daadwerkelijke ontwikkelingen en de manier waarop deze tot stand zijn gekomen.

Voor het formuleren van beleid ten aanzien van de toekomstige ontwikkelingen in het Groene Hart is het daarom van belang om vast te stellen wat de

kwaliteiten zijn van het gebied, welke ruimtelijke ontwikkelingen er hebben plaatsgevonden en wat de samenhang is tussen die verschillende ruimtelijke ontwikkelingen, wie de beheerders of belanghebbenden zijn en vooral in welke richting de ontwikkelingen in de toekomst zullen gaan. Met de integrale, themabrede analyse die we in deze studie van het gebied maken, hopen we aan die noodzakelijke kennis bij te dragen. Gezien de complexiteit van het gebied hebben we daarbij niet de pretentie om op elk onderwerp de diepte in te gaan. Het doel is veeleer om een aantal belangrijke thema's integraal en consistent uit te werken.

Onderzoeksvragen

Om bovenstaande doelstellingen te bereiken zullen we de volgende onderzoeksvragen beantwoorden:

- wat zijn de kwaliteiten van het Groene Hart, en wat is hiervan de ruimtelijke spreiding?
- welke ruimtelijke ontwikkelingen hebben zich voorgedaan in de periode 1950–2000? Met het beantwoorden van deze vraag willen we de ruimtelijke correlaties doorgronden die deze ontwikkelingen hebben vormgegeven en die dit ook in de toekomst zullen doen.
- welke invloed hebben de actoren in het Groene Hart? Verschillende actoren, zoals provincies, gemeenten, projectontwikkelaars, agrariërs, natuur- en recreatiestichtingen, hebben verschillende belangen bij de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van het gebied. Naarmate deze belangen langer leven en sterker georganiseerd zijn, zullen zij in de toekomst de ruimtelijke ontwikkelingen meer kunnen beïnvloeden.
- welke ontwikkelingen kunnen we verwachten in het Groene Hart? Met deze vraag richten we ons specifiek op ruimtelijke ontwikkelingen en belangen, omdat deze naar verwachting ook in de toekomst een belangrijke rol zullen spelen.
- in hoeverre, en op welke wijze, is de ontwikkeling van het Groene Hart te beïnvloeden als bestaande trends zich voortzetten en nieuwe trends ontstaan?

Opzet van het onderzoek

De hierboven geformuleerde onderzoeksvragen worden in de volgende hoofdstukken nader uitgewerkt.

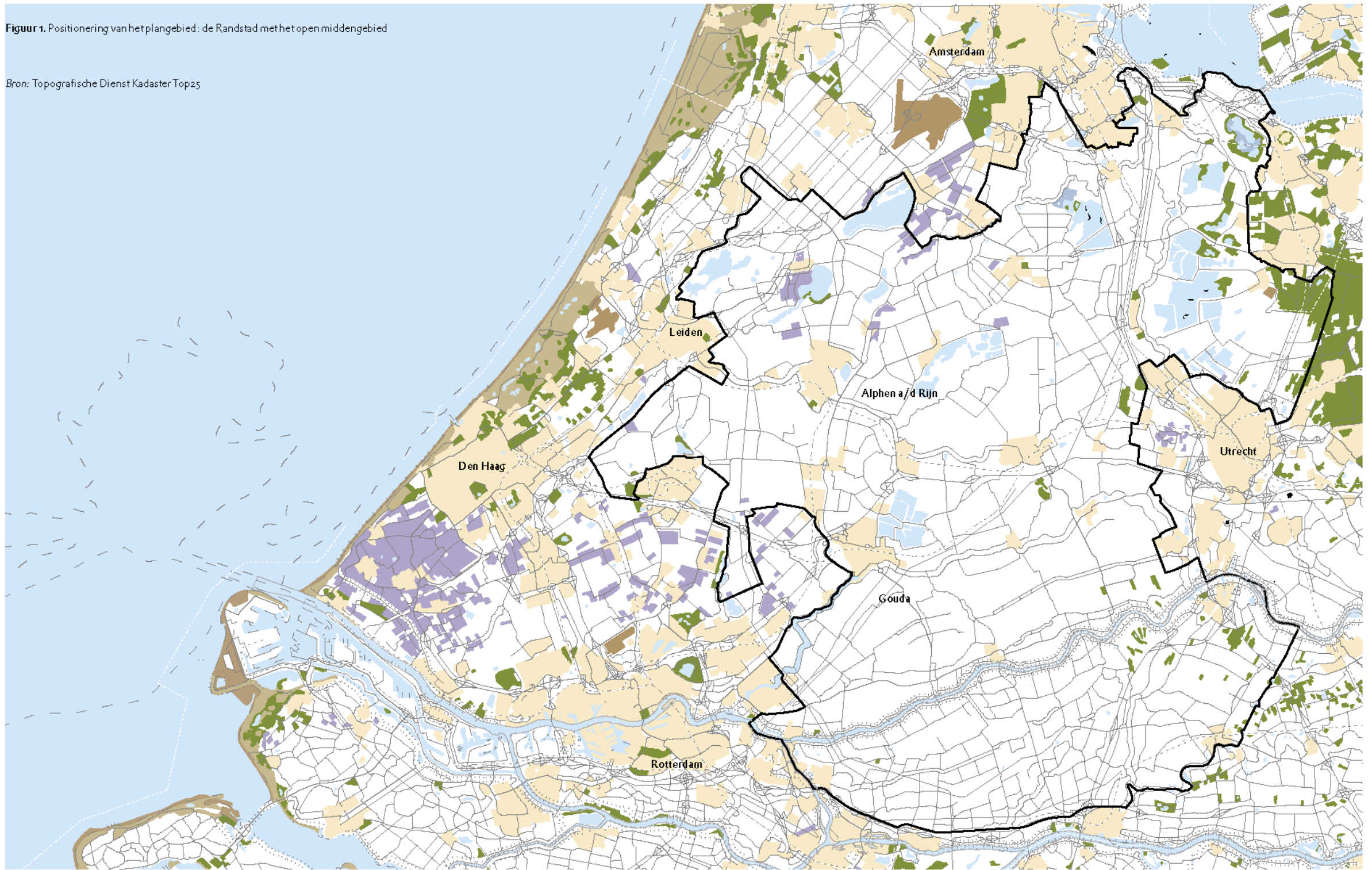
In het tweede hoofdstuk staat de vraag naar de kwaliteiten van het Groene Hart centraal. Deze kwaliteiten worden onder andere beschreven aan de hand van kaartbeelden.

In het derde hoofdstuk worden de historische ontwikkelingen in beeld gebracht. Dit doen we middels een cijfermatige analyse van de bevolkingsgroei, de toename van bedrijvigheid, het aantal woningen, de hoeveelheid natuur en recreatie, en middels een analyse van historisch kaartmateriaal. Drie deelgebieden, die van elkaar verschillen in de mate waarin veranderingen

Figuur 1. Positionering van het plangebied: de Randstad met het open middengebied

Bron: Topografische Dienst Kadaster Top25

hebben plaatsgevonden, in de bodemgesteldheid en in de aanwezigheid van cultuurhistorische waarden, worden daarbij in meer detail geanalyseerd, te weten: de gebieden rondom Alphen aan den Rijn, De Ronde Venen en Schoonhoven.

In het vierde hoofdstuk onderzoeken we de invloed van de diverse actoren in het gebied. Dit doen we aan de hand van interviews met vertegenwoordigers van de belangengroepen, aangevuld met literatuuronderzoek. Hierbij staan vooral de (sectorale) belangen, de verwachtingen en de wensen voor de toekomst centraal. Ook inventariseren we hoe de actoren van plan zijn te reageren op het nieuwe ruimtelijke beleid. Dit actorenonderzoek wordt tot slot geplaatst in het licht van het beleid van de afgelopen jaren.

In het vijfde hoofdstuk gaat het om de laatste onderzoeksvragen: de mogelijke ruimtelijke ontwikkeling van het Groene Hart tot 2030, en de mate waarin en de mogelijkheden waarmee deze ontwikkelingen te beïnvloeden zijn. Hiervoor schetsen we enkele gereedschappen, die het beleid (van lokaal niveau tot Rijksniveau) zou kunnen gebruiken om zijn doelstellingen te verwezenlijken. Hiervoor hebben we gebruik gemaakt van bestaande literatuur over gebiedsgerichte ontwikkeling.

Tot slot worden in het laatste hoofdstuk de belangrijkste conclusies samengevat.

Het Groene Hart in beeld

Inleiding

Het Groene Hart staat volop in de belangstelling. Enerzijds wordt het gebruikt als een metafoor voor alles wat de overheid goed dan wel fout doet in de ruimtelijke ordening. Anderzijds wordt er kritiek geuit op de duurzaamheid van het gebied: waterproblemen, stedelijke druk en bodemdaling veroorzaken dusdanige problemen dat het gebied niet in de huidige vorm is te handhaven. Maar wat is er nu precies aan de hand in dit gebied, en waarover gaat de discussie echt?

Om dit in beeld te brengen, inventariseren en beschrijven we in dit hoofdstuk de hoofdkenmerken van het Groene Hart. Hieronder vallen niet alleen het woonmilieu en de economie, maar ook de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten. Een aantal van deze kenmerken geven we weer in kaartbeelden, andere beschrijven we slechts kwalitatief.

De discussie

De discussie over het Groene Hart concentreert zich op de fysieke en de morfologische eigenschappen van het gebied. Onder de fysieke aspecten vallen onderwerpen als inklinking, wateroverlast, verzilting en veiligheid. Het bouwen van woningen en bedrijven, het aanleggen van nieuwe infrastructuur en het verdwijnen van openheid en stilte behoren tot de morfologische aspecten.

Fysieke aspecten

Een van de punten die in de discussie vaak naar voren komt, is het inklinken van het Groene Hart. Grote delen van dit gebied bestaan uit veengrond. Door het intensieve gebruik van de grond is het veen, met circa twaalf millimeter per jaar, inmiddels ingeklonken met meer dan twee meter (Gerritsen & Kwakernaak 2002). Deze inklinking geeft soms directe problemen voor monumentale boerderijen op het platteland, die daardoor dreigen te verzakken. Maar ook hele steden worden bedreigd, zoals Gouda. Uit cultuurhistorisch oogpunt vormt het inklinken een probleem, omdat het veen hierdoor uiteindelijk geheel zal verdwijnen, en daarmee de karakteristieke slotenpatronen en specifieke vegetatie van het gebied (Ligtvoet & Van der Vlist 2002).

Een ander onderwerp in de maatschappelijke discussie is de wateroverlast en de noodzaak tot waterberging. Doordat het merendeel van de waterplassen in het Groene Hart in de loop der eeuwen is ingepolderd, kunnen de waterplassen na een intensieve periode van regenval het water vaak niet meer

kwijt. Wateroverlast in de tuinbouwgebieden en, zij het sporadisch, in de steden is dan het gevolg.

De verzilting van de landbouwgebieden levert eveneens stof tot discussie. Verzilting is een probleem dat zich kan voordoen omdat er in de ondergrond van het Groene Hart voornamelijk zout water te vinden is, deels als gevolg van de invloed van de zee en deels door de aanwezigheid van zouthoudende sedimenten. In het grootste deel van Noord- en Zuid-Holland komt dit zoute water niet aan de oppervlakte; het zoete water blijft daar op het zoute water liggen. Er zijn echter locaties, bijvoorbeeld rond Boskoop en de Haarlemmermeer, waar het zoute water wel naar boven komt. Dat komt doordat deze relatief vochtige gebieden voor de landbouw diep ontwaterd moeten worden, zodat de zoetwaterlaag verdwijnt. Hierdoor wordt tevens de opwaartse druk van het zoute water versterkt, zodat er vanuit diepere lagen nog zouter water wordt aangevoerd. Om de verzilting tot stilstand te brengen, zo menen sommigen, zou het grondgebruik op deze locaties geëxtensiverd moeten worden (zie ook Pieterse 2003).

Ten slotte heeft men het in de discussie over het Groene Hart vaak over de veiligheid. Vrijwel alle delen van het gebied liggen onder het zeeniveau. Hoewel de dijken sterk genoeg zijn om het merendeel van de bekende springvloeden te kunnen weerstaan, bestaan er toch punten van zorg. Berekeningen laten zien dat de zeespiegel tot één meter zou kunnen stijgen (het rijk hanteert een middelscenario van vijftig centimeter) en recente metingen tonen aan dat de golfkracht groter is dan gedacht. Daarmee zou de beschermende werking van de zeedijken serieus op de tocht staan. Als een dijk doorbreekt, is het niet ondenkbeeldig dat een deel van de Randstad, en daarmee het Groene Hart, onder water zal komen te staan.

Morfologische aspecten

De Nota Ruimte geeft regels voor het bouwen in de Nationale Landschappen, waaronder het Groene Hart. Er heerst voor die gebieden een 'ja-mits'-regime: bouwen mag mits de kernkwaliteiten van het landschap worden behouden of versterkt. Het Groene Hart wordt in de discussie veelvuldig gebruikt als casus om de (vermeende) effecten van de Nota Ruimte te belichten. De criticasters van de nota menen dat het Groene Hart hierdoor zal verrommelen en vol zal worden gebouwd met bedrijven en woningen. Bovendien acht men de kans groot dat de aanwezige natuurwaarden zullen verdwijnen, doordat gemeenten het belang van het natuurgebied voor Nederland niet juist inschatten (zie o.a. Hein 2005). De belangrijkste aanname achter de kritiek is dat een van de kernkwaliteiten van het Groene Hart – openheid en landelijkheid – verloren dreigt te gaan (Borger et al. 1996).

Voorstanders van de nota wijzen erop dat juist doordat de uitbreiding van de woonfunctie aan een quotum is gekoppeld (bouwen voor eigen aanwas), er meer mogelijkheden ontstaan om het gebied open te houden. Ook menen zij dat de nota de bestaande praktijk slechts formaliseert.

De kaartbeelden

Om de discussie, en de verschillende aspecten daaruit, letterlijk zichtbaar te maken, presenteren we het Groene Hart in deze paragraaf in kaartbeelden. Deze kaartbeelden bespreken we aan de hand van een driedeling, te weten: de onderlaag als de sturende laag, de occupatie in de zin van de functies die in het gebied in gebruik zijn, en de belevingsaspecten door de mens.

Onderlaag

De onderlaag van het Groene Hart is de sturende laag voor nieuwe ontwikkelingen. Deze bepaalt waar het verstandig is om te bouwen, hoeveel dit kost, waar grondposities worden ingenomen, en waar transformaties in de landbouw te verwachten zijn. In de onderlaag zijn twee elementen opgenomen: de bodem – als belangrijke factor in de vestiging van bedrijven, in de aanleg van wegen en in de planning van nieuwe woonwijken – en de invloed van het water.

De bodem De bodem van het Groene Hart bestaat uit drie soorten grond: veen, klei en zand (zie figuur 2).

De veengebieden zijn van oudsher de natste gronden in het Groene Hart. Om ze geschikt te maken voor gebruik moeten de veengronden worden ontwaterd; doordat vinden we in deze gebieden het grootste aandeel sloten per hectare grond. Over het algemeen worden de veengronden gebruikt voor de veehouderij (veenweiden) en voor de tuinbouw. De grondsoort leent zich niet voor intensieve bebouwing en infrastructuur. Dit zou hoge kosten met zich meebrengen; immers, stoeptegels verzakken en rijkswegen moeten worden onderheid. Door de wijze waarop de veengronden in de twaalfde en dertiende eeuw zijn ontgonnen, zijn veelal smalle, langgerekte kavels ontstaan. Omdat het veenweidegebied deze historische kavelstructuur grotendeels heeft behouden en een gering aandeel bebouwing heeft, ademt het nog een oorspronkelijke agrarische sfeer en heeft het een landelijk, extensief ogend karakter. Het is om deze redenen dat deze gebieden als cultuurhistorisch waardevol worden aangemerkt en behouden zouden moeten blijven.

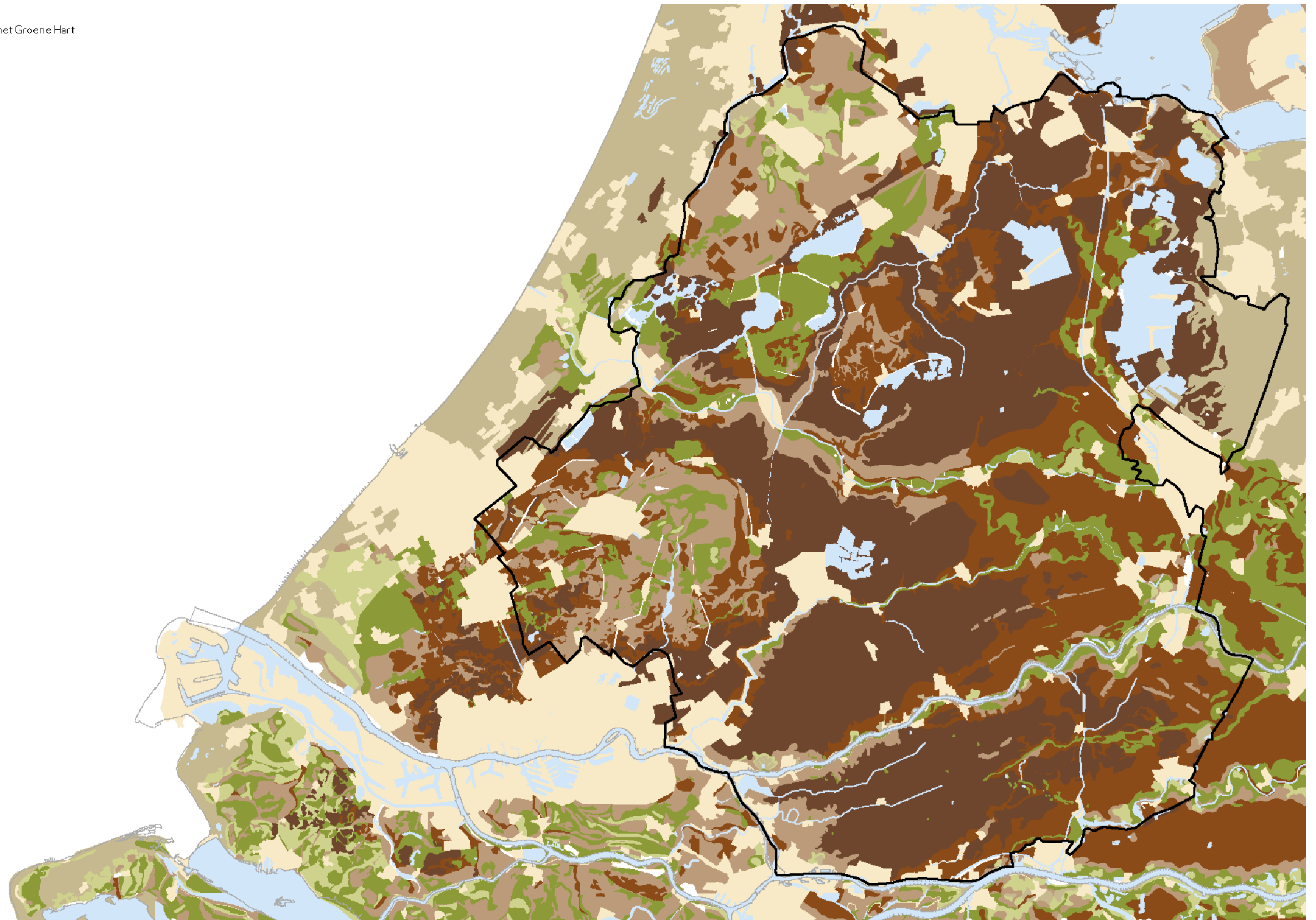
De kleigronden zijn veel stabielere dan het veen. De meeste kleigronden in het Groene Hart liggen in de zogenoemde droogmakerijen. De bodem van deze voormalige plassen kan wel tot zes meter onder het NAP liggen! Door de diepe ligging zijn de kosten voor waterbeheersing groot, en de kansen op wateroverlast zijn groter dan in andere gebieden. Toch worden de kleigronden intensief bebouwd, omdat ze geschikt zijn voor vrijwel alle vormen van akkerbouw en tuinbouw. Veel droogmakerijen hebben een hoog aandeel kassen en pot- en containercultures. De gebieden worden gekenmerkt door een blokvormig patroon van grote kavels.

De derde grondsoort in het Groene Hart is zand en zavel. Het zand in het Groene Hart ligt voornamelijk op de stroomruggen. Daarnaast vinden we in het zuiden van de Waarden onder het veen Pleistoceen zand (oude rivierzanden), hetgeen de bodem enige stabiliteit geeft. Vanwege deze stabiliteit zijn de zand-

Figuur 2. Grondsoorten in het Groene Hart

- Veen
- Zand
- Lichte zavel
- Zwارة zavel
- Lichte klei
- Zwارة klei
- Stedelijk gebied
- Zoetwater

Bron: Alterra

gronden van oudsher het meest geschikt voor bebouwing. Dat is ook zichtbaar in de grootschalige bebouwing op de stroomruggen. Doordat bovendien de waterhuishouding op de zandgronden goed te regelen is, zijn ze zeer geschikt voor fruitteelt.

Invloed van het water Voor de bespreking van dit element van de onderlaag nemen we de hoogteligging van het gebied als uitgangspunt. De hoogteligging is een resultante van de (woelige) historie van het Groene Hart. Voormalige veengebieden werden ontgonnen tot op het klei, waardoor er diepe plassen ontstonden die later weer werden drooggelegd. Deze droogmakerijen zijn op de hoogtekartaart (figuur 3) zichtbaar als diep gelegen gebieden. De overgebleven veengebieden liggen hoger, al zijn ze door ontwatering soms meters gedaald ten opzicht van het oorspronkelijke niveau. Zo wordt het Groene Hart zichtbaar doorsneden door hooggelegen oorspronkelijke stroomruggen. Het hoogteverschil is goed zichtbaar in het verschil tussen de boezemwateren en de veen- en kleibodem.

De kaart geeft de hoogtes van het gebied aan tussen -5,00 en 5,00 meter, op een meter nauwkeurig. De droogmakerijen, de veengebieden en de stroomruggen vallen door hun hoogteverschillen duidelijk op. In rood zijn de gebieden boven de 5,00 meter, en daarmee de bebouwing, aangegeven. De bebouwde gebieden liggen voornamelijk op de stroomruggen en in de droogmakerijen. De veengebieden vormen het open landschap van het Groene Hart.

Al zolang de mens het land in gebruik heeft, kampt hij geregeld met wateroverlast. Terwijl een overstroming op de woeste gronden voorheen geen kwaad deed, ontstaat nu een probleem omdat akkers of steden onder water lopen. De kans op een overstroming is in de loop der tijd toegenomen, omdat de gronden in het westen van het land steeds dieper zijn komen te liggen. Als gevolg daarvan moet er meer water worden afgevoerd, waardoor het afvoerstelsel steeds zwaarder wordt belast. Dit wordt nog versterkt door de toenemende verstedelijking. Ten slotte heeft het water minder ruimte gekregen, zodat het nergens kan worden geborgen. Hierdoor is er na intensieve regenbuien vaak onvoldoende capaciteit in het boezemsysteem om (diepe) polders van water te ontdoen.

Het spreekt voor zich dat de diep gelegen gebieden de grootste kans lopen op wateroverlast. De stijghoogte van het grondwater onder de polders en veengebieden is voor het grootste deel wel op het oorspronkelijke niveau gebleven, zodat er op vele locaties sprake is van opwaartse waterdruk. Hoe dieper de locatie, hoe groter het verschil in waterdruk en hoe harder er dus moet worden gepompt om de polder droog te houden. Omdat de trend wijst op verdergaande daling van de veengebieden, zal dit probleem daar alleen maar toenemen. Het zal op deze locaties daardoor steeds duurder worden om het watersysteem te beheersen.

Occupatie

Met de occupatie van het Groene Hart bedoelen we het gebruik van het gebied voor diverse economische en maatschappelijke functies, zoals wonen, bedrijvigheid en landbouw.

Wonen Dankzij zijn goede ligging is het Groene Hart een aantrekkelijke woonomgeving. De afstand tot de grote steden is gering en er is volop ruimte. Aan de westkant, in de nabijheid van de grote steden, is het Groene Hart dichter bebouwd dan elders. Daarnaast is een aantal grote kernen in het gebied, zoals Zoetermeer, Gouda en Alphen aan de Rijn, in de afgelopen jaren flink gegroeid.

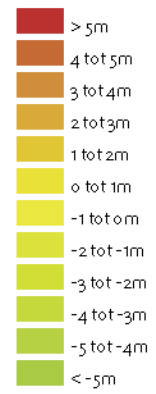
Het Groene Hart biedt uiteenlopende woonmilieus, van centrum-stedelijk tot landelijk-dorps. De categorie 'centrum-stedelijk' bevat de centra van steden, maar ook een aantal centraal gelegen wijken net daarbuiten. Vooral in het westelijk deel van het Groene Hart is ruimte voor dit woonmilieu. Ook de categorieën 'stedelijk buiten centrum' en 'groenstedelijk' concentreren zich in het westelijke en noordelijke deel van het Groene Hart. Het woonmilieu 'stedelijk buiten centrum' bevat wijken die op een wat grotere afstand van het centrum liggen. De nieuwbouwwijken worden tot de groenstedelijke wijken gerekend.

Het oostelijke en zuidelijke deel van het Groene Hart is relatief minder dicht bebouwd. Daar bevinden zich de centrum-dorpse en landelijk-dorpse woonmilieus. Deze woonmilieus hebben een relatief lage dichtheid en relatief weinig voorzieningen.

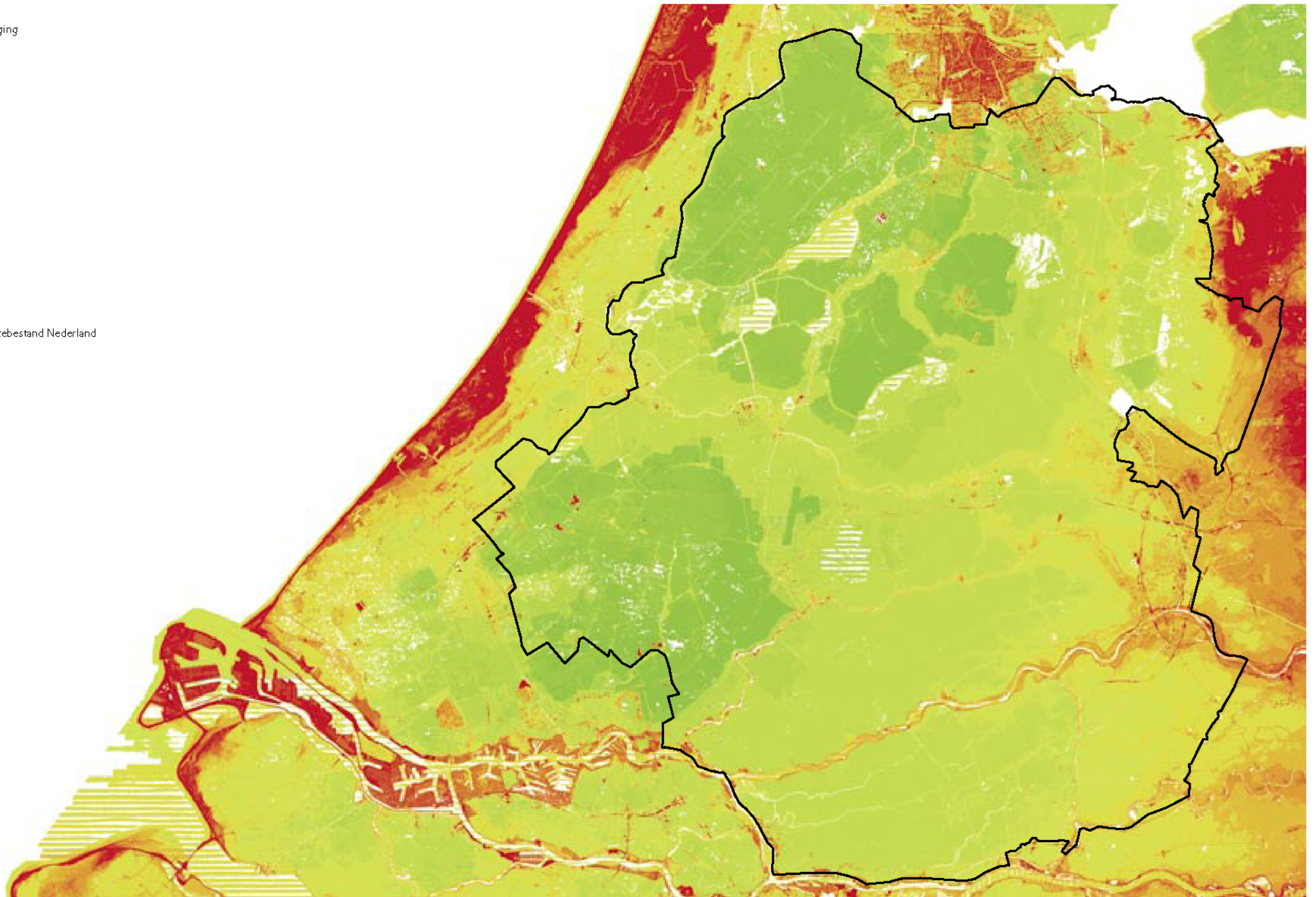
Bedrijvigheid De spreiding van bedrijvigheid laat een beeld zien dat vergelijkbaar is met die van wonen. De bedrijvigheid is geconcentreerd in de grote kernen, in het westelijke en noordelijke deel van het gebied. Buiten de kernen vertoont zij een lintvormige structuur langs de infrastructuur. Hierdoor wordt bij veel mensen het gevoel versterkt dat er geen open ruimte meer is in het Groene Hart en dat het onderscheid tussen stad en platteland niet meer bestaat.

Op de kaart valt op dat de zakelijke dienstverlening vooral is geconcentreerd in het noordoostelijke deel van het Groene Hart. Handel en distributie zijn meer geconcentreerd rond de kernen, terwijl de industrie vaker voorkomt tussen de kernen en op het platteland. Volgens het Ministerie van Economische Zaken (2004) is de werkgelegenheid van het Groene Hart 55,4 fte per 1000 inwoners. Dit is hoger dan het gemiddelde van de overige landelijke gebieden (54,6), maar onder het gemiddelde van de rest van Nederland (56,5). Kijken we daarentegen naar de ontwikkeling van het arbeidsvolume van het Groene Hart, dan blijkt deze met 2,6 procent hoger te zijn dan die in de overige landelijke gebieden (gemiddeld 2,09%) en ook dan het gemiddelde van Nederland als geheel (2,41%). Ondanks restrictief beleid heeft zich in het Groene Hart dus een sluipend proces van economische groei voorgedaan. Voor de economie is er geen groen of agrarisch hart, maar vormt het Groene Hart een integraal onderdeel van de economie van de omliggende Randstad.

Figuur 3. Hoogteligging

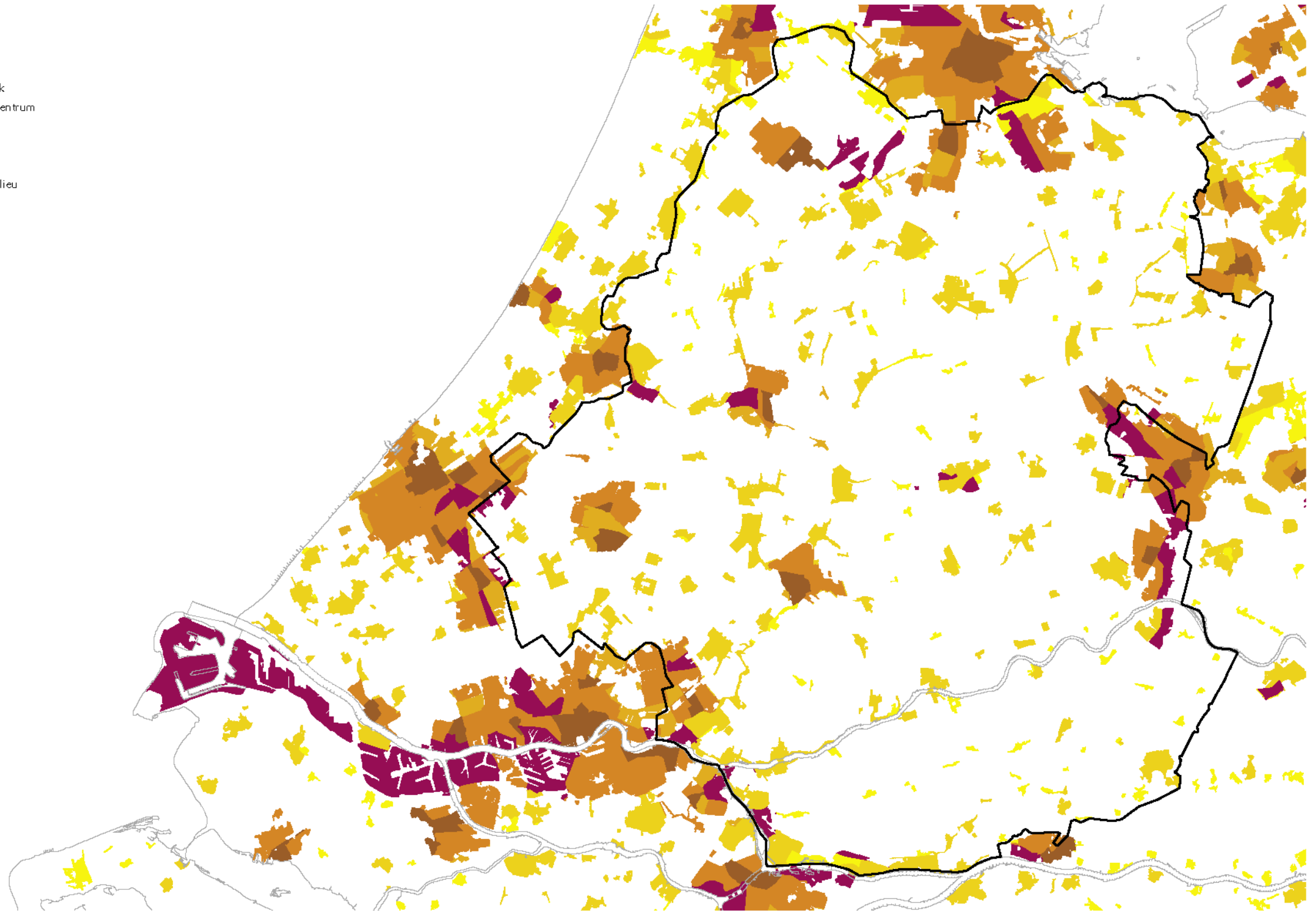
Bron: Actueel Hoogtebestand Nederland
(Rijkswaterstaat)

Figuur 4. Woonmilieus

- Centrum-stedelijk
- Stedelijk-buiten centrum
- Groen-stedelijk
- Centrum-dorps
- Landelijk-dorps
- Specifiek werkmilieu

Bron: ABF

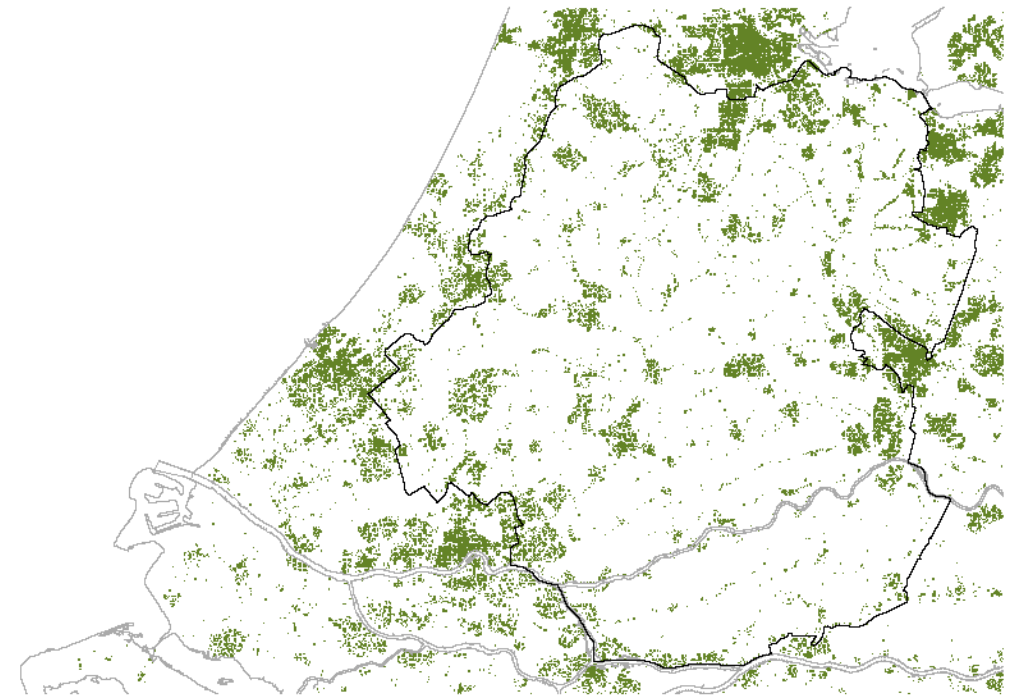
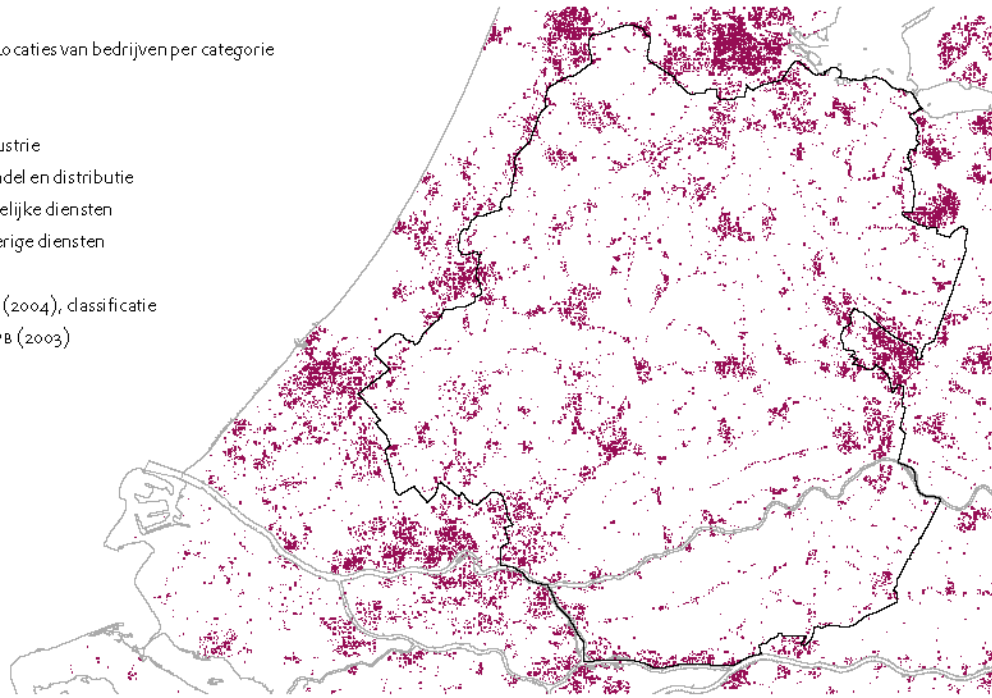

Figuur 5. Locaties van bedrijven per categorie

- Industrie
- Handel en distributie
- Zakelijke diensten
- Overige diensten

Bron: LISA (2004), classificatie volgens RPB (2003)

Landbouw Het Groene Hart bestaat voor ongeveer driekwart uit landbouwgrond. Het grootste deel daarvan, ongeveer 63 procent, is grasland. Het merendeel van de graslanden ligt op de veengronden. Gewassen als aardappelen, bieten en granen worden in het westelijke deel van het gebied geteeld, op de lager gelegen kleigronden. Ook de kassen liggen overwegend in het westen (zie figuur 6).

De laatste jaren wordt op de veengronden steeds meer maïs verbouwd. Deze maïsteelt vormt een obstakel voor de openheid van het landschap, juist waar die openheid zo'n belangrijk aspect van het landschap wordt gevonden. Een andere verschuiving in het gebied is de overgang van traditionele landbouw naar meer tuinbouw en sierteelt. Die verschuiving doet zich vooral voor in het westelijke deel van het Groene Hart.

Beleving

De beleving van het Groene Hart speelt een belangrijke rol in de discussie over het open houden en bewaren van het gebied. We zijn ons ervan bewust dat de mate van beleving, en de soort, afhangt van de waarnemer, en dat er feitelijk zoveel mogelijkheden voor beleving zijn als mensen. Desondanks hebben we er in dit onderzoek voor gekozen om een aantal voor beleving relevante indicatoren in kaarten af te beelden: openheid, stilte, cultuurhistorie, natuurwaarden, recreatie, risico's en overlast.

Openheid Zoals reeds is genoemd, is de openheid van het landschap een van de basiskwaliteiten van het landelijke gebied. Voor het Groene Hart is deze kwaliteit zelfs een icoon geworden. Hoewel openheid een subjectief begrip is, kan zij toch op een bepaalde manier worden gewaardeerd. Palmer (1996) laat zien dat de meeste mensen een landschap het hoogst waarderen als het zich tot maximaal anderhalve kilometer uitstrekt. Liggen objecten verder weg, dan krijgt men een ongemakkelijk gevoel, en bij een kortere afstand tot het object wordt het landschap niet langer als open ervaren. Natuurlijk speelt hier in de beleving ook een rol wat het storende element aan de horizon is: een bos wordt bijvoorbeeld als veel minder storend ervaren dan een nieuwbouwwijk, een opslag van bouwmaterialen of infrastructuur zoals een snelweg of een hoogspanningslijn.

In figuur 7 is te zien dat het Groene Hart een hoge mate van versnippering kent. Toch zijn er nog steeds zones van grotere samenhangende open gebieden te vinden, met name in de Waarden en in gebieden van de Nieuwkoopse Plassen tot de Vinkeveense Plassen. Doordat deze open gebieden voor de meeste mensen echter minder goed bereikbaar zijn, wordt het Groene Hart veelal toch als versnipperd ervaren.

Stilte Een belangrijk kenmerk van het Groene Hart is de landelijkheid. Naast het open karakter is een van de basiskwaliteiten van het platteland stilte en rust. Maar hoe stil is het Groene Hart? De kaart laat zien dat die stilte afhankelijk is van de infrastructuur en van de nabijheid van de luchthavens (Rotterdam en Schiphol).

In figuur 8 is goed zichtbaar dat bovenregionale infrastructuur, zoals snelwegen en spoor, het Groene Hart opdeelt in kleine gebieden. Een aantal potentieel interessante landschappelijke gebieden ligt onder de rook van Schiphol, en is daarmee te lawaaiër om landschappelijk kwalitatief hoogwaardig te kunnen zijn. Er blijven echter wel enkele samenhangende stiltegebieden over, zoals in de Waarden, rond de Nieuwkoopse Plassen of bij de Loodsrechtse Plassen.

Cultuurhistorie In de discussies over het Groene Hart is het behoud van de cultuurhistorie van het gebied een veelgehoord argument. Maar wat is precies cultuurhistorische waarde, en waar is zij aanwezig? Om de cultuurhistorische waarde van een landschap, of van elementen daarvan, te bepalen worden vaak de volgende criteria gebruikt: zeldzaamheid voor Nederland of de wereld (denk aan het ontginningspatroon in het veenweidegebied en het verdedigingsstelsel van de Waterlinies), de (goede) staat waarin een karakteristiek gebied bewaard is gebleven en het kenmerkende voor een streek of voor de geschiedenis van Nederland (Borger et al. 1997). Aan de hand van deze drie criteria laten de kaarten 9–10 zien waar de cultuurhistorische waarde in het Groene Hart ligt. Hierbij zijn landschappelijke elementen, archeologische vindplaatsen en historische gebouwen gelokaliseerd.

In figuur 9 ('Historische elementen') zijn monumenten, archeologische vindplaatsen en twee waterlinies aangegeven. Monumenten zijn onder meer agrarische gebouwen, kastelen, landhuizen, molens, vestingswerken en weg- en waterwerken. Behalve archeologische vindplaatsen zijn ook de plekken aangegeven waar archeologische vondsten worden verwacht. In het Groene Hart concentreren de historische elementen zich in de Waarden, langs de Oude Rijn en in het oosten bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

In figuur 10 staan historische en kenmerkende elementen, zoals dijken, waterlopen, lintdorpen, kenmerkende verkavelingspatronen en turfwinning. Met name de langwerpige en regelmatige verkaveling van het veenweidegebied wordt vaak als kenmerkend voor West-Nederland ervaren en vanuit internationaal oogpunt is ze zelfs uniek. De vroegere turfwinningengebieden zijn nu veenplas of droogmakerij. De landschappelijke, culturele elementen concentreren zich in het oostelijk deel van het Groene Hart. Wat hierbij opvalt, is dat veel van de *landschappelijke* en *historische elementen* in de stiltegebieden van het Groene Hart liggen.

Recreatie In de discussies over de functie van het Groene Hart wordt recreatie vaak als argument gehanteerd voor de ontwikkeling van het gebied. De gunstige ligging ten opzichte van de Randstad doet veronderstellen dat de Randstedelingen het gebied als recreatieruimte (kunnen) gebruiken.

Uit de kaart blijkt dat de intensieve recreatie zich aan de randen van het Groene Hart bevindt, dichtbij de grote steden. Het gaat dan om verblijfsrecreatie, dagrecreatieve terreinen en parken en plantsoenen. De meer extensieve recreatie, zoals de wateren en natuur en bos, ligt doorgaans op enige afstand van de grote steden.

Het Groene Hart heeft de recreant weinig natuur te bieden. Wat er aan natuur en bos aanwezig is, is bovendien ongelijk over het gebied verdeeld: zij bevindt zich vooral in de noordelijke helft, terwijl het westelijke en zuidelijke deel van het Groene Hart nauwelijks natuur bevatten. Daartegenover is het zuidelijke deel, de veenweidegebieden, wel rijk aan cultuurhistorie, iets wat ook voor de recreatie van belang wordt geacht.

Het gebied beschikt over een netwerk van wegen die geschikt zijn voor wandelen en fietsen. De recreatiegebieden zijn hiermee binnen het Groene Hart ontsloten en met elkaar verbonden. Een aantal plekken blijft echter niet bereikbaar, zoals het gebied ten zuiden van de Nieuwkoopse Plassen en het gebied ten noorden van De Ronde Venen.

Conclusies

Is het Groene Hart een groene buffer tussen de Randstad-steden met een onafhankelijke agrarische en landschappelijke functie, waarvan met name de openheid van het landschap als kernkwaliteit teloor dreigt te gaan? Of is het Groene Hart een gebied waar ook gewoond en gewerkt zou moeten worden, en dat dus meer ten dienste zou moeten staan van de mens dan nu het geval is? Dat is de kern van de discussie rondom het Groene Hart.

De analyse in dit hoofdstuk laat zien dat het Groene Hart weliswaar voor tachtig procent uit landbouwgrond bestaat maar zeker geen uniform gebied is. Het contrast tussen de randen en het midden van het gebied is groot: aan de zuidzijde, de westzijde en de noordzijde is het Groene Hart dicht bebouwd; alleen aan de oostzijde gaat het open weidelandschap naadloos over in het rivierenlandschap. Vrijwel alle woningen in het Groene Hart vallen in de categorie 'centrumstedelijk wonen' en 'stedelijk wonen'; er zijn slechts weinig dorpse woonmilieus. Langs de snelwegen en de hoofdwegen liggen veel bedrijfspanden, al dan niet in voormalige boerderijen. Verder weg van de woon- en bedrijvenlinten wordt het landschap voornamelijk bepaald door de plassen, door sporadische natuurgebieden en door de openheid van het agrarische veenweidelandschap. Het Groene Hart ligt overal onder NAP; alleen de boezems liggen als blauwe aders boven op het landschap. Ten slotte is ook de belevingswaarde van het open landschap niet overal gelijk. Aan de noordkant (de Ronde Venen) wordt de openheid ernstig beperkt door de geluidshinder van snelwegen, hoofdwegen en de luchthaven Schiphol. En de westkant kent slechts weinig open ruimte, terwijl de zuidzijde (de Waarden) nog wel open, stille gebieden kent.

Het Groene Hart kan dus zeker niet als één geheel worden bestempeld. Bovendien vertonen de verschillende delen weinig samenhang. Op zijn best kan het Groene Hart worden opgedeeld in kwaliteitsgebieden die, anders dan de redelijk grootschalige en begrensde kwaliteitszones in de Nota Ruimte, vooral op een laag schaalniveau tot uiting komen en geen specifieke begrenzing kennen. De kwaliteit van een gebied hangt dan vooral af van zijn locatie, de functie in het landschap in relatie tot deze locatie, en zijn uniciteit (zie ook VROM-raad 2004a). Zo onderscheiden we in het Groene Hart:

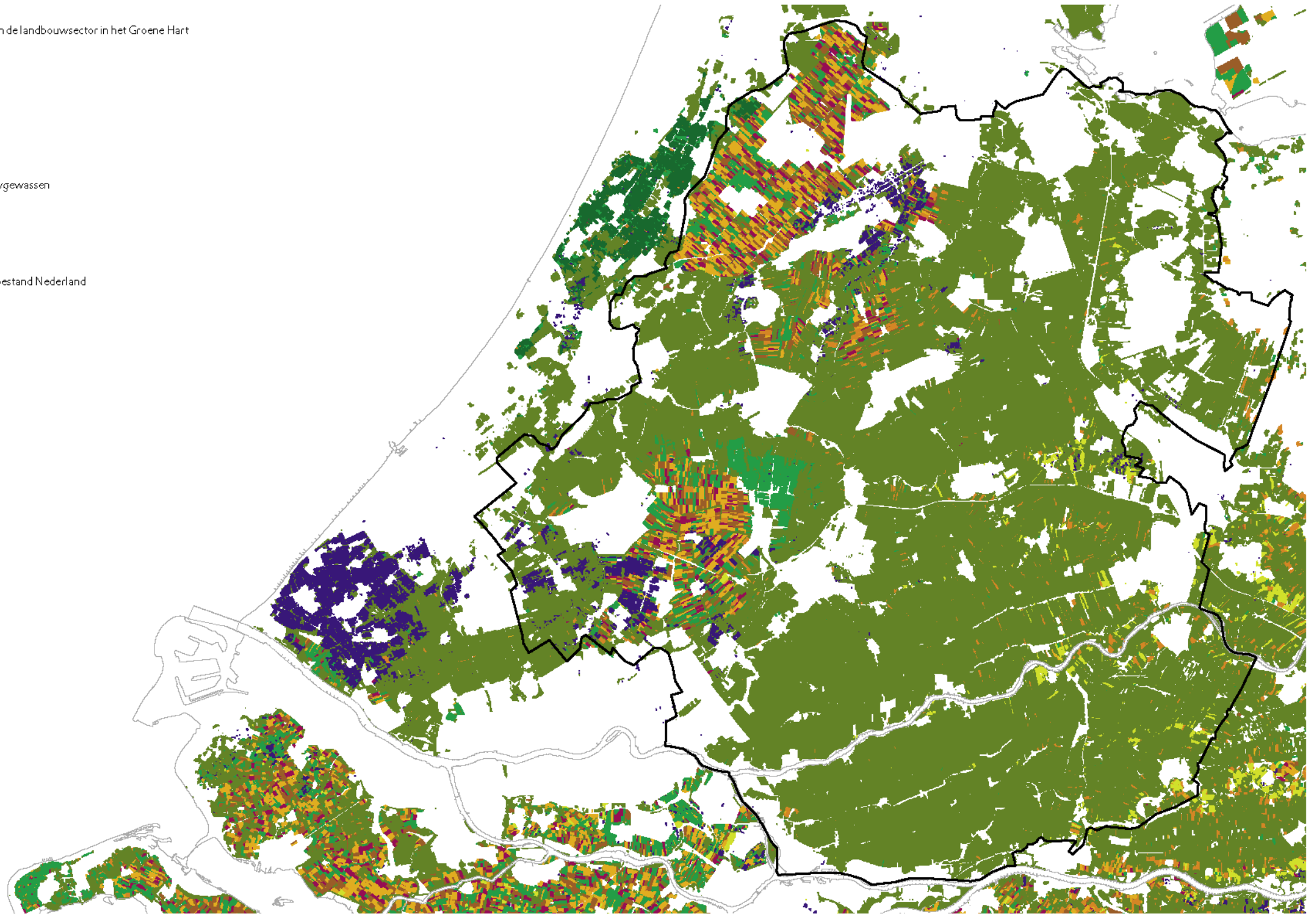
1. gebieden met een cultuurhistorische kwaliteit van internationale klasse: unieke historische verkavelingspatronen met oude archeologische kenmerken, de Nieuwe Hollandse Waterlinie, en unieke vergezichten zoals Kinderdijk en grote open ruimten
2. gebieden die meer gelden als een toeristisch belevingslandschap. Het ligt voor de hand de plassengebieden hieronder te scharen, met name met betrekking tot de beleving van het water
3. groene open gebieden dicht bij de stad, die zeer waardevol zijn voor de recreatiebehoefte van de stedeling (het stadslandschap). De vele groene vlekken tussen de stedelijke westelijke agglomeratie zijn hier goede voorbeelden van: de Weipoort, de Meerpolder, de Ronde Hoep.

Ten slotte zijn er vele gebieden in het Groene Hart die buiten deze typen kwaliteitsgebieden vallen. Daar vindt vooral woningbouw plaats, creëert men ruimte voor nieuwe bedrijvigheid of verandert de landbouw in een industriële economische sector.

Figuur 6. Classificatie van de landbouwsector in het Groene Hart

- Gras
- Mais
- Aardappelen
- Bieten
- Granen
- Overige landbouwgewassen
- Glastuinbouw
- Boomgaard
- Bollen

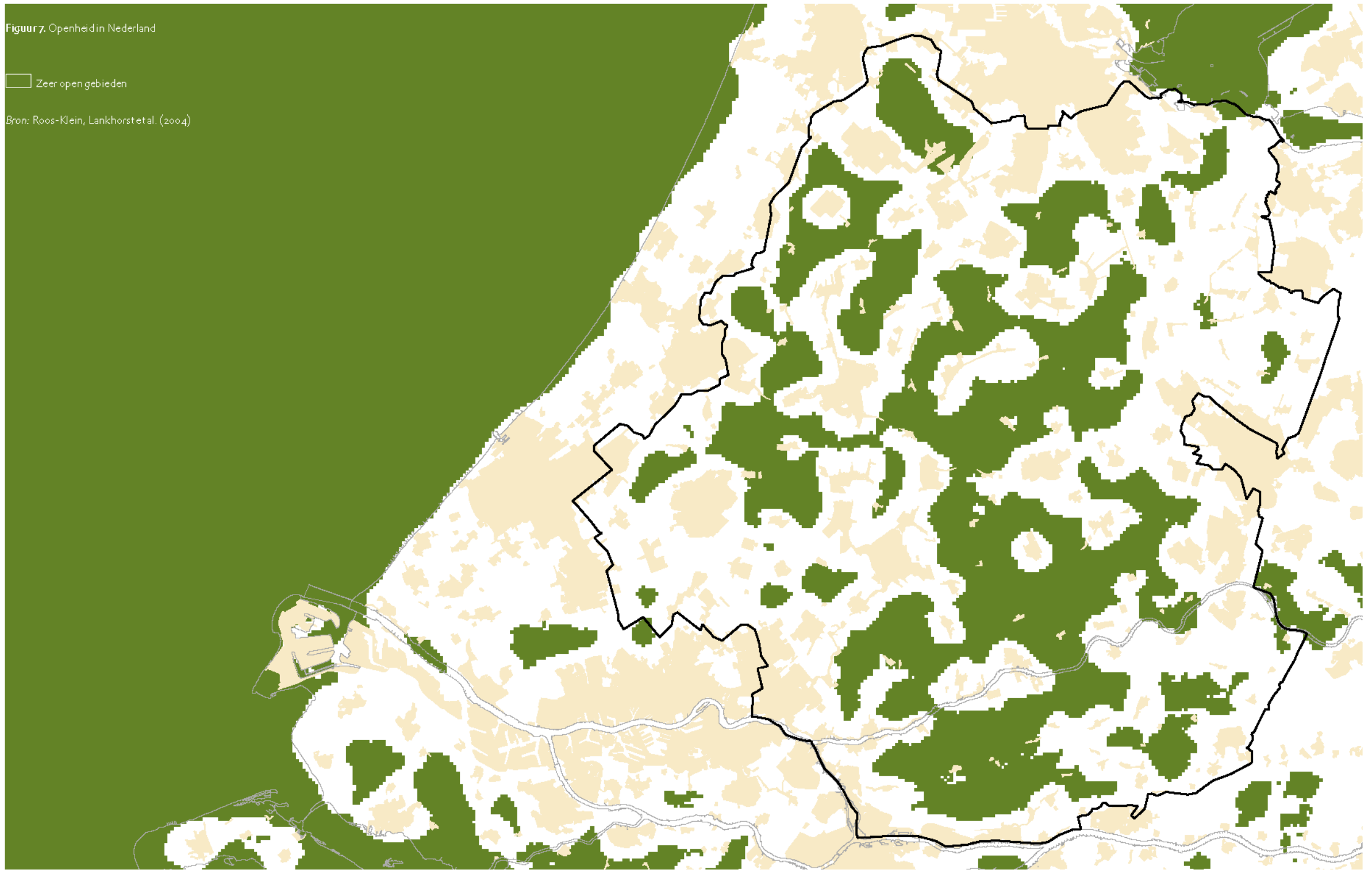
Bron: Het Landgebruiksbestand Nederland
versie 4 (LGN4, 2001)

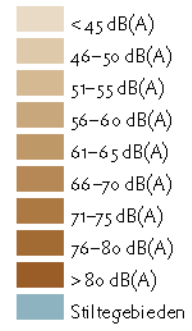
Figuur 7. Openheid in Nederland

Zeer open gebieden

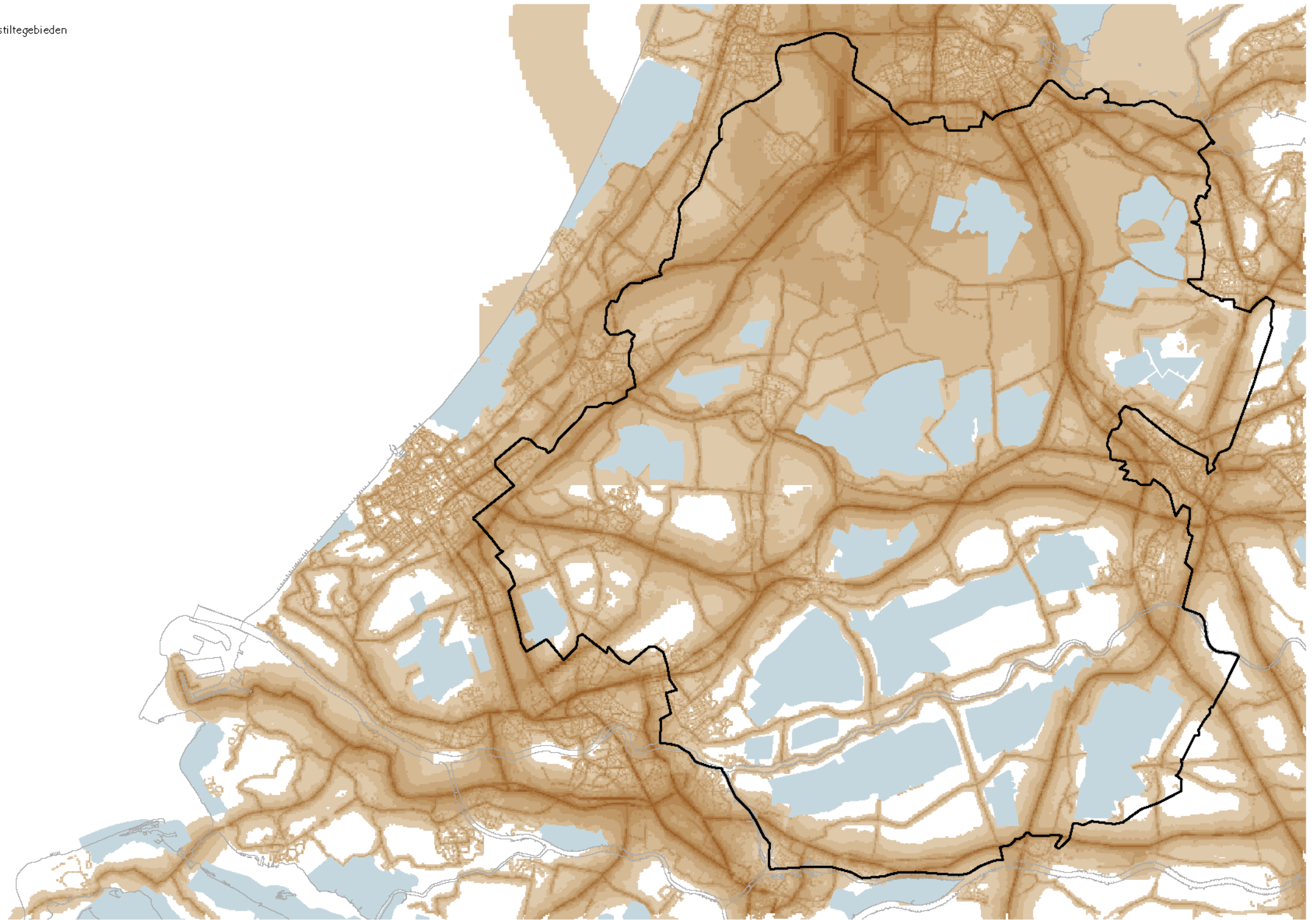
Bron: Roos-Klein, Lankhorst et al. (2004)

Figuur 8. Geluidszones en stiltegebieden

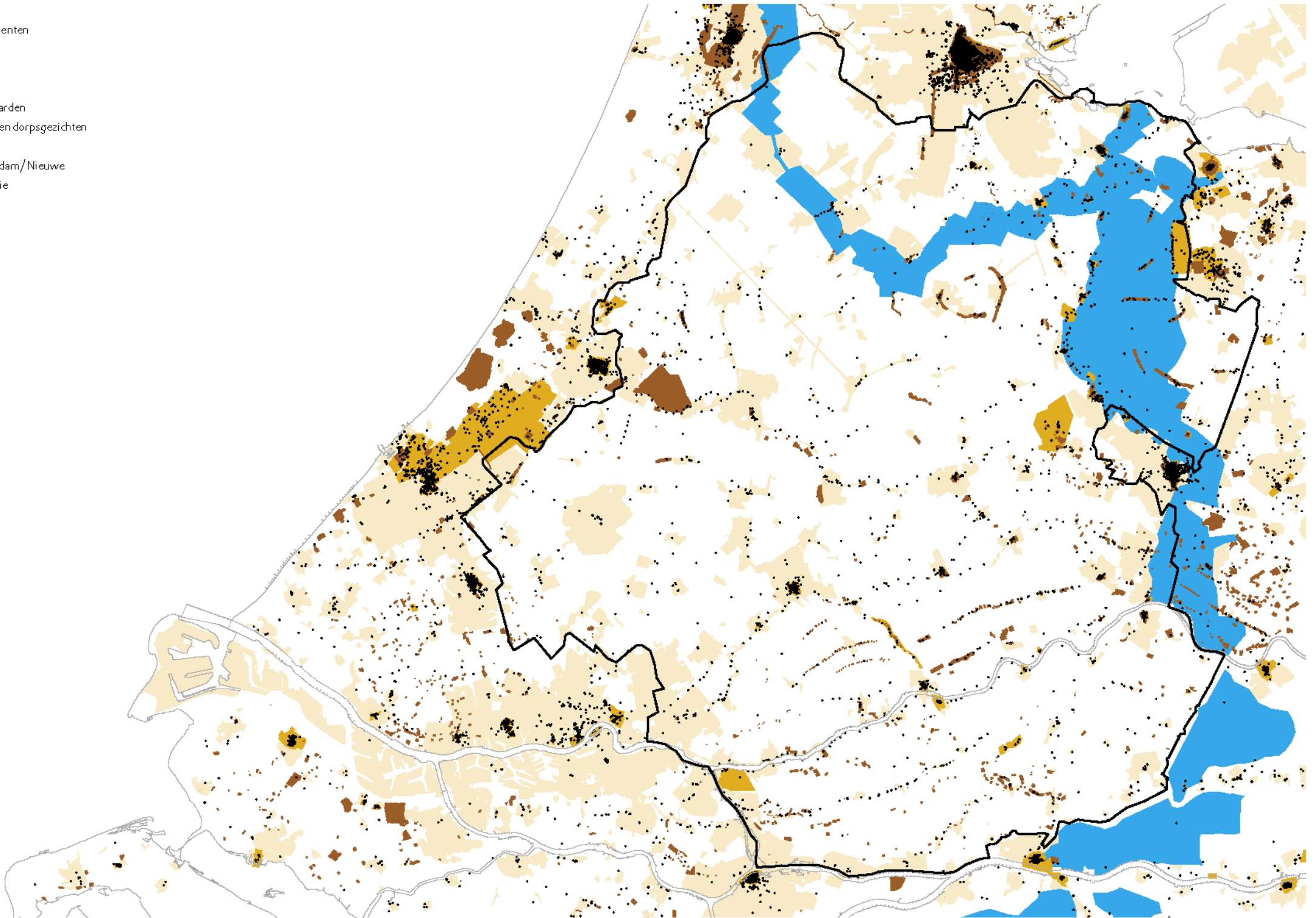
Bron: RIVM (2003)

Figuur 9. Historische elementen

- Rijksmonumenten
- Archeologische waarden
- Beschermde stads- en dorpsgezichten
- Bebouwing
- Stelling van Amsterdam/Nieuwe
Hollandse Waterlinie

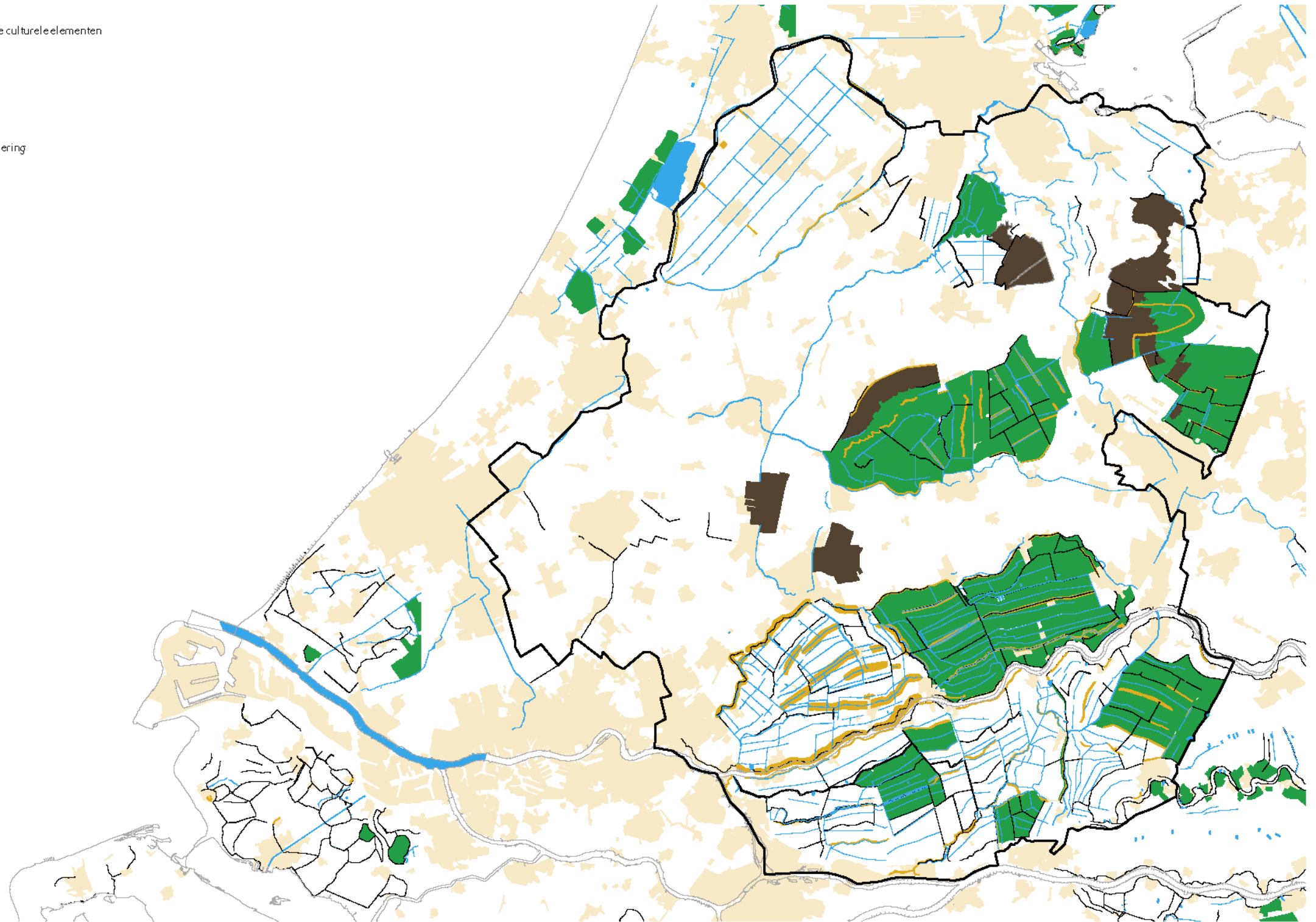
Bron: KICH (2005)

Figuur 10. Landschappelijke culturele elementen

- Water
- Dijken
- Lineaire bewoning
- Kenmerkende percelering
- Turfwinning
- Bebouwing

Bron: KICH (2005)

Figuur 11. Recreatiepotenties in het Groene Hart: netwerk en doelen

- Jachthaven
- Fiets- en wandelpaden
- Lange-afstandswandelpaden
- Landelijke fietsroutes
- Verblifsrecreatie
- Dagrecreatieve terreinen
- Sportterreinen
- Parken en plantsoenen
- Bos
- Water met een recreatieve functie
- Binnenwater
- Natuur

Bron: Topografische Dienst Kadaster Top10,
CBS Bodemgebruik (2000)

De historische ontwikkelingen

Inleiding

De afgelopen decennia zijn al vele studies en evaluaties verschenen over het Groene Hart. Vrijwel alle denkbare thema's zijn in beeld gebracht en/of cijfermatig geïnventariseerd. Vaak gaat het hierbij om thematische analyses van bijvoorbeeld het watersysteem, de natuur, de rode functies, de grondmarkt of het beleid. In dit hoofdstuk wordt niet één thema uitgediept, maar gaat het juist om de relaties tussen de thema's. Met behulp van deze ruimtelijke correlaties willen we vaststellen hoe het ruimtegebruik in delen van het Groene Hart in verschillende mate en op verschillende manieren verandert.

Nadat we de werkwijze hebben toegelicht, geven we een korte beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het Groene Hart. Vervolgens analyseren we de ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied op twee schaalniveaus én op twee manieren. In de eerste plaats gaan we voor het Groene Hart als geheel na welke ontwikkelingen hebben plaatsgevonden. Dit doen we aan de hand van een analyse op basis van topografische kaarten vanaf 1950 en aan de hand van een cijfermatige analyse op basis van CBS-gegevens vanaf 1970. In de tweede plaats onderwerpen we drie deelgebieden aan een gebiedsspecifieke analyse. Zo willen we laten zien dat verschillende gebieden zich verschillend kunnen ontwikkelen. Ook voor deze gebieden voeren we een kaartanalyse uit. Het hoofdstuk eindigt met een reflectie op de cijfermatige analyse en de kaartanalyse op beide schaalniveaus.

Methode

Verschuivingen in het grondgebruik veranderen de verhouding waarin de verschillende functies ruimte in beslag nemen, en beïnvloeden daarmee het landschap. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de toename van welvaart, bevolking en mobiliteit, in een stroomversnelling geraakt. Dit betekent dat ook de veranderingen in het Groene Hart zich in een sneller tempo zijn gaan voltrekken dan voorheen. Om die reden richten we onze aandacht in deze studie op de verschuivingen in het grondgebruik sinds 1950. Om die verschuivingen in kaart te brengen analyseren we de topografische kaarten vanaf die tijd, per tijdvak van tien jaar; deze gegevens worden aangevuld met gegevens van de CBS-bodemstatistieken, die vanaf 1997 beschikbaar zijn. Bij deze kaartanalyse hanteren we de – grove – begrenzing van het Groene Hart uit 1958, om in beeld te kunnen brengen hoe de grenzen van het gebied in de loop der tijd zijn verschoven. Bovendien laat de kaartanalyse op deze manier het verschil in ontwikkeling zien tussen de gemeenten die nog altijd tot het Groene Hart behoren en gemeenten die daar in de loop der

jaren buiten zijn komen te liggen. De huidige open ruimte van het Groene Hart is tot stand gekomen doordat veel van de ontwikkelingen sinds 1950 vooral in de randgemeenten zijn geacommodeerd. Vervolgens verdwenen deze randgemeenten uit het Groene Hart als nationaal landschap – een ontwikkeling die nog steeds actueel is; zie de Zuidplaspolder. Een beperking van deze analyse is dat de historische kaarten bestaan uit verschillende kaartbladen, waarvan de onderliggende gegevens vaak niet van hetzelfde jaar zijn. We hebben gekozen voor een jaar dat zo dicht mogelijk bij het analysejaar ligt (maximaal 4 jaar ervoor of erna).

Nadat we op deze manier duidelijk hebben gemaakt in hoeverre en op welke wijze zich veranderingen voordoen op de topografische kaarten, inventariseren we vervolgens welke veranderingen in het ruimtegebruik zich volgens de (CBS-)statistieken voordoen. Voor de meeste thema's zijn gegevens op gemeenteniveau beschikbaar. Voor deze cijfermatige analyse hanteren we een andere begrenzing van het Groene Hart dan voor de kaartanalyse, namelijk de eerste concrete begrenzing van het Groene Hart uit 1993. Deze grens is opgenomen in de planologische kernbeslissing voor de Vierde Nota Extra (Ministerie van VROM 1993). De begrenzing uit 1997 wijkt slechts in enkele details af van deze grens. Zouden we voor de cijfermatige analyse de grove begrenzing uit 1958 gebruiken, dan zouden we cijfers presenteren voor een niet-officieel begrensde gebied. Een andere complicatie ligt in het feit dat de CBS-gegevens op gemeenteniveau niet zover in de tijd zijn terug te voeren.

De gemeenten die voor tachtig procent of meer in het Groene Hart volgens de begrenzing uit 1993 liggen, duiden we aan als kerngemeenten. De gemeenten die daar voor minder dan tachtig procent binnen vallen, zijn de randgemeenten. De cijfermatige analyse richt zich op de kerngemeenten van het Groene Hart. Om er opvallende ontwikkelingen uit te kunnen lichten, worden de cijfers voor deze kerngemeenten vergeleken met de cijfers voor de Randstad en voor Nederland als geheel. Omdat het Groene Hart als waardevol open gebied in de Randstad beleidsmatige bescherming ondervindt, zouden de ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied immers kunnen afwijken van die in de rest van Nederland.

Er bestaan ook regionale verschillen binnen het Groene Hart. Eerder is al vastgesteld dat het Groene Hart niet als een homogeen gebied kan worden beschouwd (De Boer 1996; Lörzing 1995). De veenweidegebieden onderscheiden zich bijvoorbeeld van de droogmakerijen en van de centrale verstedelijkingen. De manier waarop de verschillende thema's samenhangen en hun ruimtelijke weerslag krijgen, kan verschillen tussen de deelgebieden. De bouw van nieuwe woningen in de veenweidegebieden kan bijvoorbeeld leiden tot een verdichting van linten langs de bestaande infrastructuur, en in de droogmakerijen tot blokvormige vlakken waarvoor nieuwe infrastructuur moet worden aangelegd. Om die reden presenteren we hier niet alleen een globale analyse van het hele Groene Hart, maar besteden we ook specifieke aandacht aan drie deelgebieden: het gebied rond Alphen aan den Rijn, dat van De Ronde Venen en het gebied rondom Schoonhoven.

Uiteindelijk zal de combinatie van de cijfermatige analyse en de kaartanalyse verduidelijken in hoeverre de ontwikkelingen per thema een ruimtelijke weerslag hebben en met elkaar samenhangen. Zo leveren de cijferanalyse én de kaartanalyse tezamen een overzicht van de ruimtelijke correlaties in het landelijke gebied onder stedelijke druk.

Ontstaansgeschiedenis van het Groene Hart

Het Groene Hart is onderdeel van de Rijn-Maasdelta. Aangezien het gebied van oorsprong een veenmoeras is, gaat de ingebruikname als woon- en werk-omgeving gepaard met de nodige inspanningen. Zo beginnen de eerste bewoners – op de zandige delen zoals oever- en strandwallen en in het oosten van het Groene Hart op de Utrechtse Heuvelrug – met het afdammen van de veenstromen om de wateroverlast te bestrijden. Deze dammen belemmeren de scheepvaart, waardoor het noodzakelijk wordt goederen over te laden. Hierdoor ontstaat rond de dammen veel bedrijvigheid; er komen zelfs woonkernen tot stand, zoals Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, IJpendam, Edam, Volendam en Alblasterdam (Visscher 1969).

Vanaf de tiende eeuw na Christus komt de ontginning van het om de rivieren gelegen veengebied op gang. De bevolking groeit dan zo sterk dat nieuwe woongebieden nodig zijn. Deze ontginning leidt tot het typische slagenlandschap van het veenweidegebied, met uitgestrekte en langwerpige dorpen. Rond 1300 is vrijwel het gehele Groene Hart in cultuur gebracht.

Het water blijft echter problemen geven. Windmolens zijn nodig om het veen te bemalen en in productie te houden. Door de ontwatering daalt de bodem in de veengebieden verder, zodat het maaiveld steeds dichterbij het grondwater komt te liggen. De boeren komen zo in een vicieuze cirkel: door water af te voeren, klinkt het veen verder in en wordt de wateroverlast weer vergroot. Dit heeft tot gevolg dat de veengebieden, die aanvankelijk prima geschikt waren voor akkerbouw, op den duur alleen nog geschikt zijn voor veehouderij.

Vanaf de veertiende en vijftiende eeuw wordt de turfwinning in de veengebieden een grotere bron van inkomsten dan het agrarisch bedrijf. Aanvankelijk wordt alleen turf gestoken in de hoger gelegen veengebieden, zoals de Alblasterwaard, Lopikerwaard en Krimpenerwaard (Visscher 1969). Later gebeurt dat ook in de lager gelegen veengebieden. Doordat het veen hiervoor wordt uitgebaggerd, ontstaat een landschap met petgaten, die vervolgens door golfslag afkalven tot veenplassen. Om de steden en dorpen tegen het water te beschermen en om landbouwgrond te winnen, worden deze veenplassen in de zeventiende en achttiende eeuw drooggelegd. Uiteindelijk worden in de negentiende eeuw de laatste polders, omringd door een ringdijk en een ringvaart om het water uit deze droogmakerijen te kunnen blijven weren, aan het Groene Hart toegevoegd.

De bodemstructuur met drassige veengebieden en droge oever- en strandwallen ligt ten grondslag aan het huidige open landschap van het Groene Hart. Uit de ontstaansgeschiedenis blijkt eens te meer hoe de maatschappelijke

ontwikkelingen, in combinatie met deze fysieke context, van invloed zijn op de ruimtelijke inrichting van het Groene Hart.

Recente ontwikkelingen in het Groene Hart

Het Groene Hart is dus van oudsher benut als woon- en werkruimte. Wanneer na de Tweede Wereldoorlog de maatschappelijke ontwikkelingen in een stroomversnelling raken, gaan ook de veranderingen in het Groene Hart zich in een sneller tempo voltrekken dan voorheen. De mogelijkheden om te wonen en te werken in het Groene Hart nemen vanaf die tijd toe. In de eerste plaats worden met de technologische vernieuwingen in de jaren vijftig van de twintigste eeuw de mogelijkheden voor waterbeheersing, woningbouw en infrastructuur in technisch opzicht aanzienlijk groter; zo heeft de introductie van beton in de bouw het probleem van houtrot op natte bouwlocaties verholpen. In de tweede plaats zorgen de grotere welvaart en mobiliteit ervoor dat de actieradius van stedelingen zich vergroot, voornamelijk sinds de jaren zeventig. Met deze toename van de mobiliteit raken ook de functies wonen en werken steeds minder gekoppeld. Waar van oudsher het werken sturend is voor ruimtelijke ontwikkelingen in het Groene Hart, neemt vanaf de jaren zeventig daarnaast het wonen een sturende positie in. Het wordt dan goed mogelijk om in het Groene Hart te wonen en tegelijkertijd in de Randstad te werken. Zo worden de mogelijkheden in ruimtegebruik evenals de ruimteclaims in het Groene Hart sterk verbreed, en komt het relatief open karakter van het gebied verder onder druk te staan.

Morfologische veranderingen

In de periode van 1950 tot 2000 vinden in het Groene Hart volgens de grenzen uit 1958 overal ruimtelijke transformaties plaats. De ontwikkelingen staan niet op zich. Door de ligging in de Randstad staat het gehele binnengebied onder hoge druk. Aangezien deze ruimtedruk niet overal gelijk is in omvang en aard, verschillen de veranderingen binnen het Groene Hart per gebied. Om te beginnen valt op hoe onder de niet aflatende stedelijke druk de niet-formele grens van 1958 in de eerste echte begrenzing van 1993 een stuk is opgeschoven ten koste van het binnengebied en ten gunste van de stedelijke versterking en verglazing. Langs de randen groeien de steden verder het binnengebied in. Utrecht groeit vast aan Nieuwegein en IJsselstein, in 1950 nog 'onbeduidende' plaatsen. Amsterdam-Zuidoost groeit voorbij Diemen richting Weesp, en Rotterdam groeit overal ver uit, onder andere richting Schiedam, Vlaardingen en Nieuwerkerk aan den IJssel en Krimpen aan den IJssel. De grootste transformaties vinden plaats binnen de begrenzing van 1958, maar buiten die van 1993. De Zuidplaspolder is een recent voorbeeld van de grensveranderingen: met het verschijnen van de Nota Ruimte (Ministerie vROM 2004) valt deze buiten het Groene Hart.

Binnen het Groene Hart concentreren de ontwikkelingen zich langs twee assen. De eerste as ontstaat vanuit een gebied dat in 1958 nog wel bij het groene binnengebied hoort en inmiddels niet meer: de Haarlemmermeerpolder.

Hoofddorp en Nieuw-Vennep zijn in die tijd lintdorpen. Door de ontwikkeling van de Amsterdamse luchthaven Schiphol tot internationale mainport groeit met name Hoofddorp explosief. Maar niet alleen ten westen van de luchthaven vinden grootschalige ontwikkelingen plaats. Langs de as van Amstelveen, tussen Aalsmeer en Uithoorn door, bijna tot aan Alphen aan den Rijn ontstaat niet alleen de nodige versterking maar ook een langgerekt kassengebied, om de overdruk vanuit het Westland op te vangen, dichtbij de voor de sector specifieke voorzieningen van het Westland en de mainport Schiphol. Al vanaf 1950 komt ook ten oosten van het Westland (het gebied tussen Zoetermeer, Schipluiden, Schiedam, Rotterdam en Gouda) overal verspreide glastuinbouw op. Hiermee ontstaan nieuwe lintdorpen, die het open karakter van het binnengebied ingrijpend veranderen. Samen met de sterke groei van Gouda en de explosie van Alphen van lintdorp tot stad leiden deze ontwikkelingen tot de as Rotterdam-Amsterdam. Deze ontwikkelingen liggen parallel aan de rijksweg A3, tussen Amsterdam-Amstelveen en Rotterdam, die in de zeventiger jaren van de twintigste eeuw in studie is maar nooit is gerealiseerd.

De tweede as waarlangs de ontwikkelingen zich concentreren, is de A12. Langs deze centrale as tussen de Randstad en het achterland zijn alle gemeenten flink versteend, met name Woerden, Gouda en Zoetermeer. Overal in het Groene Hart heeft het infrastructuurnet zich verdicht. Met name in het gebied waar de grootschalige versterking geen grote sprong heeft gemaakt, zoals in de Waarden, duidt de uitbreiding van infrastructuur op ontwikkelingen in de landbouw, onder ander als gevolg van een reeks ruilverkavelingen. Doordat nieuwe infrastructuur wordt aangelegd of voorheen onverharde wegen worden geasfalteerd, ontstaan hier nieuwe lintdorpen.

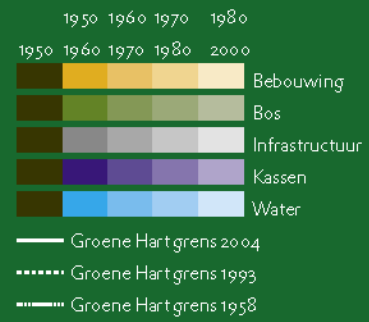
Door de oogharen bezien (zie figuur 12) krimpt het Groene Hart, versterken twee assen zich, ontwikkelen de stedelijke centra zich sterk en vinden overal kleinere transformaties plaats. De ontwikkeling langs de assen (de 'A3'-as en de A12-as) wordt gevoed vanuit twee punten (de mainports in Rotterdam en Amsterdam). Zo heeft het kunnen gebeuren dat het open binnengebied volgens de begrenzing van 1958 met 25 procent in oppervlak is afgenomen: het bebouwde oppervlak is in 2000 meer dan vier keer zo groot als in 1958. In totaal is 32.000 hectare grond een of meerdere keren van gebruik gewisseld.

Bevolkingsontwikkeling en woningbouw

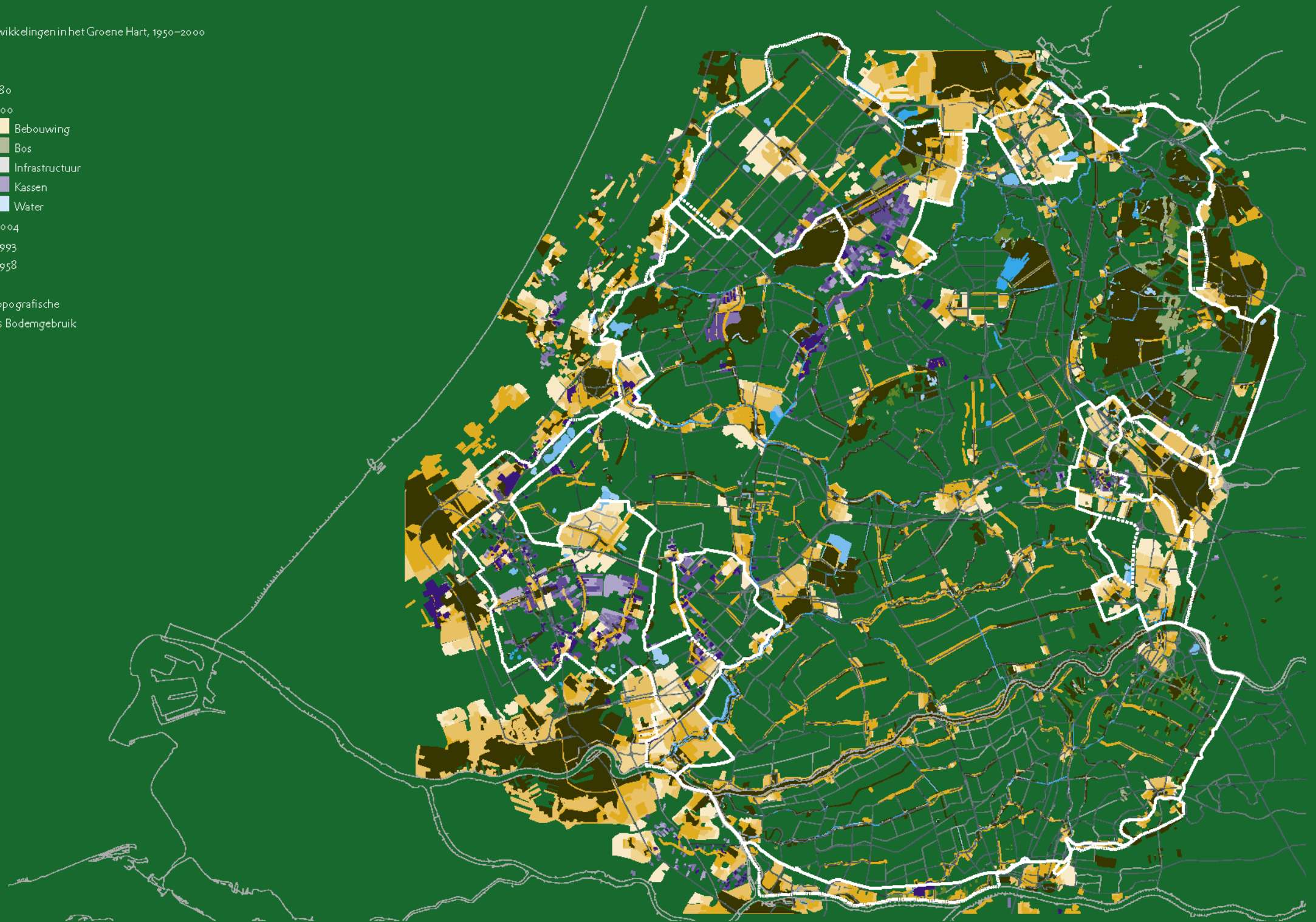
De betrekkelijke rust van het landelijke Groene Hart in de nabijheid van de Randstad maakt het een aantrekkelijk gebied om in te wonen. De bevolking en de woningbouw zijn er in de loop der tijd dan ook behoorlijk toegenomen. Al sinds 1958 bestaat daardoor de zorg dat het Groene Hart zal dichtslippen en het open karakter zal worden aangetast:

In het Groene Hart gebeurt precies het omgekeerde van wat de regering beoogt. Ondanks het restrictieve beleid zien we dat in de omringende steden minder en in het Groene Hart meer wordt gebouwd dan de bedoeling was. (Vuijsje 1996: 92; zie ook Buissink & Fey 2001)

Figuur 12. Ruimtelijke ontwikkelingen in het Groene Hart, 1950–2000

Bron: RPB, gebaseerd op Topografische Dienst Kadaster Top25, CBS Bodemgebruik (1996)

En:

Bovendien wordt de instandhouding van het Groene Hart, zoals het er nu uitziet, aan alle kanten bedreigd. Niet alleen staan gemeenten aan de randen klaar om bouwgrond en dus inkomsten te genereren, maar ook van binnen uit wordt het 'Nationale Landschap' bedreigd. Regelmatig wordt in de pers melding gemaakt van gemeentebesturen die met het provinciaal bestuur in aanvaring komen over toekomstige bouwplannen'. (Visser 2004)

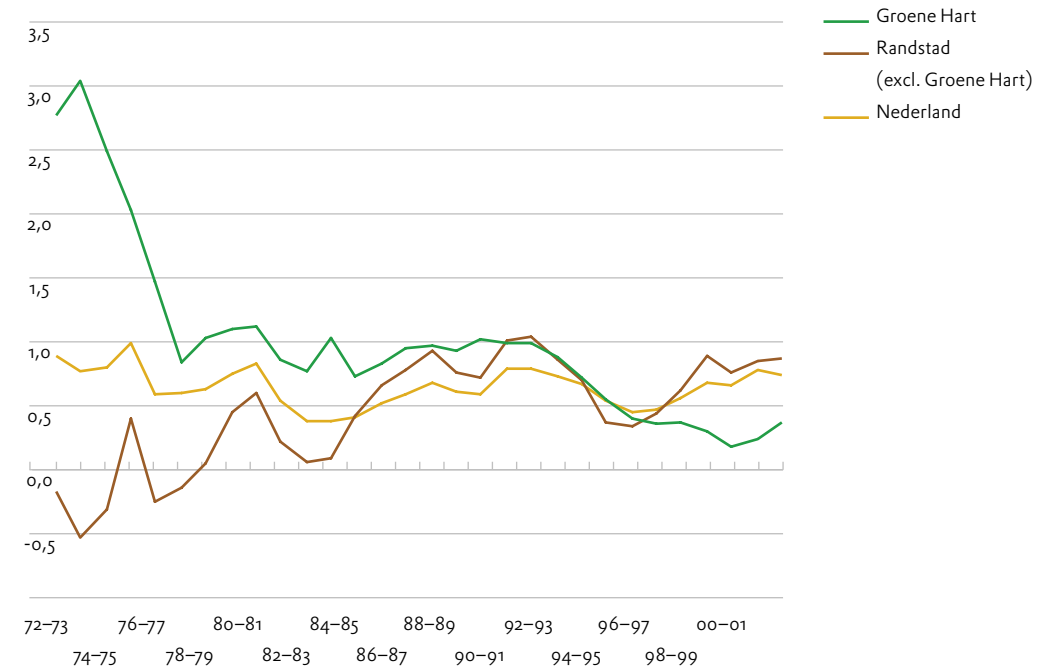
De vraag is nu of het Groene Hart inderdaad sneller groeit dan zijn stedelijke omgeving. Figuur 13 laat zien dat dit voor de bevolkingsgroei tot 1991 inderdaad het geval is. Met name in de periode 1973 tot 1976 groeit de bevolking in het Groene Hart zelfs twee tot drie keer zo snel als in de rest van Nederland, terwijl de bevolkingsomvang in de Randstad afneemt. Een belangrijke oorzaak hiervoor is het groeikernenbeleid, dat de bestaansbasis van met name Alphen aan den Rijn aanzienlijk heeft verstevigd (Ministerie van VROM 1979). Vanaf 1991 neemt de bevolkingsgroei echter af en verloopt de bevolkingsontwikkeling in het Groene Hart gelijk aan die in de Randstad (volgens de gemeente-indeling in de Nota Ruimte). Sinds 1996 neemt de bevolking in het Groene Hart nog maar half zo snel toe als die in de Randstad en Nederland als geheel.

Achter deze bevolkingsontwikkeling gaan diverse processen schuil: geboorte- en sterftegevallen, immigratie en emigratie. Een analyse van deze ontwikkelingen in het Groene Hart leert dat de bevolkingsontwikkeling voornamelijk het gevolg is van de natuurlijke aanwas, ofwel een geboorteoverschot. Daar-entegen is de incidentele piek in bevolkingsgroei van 1973 tot 1976 vrijwel volledig het gevolg van een immigratiegolf vanuit andere delen van Nederland, waaronder de Randstad. Vanaf 1992 echter vertrekken meer mensen vanuit het Groene Hart naar andere delen van Nederland, zoals de Randstad, dan zich er vestigen. De bevolking in het gebied blijft echter in omvang toenemen, zij het in een lager tempo. Dit komt doordat er meer mensen geboren worden dan er overlijden.

Op basis van deze analyse kunnen we constateren dat het beeld van het Groene Hart moet worden bijgesteld. De bevolking groeide in het verleden voornamelijk door migratie, maar deze migratie is in de loop der tijd sterk gedaald. In het verleden waren er kennelijk meer redenen en meer mogelijkheden voor vestiging in het Groene Hart.

De bevolkingsopbouw is in heel Nederland vergelijkbaar. In 2002 is ongeveer 31 procent van de bevolking jonger dan 25 jaar, 56 procent is tussen de 25 en 64 jaar en 13 procent van de bevolking is 65 jaar of ouder. Daarbij neemt al sinds 1970 zowel in het Groene Hart, in de Randstad als in heel Nederland het gemiddelde aantal inwoners per woning af. Wel is de gemiddelde huishoudensomvang met 2,6 personen in het Groene Hart groter dan de gemiddelde huishoudensomvang in de Randstad (2,25 personen) en in Nederland als geheel (2,4 personen).

Figuur 13. Bevolkingsontwikkeling, 1970–2000 (in %)

Figuur 14 toont de ontwikkeling van het aantal woningen naar gebiedstype. Tot 1980 groeit de Nederlandse woningvoorraad het snelst in het Groene Hart. Opvallend is dat deze woningbouw voornamelijk plaatsvindt in de stedelijke gemeenten: Gouda, Alphen aan den Rijn, Woerden, De Ronde Venen en Waddinxveen, die elk meer dan 24.000 inwoners tellen (Ministerie van VROM/RPD 1996). In de landelijke gemeenten neemt de woningvoorraad in het Groene Hart vrijwel net zoveel toe als het Nederlandse gemiddelde. Vanaf 1994 lijkt de groei van de woningvoorraad in het Groene Hart achter te lopen bij die in de Randstad en in Nederland.

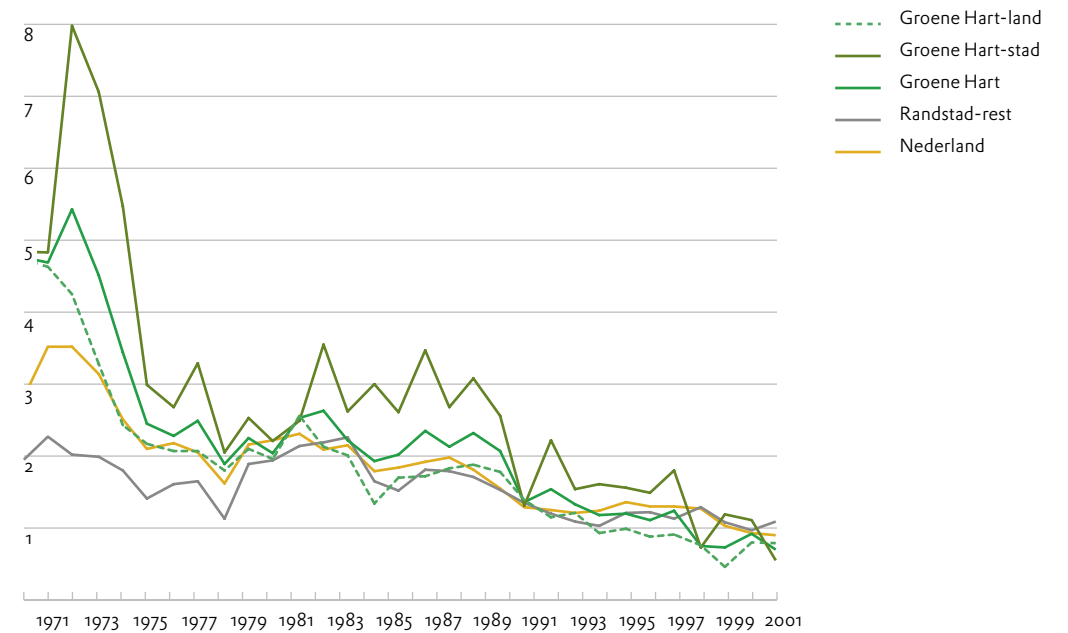
In Nederland als geheel gaat het bij ongeveer driekwart van de nieuwe huizen om eengezinswoningen (zie figuur 15). In de Randstad daarentegen is het aandeel eengezinswoningen pas sinds 1998 gaan groeien, tot ongeveer 66 procent van de nieuwbouw in 2002; lange tijd was dat aandeel 50 tot 60 procent. Dit komt doordat het stedelijke woonmilieu van de Randstad samen gaat met een grotere variatie aan woningtypen; naast eengezinswoningen worden hier ook veel flats en appartementen voor kleinere huishoudens gerealiseerd. In het Groene Hart zijn tot 1998 relatief meer eengezinswoningen gebouwd dan in de rest van Nederland. Vanaf dat moment schommelt het aandeel eengezinswoningen in de totale nieuwbouw in het Groene Hart tussen dat van de Randstad en het Nederlandse gemiddelde.

Het is dus juist dat de versterking zich in het Groene Hart enige tijd sneller heeft voltrokken dan elders in Nederland. Recente cijfers laten echter zien dat sinds halverwege de jaren negentig de bevolkingsomvang en de versterking gedaald zijn tot iets ander het niveau van de rest van Nederland. Het zal nog moeten blijken of deze vertraging op de langere termijn blijvend is of van tijdelijke aard is. Bovendien is in het Groene Hart de huishoudensomvang gemiddeld groter en wordt de woningbouw met name bij bestaande kernen gerealiseerd. Uit de CBS-bodemstatistiek blijkt dat in 2000 van de ruimte in het Groene Hart 4,9 procent is bestemd voor wonen, tegenover 5,3 procent in Nederland en 15,9 procent in de Randstad.

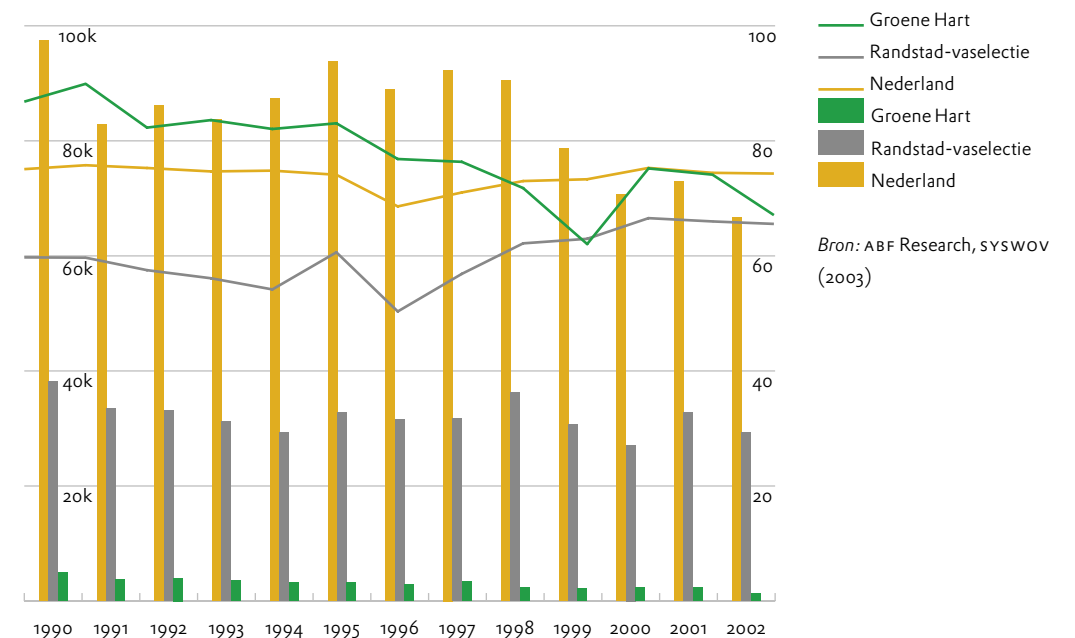
Bedrijvigheid en werkgelegenheid

Van oudsher biedt het Groene Hart door zijn ligging een bijzonder productiemilieu. De relatief open en groene gebieden staan in goede verbinding met een nabije afzet- en productiemarkt en grootstedelijke voorzieningen. Er wordt dan ook vaak gewezen op de broedplaatsfunctie voor bedrijvigheid die het Groene Hart zou vervullen. Tegelijkertijd is deze economische vitaliteit omstreden, vanwege de mogelijke negatieve effecten van bedrijvigheid – denk aan versterking en mobiliteit – voor het buitengebied van het Groene Hart. Toch is er nu al aanzienlijk meer bedrijvigheid in het buitengebied gevestigd dan menigeen op voorhand zou verwachten (KVK 2003). Dit wijst erop dat het buitengebied veel bedrijvigheid en werkgelegenheid kan absorberen terwijl openheid, rust en ruimte behouden blijven.

Figuur 14. Groei van de woningvoorraad, 1970–2000 (in %)

Figuur 15. Aandeel eengezinswoningen van totale nieuwbouw (in %)

Bron: ABF Research, SYSWOV (2003)

Het feit dat er zoveel bedrijven in het buitengebied verstopt zitten, is voor de Kamer van Koophandel hét bewijs dat die bedrijven daar niemand in de weg zitten. En dat betekent dat het beleid van de afgelopen jaren om steeds strenger op te treden tegen 'gebiedsvreemde' bedrijvigheid wat de Kamer betreft op de helling moet. Want die bedrijvigheid levert een belangrijke bijdrage aan de leefbaarheid van het platteland, zeker nu het in de agrarische sector al jaren niet goed gaat. (Leidsch Dagblad 6.5.2003)

Het idee van absorptie of verborgen bedrijvigheid impliceert dat bedrijven in het Groene Hart zich niet alleen binnen de bebouwde kom of in het buitengebied op daarvoor bestemde bedrijventerreinen vestigen, maar dat ze ook in verspreide (bestaande) bebouwing terecht komen.

Voor de analyse van bedrijvigheid in het Groene Hart hebben we gebruik gemaakt van het LISA-vestigingenregister.¹ Figuur 16 laat zien hoe in de periode van 1996 tot 2002 het aantal bedrijfsvestigingen in het Groene Hart is gestegen. Met een toename van het aantal bedrijfsvestigingen van 9,7 procent blijft de ontwikkeling van bedrijvigheid in het Groene Hart echter duidelijk achter bij die in de Randstad (18,6%) en in Nederland als geheel (14,3%).

Als de veranderingen uit figuur 16 worden uitgedrukt in absolute cijfers, dan blijkt dat vooral de agrarische sector (A) en de sector handel en reparatie (G) uit zowel het Groene Hart als de Randstad zijn vertrokken; in Nederland als geheel zijn in de agrarische sector veel bedrijven verdwenen, evenals in de sector openbaar bestuur en overheid (L). De groeiende bedrijvigheid in het Groene Hart kan vooral worden toegeschreven aan de sterke toename van het aantal bedrijven in de bouwnijverheid (F), en in de zakelijke dienstverlening (K). Deze sterke groei van de bedrijven in de bouwnijverheid valt op, omdat het in de rest van Nederland vooral de zakelijke dienstverlening is die het sterkst groeit.

Deze ontwikkelingen in bedrijfsactiviteiten hangen uiteraard sterk samen met de ontwikkelingen in de werkgelegenheid. Deze zijn door het CBS sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw geregistreerd (zie figuur 17).

Aan het begin van de jaren zeventig daalt de werkgelegenheid in heel Nederland, met name in de Randstad. In de tweede helft van de jaren zeventig slaat deze daling om in een werkgelegenheidsgroei, die zich vooral sterk manifesteert in het Groene Hart, waar men wel de agglomeratievoordelen van de Randstad benut maar de agglomeratienadelen ontwijkt. Ook in de jaren tachtig daalt de werkgelegenheid in eerste instantie om vervolgens weer te stijgen. In de Randstad en in de rest van Nederland zijn in deze periode de dalen dieper en de toppen hoger dan in het Groene Hart.

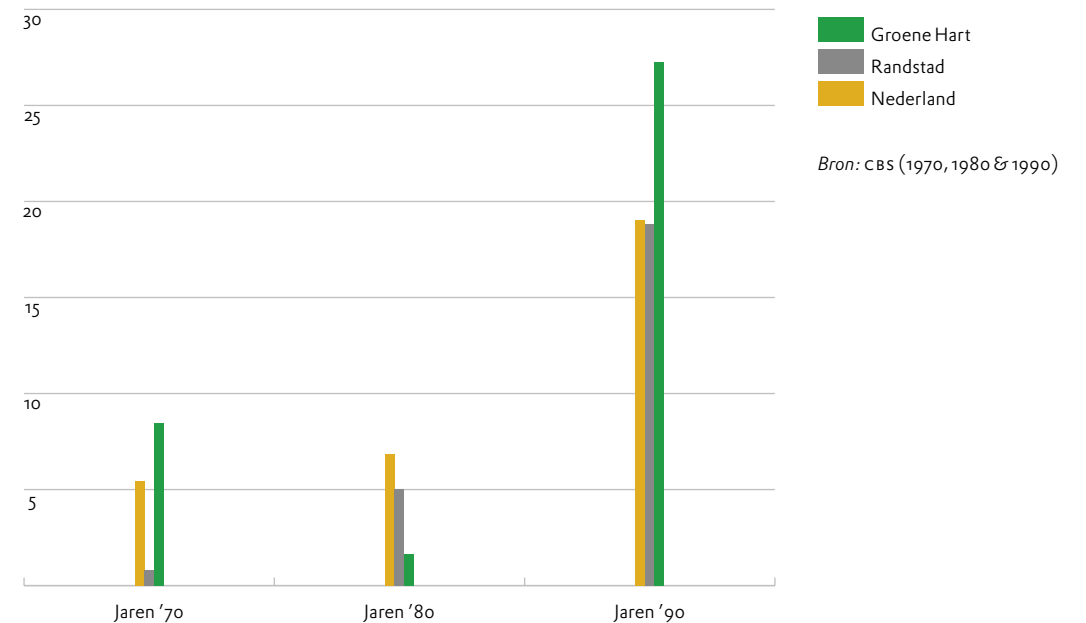
De jaren negentig vertonen een minder regelmatig beeld. Na een terugval in 1993 en 1994 neemt het aantal fte's met name in het Groene Hart vanaf 1995 tot 1997 ongekend snel toe: een stijging van 4,4 procent in 1997, ten opzichte van 3,7 procent in de Randstad en 3,3 procent in Nederland. Sindsdien blijft de werkgelegenheid groeien, zij het in een gematigder tempo, waarbij de

1. LISA is een databestand met gegevens over alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht. LISA registreert alle bedrijfsactiviteiten, ook vestigingen van de overheid, het onderwijs, gezondheidszorg en de vrije beroepsbeoefenaars, die niet in het Handelsregister zijn opgenomen. Deze informatie is echter pas vanaf 1996 voor het hele land beschikbaar.

Figuur 16. Toe- of afname in vestigingen per sector, 1996–2002 (in %)

Figuur 17. Groei in aantal FTE (in %)

groei in het Groene Hart nu eens sneller en dan weer langzamer plaatsvindt dan in overig Nederland.

De ontwikkelingen in werkgelegenheid verschillen per sector (zie figuur 18).² In de eerste plaats stijgt in de sectoren handel en reparatie (G) en zakelijke dienstverlening (K) niet alleen het aantal bedrijfsvestigingen (zie figuur 16), ook kennen deze sectoren zowel in het Groene Hart als in de Randstad en Nederland de sterkste werkgelegenheidsgroei, zowel relatief als absoluut. In de tweede plaats gaan, absoluut beschouwd, in alle (deel)gebieden de meeste banen verloren bij de nutsbedrijven (E). In zowel het Groene Hart als Nederland als geheel is echter de agrarische sector (A) de grootste verliezer in de werkgelegenheid (respectievelijk 508 en 14.335 banen); in de Randstad is dat de industrie (D) met een verlies van 5.456 banen. Tot slot valt op dat, hoewel het aantal vestigingen in de sectoren handel en reparatie (G), horeca (H) en openbaar bestuur en overheid (L) afneemt, de werkgelegenheid in deze sectoren in diezelfde periode groeit.

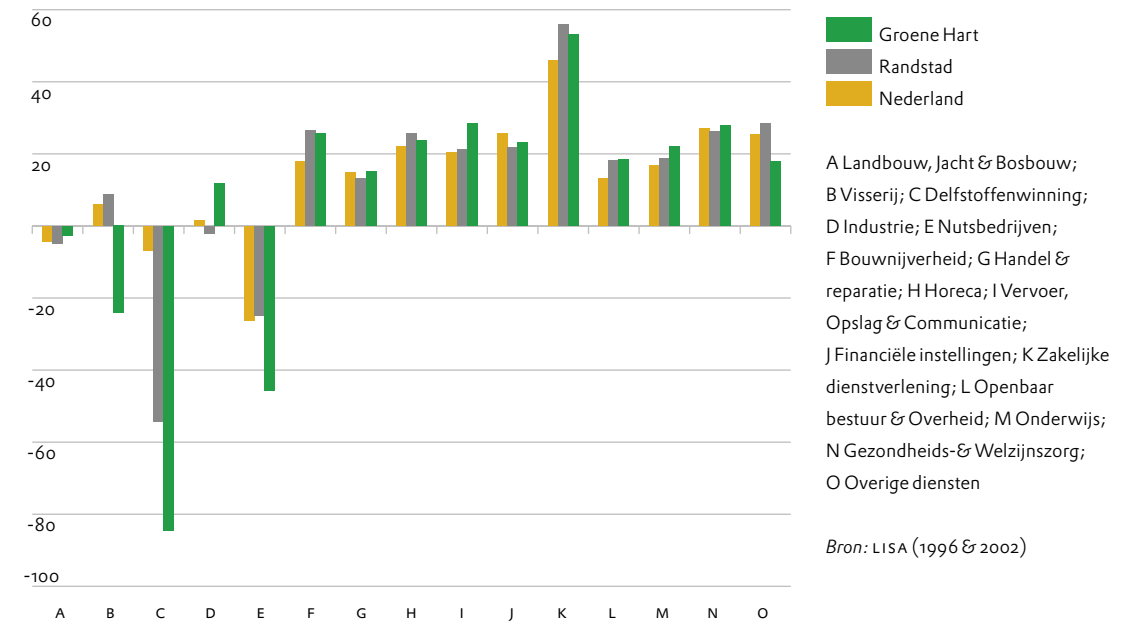
Waar komt de bedrijvigheid in het Groene Hart terecht? De bovenstaande ontwikkelingen in bedrijfsvestigingen en werkgelegenheid worden voor een deel geabsorbeerd in de bestaande bebouwing. Hiernaast worden ook bedrijventerreinen (inclusief kantoorlocaties) gepland en ontwikkeld om de groei van bedrijvigheid in het Groene Hart te kunnen huisvesten. Figuur 19 geeft het totaal aantal bedrijfslocaties weer (uit het LISA). Hieruit blijkt dat het Groene Hart, naast de formele bedrijventerreinen, een groot aantal verspreide bedrijfslocaties kent. Figuur 20 toont de ontwikkeling van het aantal hectaren bedrijventerrein vanaf 1996 tot 2002 en van de hoeveelheid ruimte binnen het gebied die de bedrijventerreinen in beslag nemen.

Bedrijventerreinen nemen in het Groene Hart niet meer ruimte in beslag dan in de rest van Nederland. Bovendien neemt het aantal hectaren bedrijventerreinen in het Groene Hart beduidend langzamer toe dan in andere delen van Nederland. Ruim 38 procent van het areaal bedrijventerreinen in het Groene Hart ligt binnen de vijf stedelijke gemeenten.

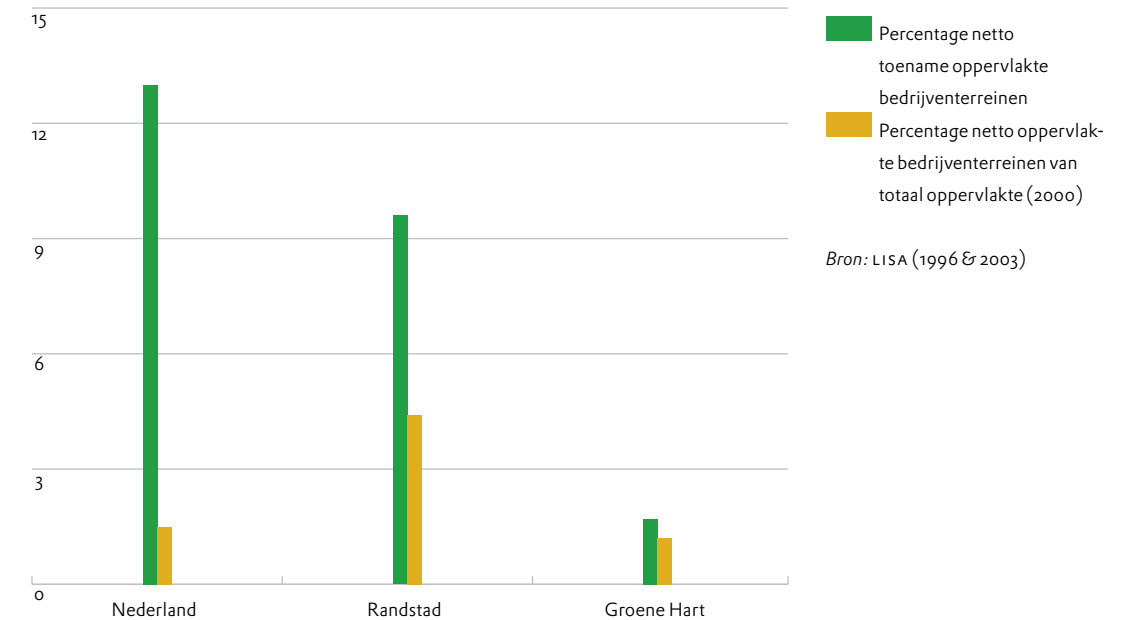
Kortom, de ontwikkeling van het aantal bedrijventerreinen in het Groene Hart blijft achter bij die in de Randstad en in Nederland (figuur 20). Kijken we naar de totale bedrijvigheid, dan is in het Groene Hart 2,3 procent van de ruimte in gebruik voor werkgelegenheid, tegenover 2,8 procent in heel Nederland en 8,9 procent in de Randstad. Op de bedrijventerreinen is grofweg zestig procent van de werkgelegenheid gehuisvest. Het feit dat nog zo'n veertig procent van de bedrijvigheid zich verspreidt over het Groene Hart, duidt op de zogenaamde 'kraamkamerfunctie' van het Groene Hart. Mede gezien het aantal 'informele' bedrijfslocaties is te verwachten dat de vraag naar 'formele' bedrijfslocaties in het Groene Hart in de toekomst verder zal toenemen.

2. Doordat het begrip 'banen' zowel voltijdbanen (ongeveer 90%) als deeltijdbanen (ongeveer 10%) betreft, komt het aantal banen enigszins hoger uit dan het aantal fte's.

Figuur 18. Verandering van het aantal banen per sector, 1996–2002 (in%)

Figuur 19. Verandering van de bedrijfslocaties, 1996–2003

Infrastructuur

Met de uitbreiding van het aantal woon- en werklocaties in het Groene Hart neemt ook de hoeveelheid infrastructuur toe. Tussen 1996 en 2000 breidt het hoofdwegennet zich uit met 1,3 procent, zowel in de kerngemeenten als in de randgemeenten van het Groene Hart. In diezelfde periode neemt het wegennet in Nederland toe met 0,5 procent. Hoewel het wegennet in het Groene Hart tussen 1996 en 2000 sneller groeit dan in de rest van Nederland, is het ruimtebeslag door infrastructuur vrijwel gelijk: 2,8 procent van het Nederlandse grondoppervlak tegenover 2,9 procent in het Groene Hart, en 5,1 procent in de Randstad.

Deze fysieke toename van de infrastructuur gaat uiteraard gepaard met ontwikkelingen ten aanzien van de verkeersstromen. Zo is een stroom woon-werkverkeer op gang gekomen tussen het Groene Hart en de omliggende Randstad. Van de mensen die in het Groene Hart wonen, werkt 37,9 procent niet in het Groene Hart: ruim een kwart van deze mensen werkt in Amsterdam, ongeveer 17 procent in Den Haag en in Utrecht, bijna 14 procent in Rotterdam en in enkele gevallen reist men voor het werk respectievelijk naar de stadsgewesten Leiden, Dordrecht, Hilversum en Haarlem. Van alle mensen die in het Groene Hart werken, woont 75,6 procent ook in het Groene Hart. Ongeveer een kwart woont elders en reist dagelijks op en neer naar het Groene Hart. De mensen die in het Groene Hart werken, maar daarbuiten wonen, genereren bijna twaalf miljoen woon-werkautoritten per jaar. Van de ruim 36 miljoen verplaatsingen die inwoners van het Groene Hart maken naar een daarbuiten gelegen werkplaats, wordt 53,5 procent afgelegd per auto en 23,5 procent per trein. De bijna 60 miljoen verplaatsingen tussen woning en werkplaats die binnen het Groene Hart worden afgelegd, worden voor 40,4 procent met de auto gemaakt, voor 3,6 procent met de trein en verder vooral met de fiets (ovg 2002). Uitgaande van 48 weken van vijf werkdagen per jaar, betekent dit dat er op elke werkdag 49.565 auto's rijden van een woning buiten het Groene Hart naar een werkbestemming daarbinnen, 80.390 auto's van een woning in het Groene Hart naar een werkbestemming daarbuiten en nog eens 99.627 auto's van een woning binnen het Groene Hart naar een werkbestemming in die regio. De terugreis van werk naar woning is in deze analyse buiten beschouwing gelaten, omdat niet iedereen rechtstreeks naar huis gaat; sommigen maken immers een tussenstop bij de sportschool, de crèche of de bioscoop.

Kortom, de vele verplaatsingen binnen het Groene Hart zijn mogelijk gemaakt door een recente, relatief snelle groei van de infrastructuur in dat gebied.

Landbouw

Kijken we naar de CBS-bodemstatistiek van 2000, dan is het Groene Hart nog een relatief agrarisch gebied: 77,1 procent van het oppervlak is in gebruik voor de land- en tuinbouw, tegenover 56 procent van het Nederlandse oppervlak. Ondanks dit omvangrijke areaal denken sommigen dat de landbouw in het Groene Hart het onderspit zal delven: 'Weilanden zijn vogelvrij: die kun je rechtekken voor grootschalige industriële landbouw, onder water zetten,

volzetten met woningen of bomen, aanharken tot recreatiegebied of omknutselen tot natuur' (Vuijsje 1996: 96; zie ook Buissink & Fey 2001, Vereijken & Agricola 2004). Juist in een gebied onder stedelijke druk is de landbouw immers een kwetsbare sector, aangezien daar de ruimte ontbreekt voor schaalvergroting en er bovendien een afzetmarkt voor alternatieve bedrijfsactiviteiten en/of een goede ontsluiting voorhanden is (Barrington & Ilbery 1989, Lucas & Van Oort 1993, Daalhuizen 2004).

Het totaal aantal agrarische bedrijven in Nederland daalt al decennialang. Deze ontwikkeling doet zich in het Groene Hart in vrijwel dezelfde mate voor als in de rest van Nederland (figuur 21). In het Groene Hart neemt het aantal agrarische bedrijven het snelst af in de gemeenten Alblisserdam (van 31 naar 15), Bergambacht (van 224 naar 111), Oudewater (van 312 naar 149) en Schoonhoven (van 33 naar 15). Alleen in de gemeente Reeuwijk is het aantal agrarische bedrijven in de loop der tijd onveranderd gebleven. Ondanks deze afname van het aantal bedrijven is het landbouwareaal tussen 1996 en 2000 volgens de CBS-bodemstatistiek slechts met 0,6 procent gedaald.

De ontwikkelingen in de agrarische sector kunnen per bedrijfstak sterk verschillen. Dit leidt tot verschuivingen van landbouwgronden tussen bedrijfstakken, bijvoorbeeld van grasland naar glastuinbouw. Zo neemt in het Groene Hart het aantal kassen tussen 1996 en 2000 met ruim 4,5 procent toe: de gemeenten Zevenhuizen-Moerkapelle, Waddinxveen en Liemeer bebouwen bijvoorbeeld meer dan 15 hectare grond met glas. Maar ook binnen bedrijfstakken vinden verschuivingen plaats in het grondgebruik. Zo gebruiken veehouders steeds vaker een deel van hun weidegrond als maïsveld om zelf voer voor de veestapel te kunnen produceren. Sinds 1980 is het areaal snijmaïs meer dan verviervoudigd, tot 509.529 are in 2003. Dit is zowel het gevolg van de invoering van de maïspremie in 1993 (toen circa 150 euro en inmiddels circa 400 euro per hectare; Reinhard et al. 2003) als van het feit dat sommige bestemmingsplannen het agrariërs toestaan maximaal twintig procent van hun areaal te 'scheuren' (zie Provincie Zuid-Holland 1978). Ontwikkelingen in de landbouw hebben het landschap in snel tempo veranderd, vooral sinds in de jaren zestig van de vorige eeuw de ruilverkaveling is ingevoerd.

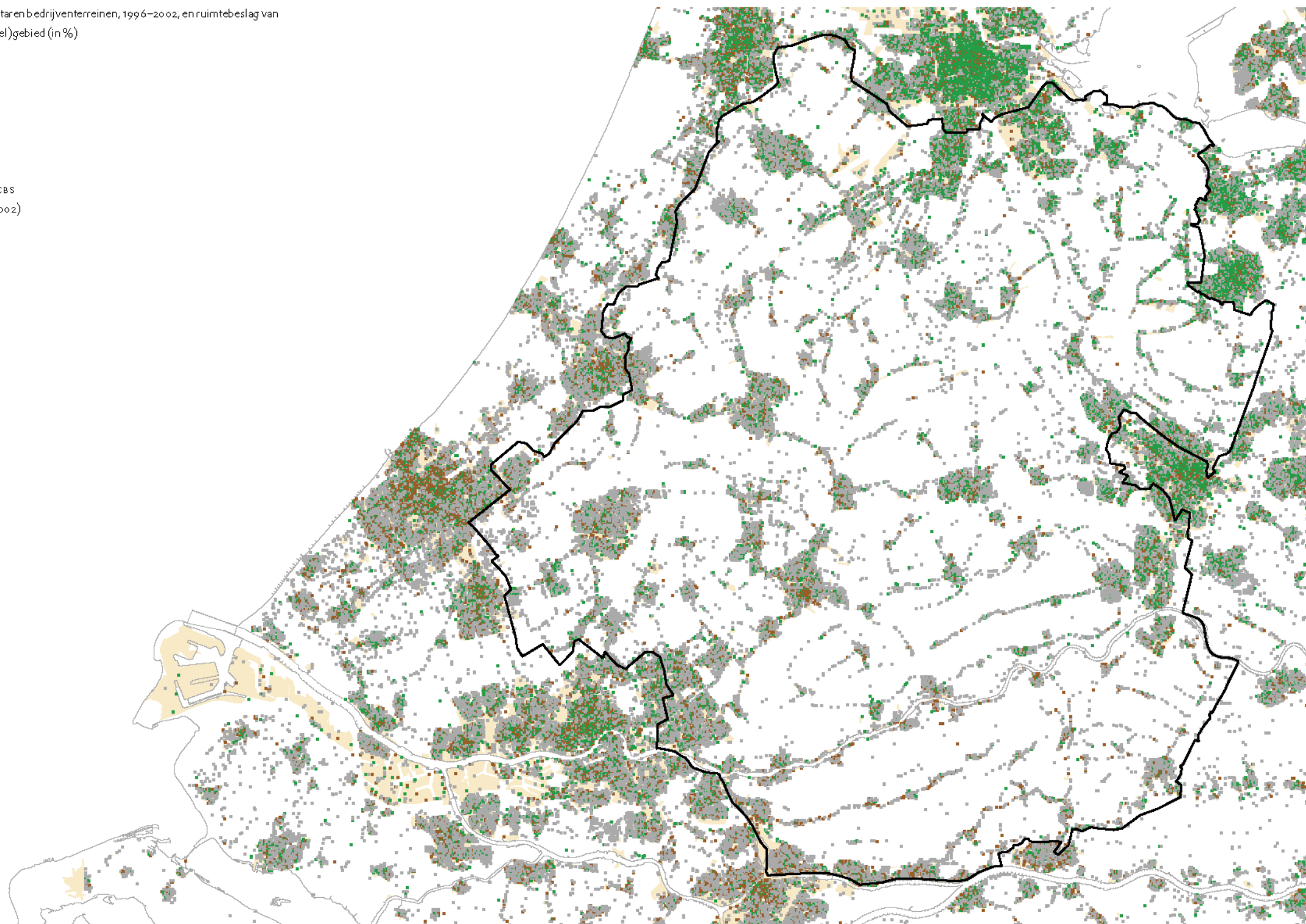
De boerenatuur van weleer met zijn vele slootjes, zijn bloemrijke slootkanten en al even kleurige weilanden verdwijnt in hoog tempo om plaats te maken voor strak groene grasvlaktes, waar blakend gezonde koeien grazen die geheel uit eigen beweging op melktijd naar de inloopstal sjokken om daar door elektronisch gestuurde machines gemolken te worden. De opbrengst wordt opgeslagen in roestvrijstalen gekoelde tanks. Het aloude beeld van het hooiland is verleden tijd. (Buissink & Fey 2001: 36)

Hoewel het aantal agrarische bedrijven dus aanzienlijk kleiner wordt, neemt het areaal aan landbouwgrond nauwelijks af. Het eerste wordt vooral veroorzaakt doordat veel agrariërs tegenwoordig problemen hebben om een opvolger te vinden, onder andere als gevolg van de

Figuur 20. Toename in hectaren bedrijventerreinen, 1996–2002, en ruimtebeslag van bedrijventerreinen per (deel)gebied (in %)

- Afname
- Geen verandering
- Toename
- Bebouwing

Bron: IBIS (1996 & 2002), CBS
Bodemstatistiek (1996 & 2002)

negatieve inkomstenverwachtingen en de steeds complexere regelgeving (Daalhuizen 2004). Uit het feit dat het areaal nauwelijks afneemt, blijkt dat er vooral sprake is van schaalvergroting: collega-boeren kopen de vrijkomende grond op. Figuur 22 laat voor de afgelopen vier jaar zien hoeveel agrariërs een opvolger tot hun beschikking hebben en hoeveel van plan zijn het bedrijf te beëindigen.

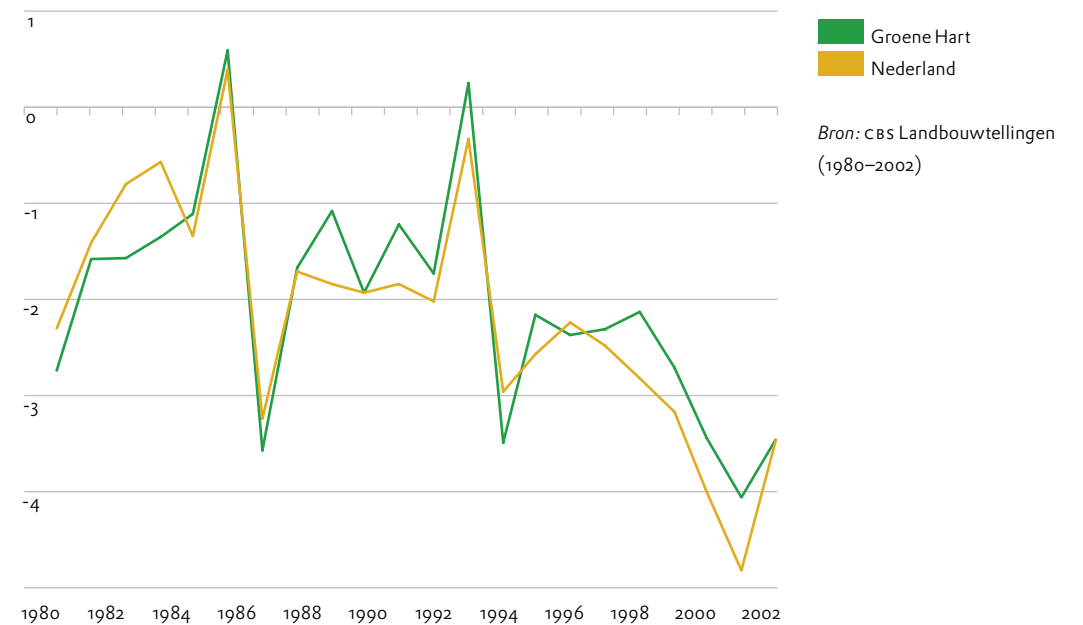
Opvallend is dat in het Groene Hart relatief meer agrariërs een opvolger vinden dan gemiddeld in Nederland. Wat de beëindigingsplannen betreft, wijkt de situatie in het Groene Hart niet af van de Nederlandse situatie. Het lijkt erop dat agrariërs in het Groene Hart niet meer of minder rooskleurig over de levensvatbaarheid van hun bedrijf denken dan boeren elders in Nederland. De analyse laat zien dat de agrarische situatie in het Groene Hart zich vooral onderscheidt van andere landelijke gebieden door de hoge stedelijke druk die het vanuit de Randstad ondervindt.

Natuur en recreatie

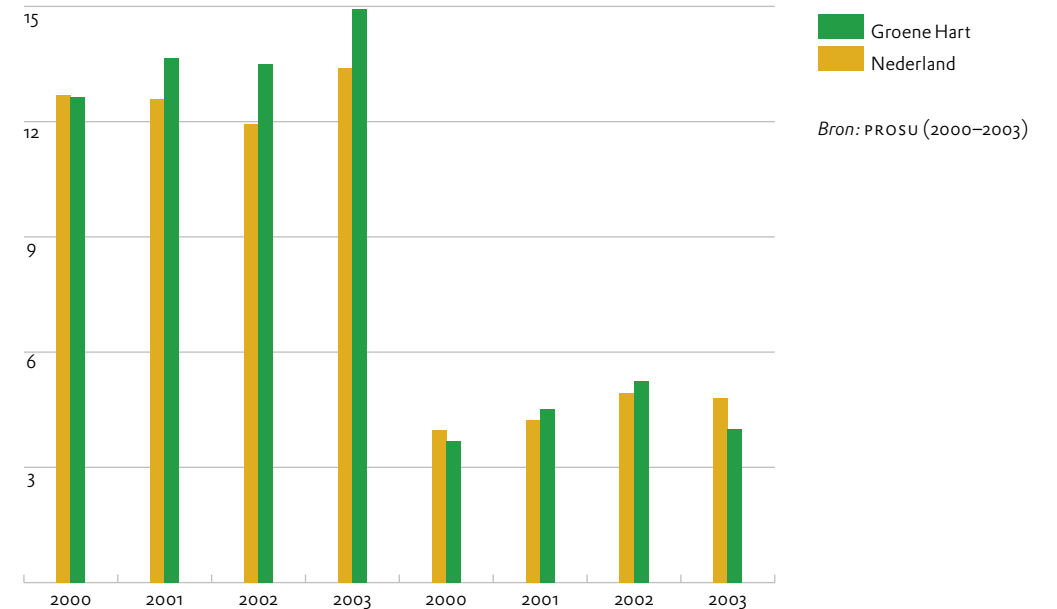
Doordat met de groei van de welvaart sinds de jaren zeventig de auto in Nederland gemeengoed wordt, wordt het platteland voor stedelingen beter bereikbaar en kan het een publieke rol als leefruimte vervullen; een ontwikkeling die ook zichtbaar is in de ledengroei van de natuur- en milieuorganisaties. In heel Nederland nemen de natuur- en recreatiegebieden steeds meer ruimte in beslag in het landelijke gebied. Soms leidt dit tot conflicten tussen de verschillende vormen van ruimtegebruik. Zo stelt Sijmons dat 'op dit moment in feite drieduizend landeigenaren zes miljoen stedelingen in gijzeling houden; als we recreatiegebieden willen, moeten we die terugveroveren op de landbouw' (Vuijsje 1996: 96). De verschillende vormen van ruimtegebruik kunnen echter ook gecombineerd worden, bijvoorbeeld door particuliere natuurbeheerders en agrarisch natuurbeheer in te zetten om de vraag naar recreatiemogelijkheden van met name de Randstad te vervullen (RLG 2005b).

Volgens de CBS-bodemstatistiek is in het Groene Hart in 2000 1,8 procent van de ruimte in gebruik als recreatiegebied en 2,1 procent als natuurgebied. Ter vergelijking: in heel Nederland is 2,1 procent van het areaal bestemd als recreatiegebied en maar liefst 11,6 procent als natuurgebied. Daaruit valt op te maken dat in het buitengebied de grondgebruiksverhouding tussen natuur, recreatie en landbouw in het Groene Hart gunstiger uitvalt voor de landbouw dan gemiddeld in Nederland. Daartegenover staat het feit dat het Groene Hart recentelijk sneller wordt voorzien van 'nieuwe' natuur- en recreatiegebieden. Immers, tussen 1996 en 2000 neemt het areaal natuur in het Groene Hart toe met 6,6 procent tegenover 1,1 procent in Nederland. De 'nieuwe' natuur bestaat voornamelijk uit bosgebieden, zoals deze zijn aangelegd in Bodegraven, Rееuwijk en Nederlek. In diezelfde periode groeit ook het recreatiegebied in het Groene Hart (5,1%) sneller dan in Nederland (3,1%). Voor Nederland als geheel betreft de uitbreiding van het recreatieareaal vooral parken, plantsoenen en verblijfsrecreatie; in het Groene Hart gaat het vooral om dagrecreatieterrinen (in de gemeenten Nederlek en Zevenhuizen-

Figuur 21. Jaarlijkse verandering van het aantal landbouwbedrijven, 1980–2002 (in %)

Figuur 22. Aantal agrarische bedrijven van totaal met opvolging dan wel beëindigingsplannen (in%)

Moerkapelle). Het Groene Hart lijkt zo de achterstand in de hoeveelheid natuur- en recreatiegebieden in te halen ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde.

Op basis van het aantal adressen van recreatieparken en dergelijke geeft figuur 23 inzicht in de ontwikkeling van met name de recreatiefunctie in het Groene Hart. Opvallend is dat tot 1996 de Randstad meer recreatieterreinen herbergt dan het Groene Hart, en dat deze verhouding vanaf 1997 verschuift: in 2002 liggen meer recreatieterreinen in het Groene Hart dan in de Randstad. Wat betreft de overige adressen van recreatieve activiteiten, zoals bijvoorbeeld hotels en cafés, is de verhouding tussen het Groene Hart en de Randstad min of meer gelijk gebleven voor elke locatie in het Groene Hart 10,4 locaties in de Randstad in 1996 tegenover precies 10 locaties in 2002 (D.G. Ruimte L.B.V. Locatiebestand).

Op basis van de hierboven besproken analyse kunnen we dus concluderen dat de positie van de recreatieve sector in het Groene Hart sinds de tweede helft van de jaren negentig is versterkt.

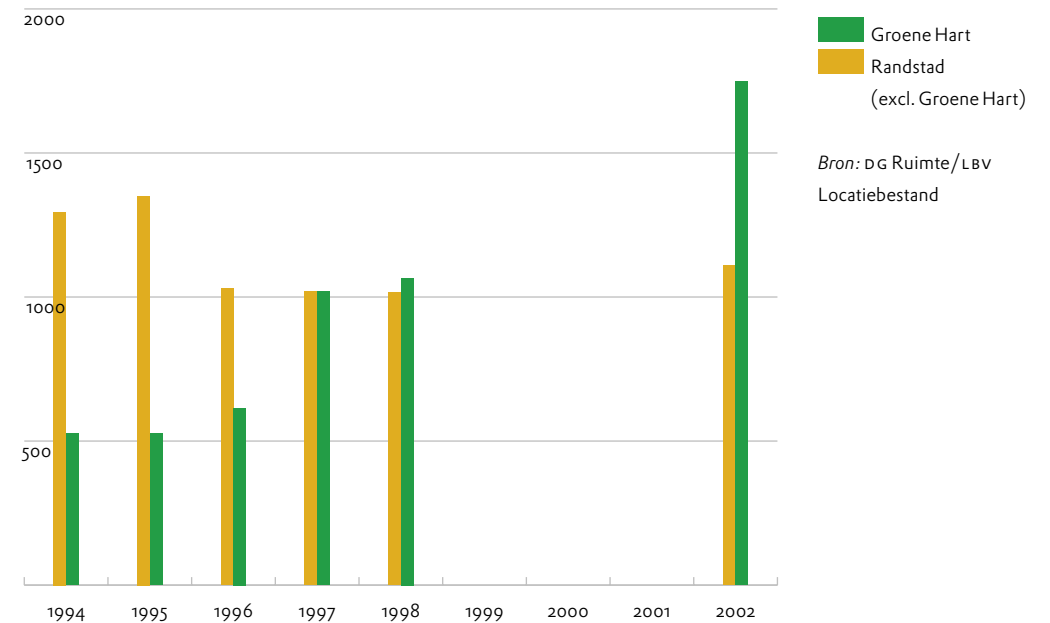
Veranderingen in het bodemgebruik

Tot halverwege de jaren negentig voltrekt de versterking in het Groene Hart zich dus sneller dan in de rest van Nederland, zo blijkt uit bovenstaande analyse. Inmiddels ontwikkelen, sinds de tweede helft van de jaren negentig, de rode functies (wonen en werken) zich in dit gebied langzamer dan in de rest van Nederland; alleen de infrastructuur vormt hierop een uitzondering. Bovendien ontwikkelen de groene functies (natuur en recreatie) in het Groene Hart zich in de periode 1996–2000 juist sneller, dit ten koste van de landbouw (zie figuur 24). De stelling ‘het Groene Hart slijt dicht. Niet vanzelf, ook niet doordat wij daartoe besloten hebben, maar doordat we de verantwoordelijkheid door het veen geduwd hebben’ (Vuijsje 1996: 94), behoeft daarom de nodige nuancering. Het Groene Hart slijt net zo snel dicht als de rest van Nederland.

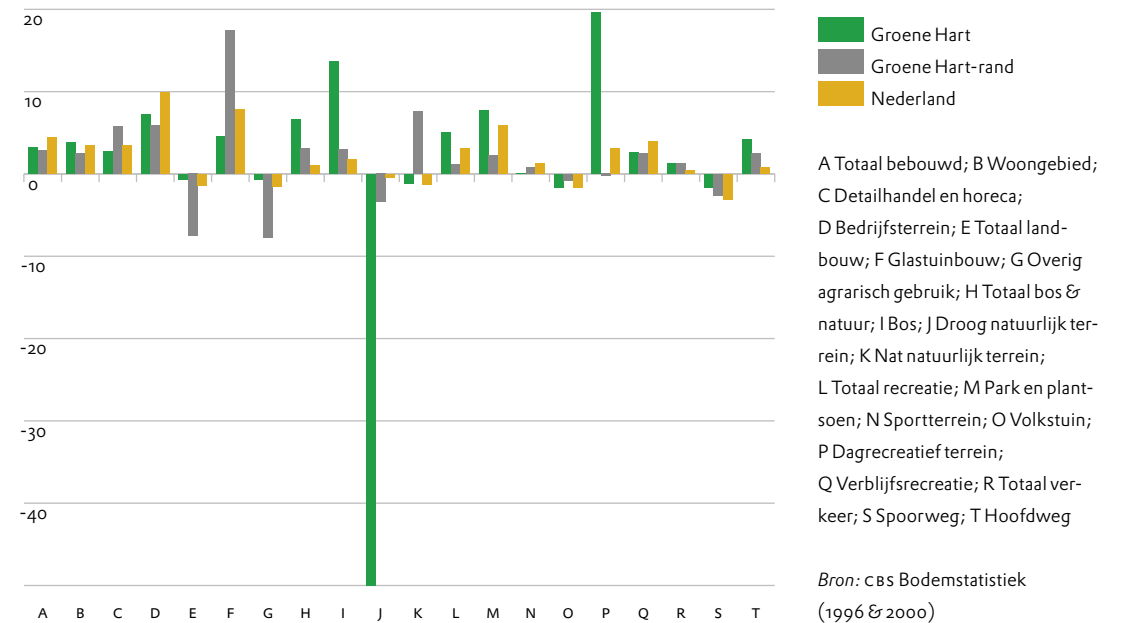
De verschuivingen van ‘groen’ naar ‘rood’ ruimtegebruik en, binnen het groene ruimtegebruik, van landbouw naar natuur en recreatie verlopen niet willekeurig. Deels zijn de ontwikkelingen bepaald door het beleid en deels roept de ene ontwikkeling onontkoombaar een volgende op. Hieronder volgen de belangrijkste concrete ruimtelijke correlaties die volgens de analyse van de historische ontwikkelingen in het Groene Hart ten grondslag liggen aan de veranderingen in het ruimtegebruik:

- grootschalige woningbouwlocaties worden rondom bestaande woonkernen gerealiseerd. Verdichting van lintdorpen is waarschijnlijk eerder het resultaat van lokale initiatieven
- ook op informele locaties verspreid in het Groene Hart komen bedrijven voor. Dit komt doordat er goedkope huisvesting beschikbaar is die bovendien geschikt is voor de combinatie van wonen en werken, en doordat de omliggende steden een nabij gelegen afzetmarkt vormen

Figuur 23. Aantal recreatieadressen

Figuur 24. Verandering in bodemgebruik, 1996–2000 (in %)

- met het oog op een goede ontsluiting worden bedrijventerreinen voornamelijk gerealiseerd in de buurt van infrastructuur aan de stadsranden, of er wordt nieuwe infrastructuur voor aangelegd
- agrarisch functieverlies en de verschuivingen tussen bedrijfstakken (van grasland naar glastuinbouw) en binnen bedrijfstakken (van grasland naar maïsteelt) doen zich voor nabij woonkernen en in door infrastructuur versnipperde gebieden
- nieuw aangelegde recreatiegebieden dienen vaak als buffer tussen verschillende woongebieden.

Het is de vraag of deze ruimtelijke correlaties zich door het hele Groene Hart in dezelfde mate voordoen. Het is immers door verschillen in bodem, reliëf en occupatiegeschiedenis dat delen van het Groene Hart zich door de eeuwen heen verschillend ontwikkeld hebben. Om te zien in hoeverre de ruimtelijke correlaties ook nu nog voor verschillen in ontwikkeling (zullen) zorgen, bestuderen we drie deelgebieden nader: een sterk verstedelijkt gebied tussen Alphen en Gouda, de Ronde Venen als landelijk gebied binnen de stedelijke invloedssfeer van met name Amsterdam en het behoudende landelijk gebied van de Waarden.

Kaartanalyse regio Alphen

Ontstaansgeschiedenis

De ontwikkeling van het gebied rondom Alphen aan den Rijn wordt sterk gedomineerd door de aanwezigheid van twee rivieren: de Oude Rijn en de Hollandse IJssel. Deze rivieren vormen de voedingsaders voor handel en nijverheid. Al in de Romeinse tijd groeit Alphen langzaam uit tot een belangrijk handelscentrum in de regio. Gouda komt iets later tot bloei, wanneer de stad rond 1225 door een kanaal verbonden wordt met de Oude Rijn en er op de plek waar de Gouwe uitmondt in de Hollandsche IJssel een haven kan worden aangelegd. Pas in de elfde en twaalfde eeuw wordt het moerasbos in de komgebieden tussen deze rivieren, waar nu Reeuwijk ligt, ontgonnen. Vanuit Oud-Bodegraven trekken kolonisten dan lange kavels het veen in.

Dit regelmatige patroon met smalle percelen en brede sloten bepaalt het landschap nog altijd. Alleen Boskoop ontwikkelt zich anders. Hier blijkt het niet rendabel om het veen af te graven en te drogen tot turf: de plaats ligt te ver van de afzetmarkt. Bovendien heeft de abdij van Rijnsburg andere plannen met het gebied, namelijk de bomen- en plantenteelt.

Recente ruimtelijke ontwikkelingen

De manier waarop dit deel van het Groene Hart zich tussen 1950 en 2000 ontwikkelt (zie figuur 25), is terug te brengen tot een beperkt aantal ruimtelijke correlaties:

- de stedelijke kernen groeien fors. Dit komt vrijwel zeker door de gunstige bodem en door de aanwezigheid van de Oude Rijn als overslag- en transportader

- in de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn er meer ‘bebouwingstypen’ dan nu: linten, kleine dorpen, middelgrote steden en combinaties van linten en kernen. Er treedt een homogenisering op van het stenen landschap ten koste van de kleine dorpen
- bij grote uitbreidingen houden de ontwikkelaars weinig rekening met de aanwezige morfologie, ofwel de vormen van het bestaande landschap
- doordat het gebied slecht is aangesloten op snel- en hoofdwegen, en de ondergrond slecht bebouwbaar is, wordt het middengebied tussen Reeuwijk, Gouda, Waddinxveen en Alphen niet dichtgebouwd
- nieuwe infrastructuur wordt niet langs bestaande infrastructuur gelegd, maar op een dusdanige afstand dat hierdoor tussenliggende uitbreidingen mogelijk worden. Zo ontstaan zones die als katalysator werken voor de planmatige uitleg
- bestuurlijke grenzen kunnen een barrière vormen
- nabij de steden blijkt in de loop der tijd minder plaats te zijn voor groot-schalige extensieve landbouw. Deze bedrijven worden uitgeplaatst naar meer perifere delen, terwijl de peri-urbane landbouwgronden vooral worden gebruikt voor (glas)tuinbouw.

Kaartanalyse regio De Ronde Venen

Ontstaansgeschiedenis

Het is lange tijd niet aantrekkelijk om in dit afgelegen gebied – van oorsprong zoete, ondiepe moerasgrond – te werken. Pas vanaf de vijftiende eeuw, wanneer de afgestoken turf als brandstof gretig aftrek vindt in de steden rond het moerasgebied, ontstaan kleine nederzettingen op de stroomruggen van de riviertjes in dit gebied. Door de grote vraag naar turf wordt steeds meer grond opgeofferd aan de vervening, waardoor de zeer specifieke structuur van de Vinkeveense Plassen ontstaat: een weids plassengebied met lange smalle legakkers.

Op dit moment is Vinkeveen een geliefd recreatieoord. De verbeterde bereikbaarheid in combinatie met de weidsheid van dit plassengebied hebben hiervoor gezorgd. Verder zijn de ontwikkelingen in het gebied beperkt gebleven. Mijdrecht vormt het bescheiden handelscentrum van de Ronde Venen, terwijl Wilnis een uitgesproken landelijk karakter heeft, met schilderachtige boerderijen en doorkijkjes naar het Groene Hart.

Recente ruimtelijke ontwikkelingen

De ruimtelijke ontwikkelingen in de Ronde Venen tussen 1950 en 2000 (zie figuur 26) zijn terug te brengen tot de volgende ruimtelijke correlaties:

- er zijn weinig elementen toegevoegd aan de bestaande gridstructuur, die bestaat uit water- en wegenpatronen. Wel was de aanleg van bovenregionale infrastructuur noodzakelijk om het gebied binnen de regio te laten blijven functioneren (als uitleglocatie voor wonen, werken en recreatie)

- de aanleg van bovenregionale infrastructuur doorsnijdt het landschap, maar leidt niet tot dermate versnipperde percelen dat ze voor de landbouw onbruikbaar zijn. Indien een spoorlijn of weg parallel aan deze infrastructuur wordt aangelegd, parallelle (infra)structuur, zou dit verschijnsel wel kunnen optreden omdat hierdoor smalle zones ontstaan (zie de Oude-Rijnzone)
- de verstening heeft de bestaande structuur van het landschap gevolgd. De uitbreidingen overstijgen het schaalniveau van het typische rondevenen landschap niet. De bestaande gridstructuur is flexibel genoeg om veranderend ruimtegebruik op te vangen
- de bestaande gridstructuur functioneert als begrenzer van uitleglocaties. Nieuwe uitleglocaties worden per gridcel aangelegd
- ondanks hoge stedelijke druk behouden veel polders hun agrarisch gebruik
- linten hebben de tand des tijds kunnen doorstaan. Waarschijnlijk zijn de gebouwen en opstallen zo flexibel in hun gebruik dat ze een palet aan verschillende functies kunnen herbergen
- door verzilting moet het grondwaterpeil worden verhoogd en is akkerbouw in Horstermeer moeizaam. In andere polders komt de opengrondstuintbouw op doordat het steeds noodzakelijker is het agrarisch bedrijf rendabel te maken.

Kaartanalyse regio Schoonhoven

Ontstaansgeschiedenis

De bewoningsgeschiedenis van de Waarden gaat terug tot omstreeks 1000 na Christus; het gebied ligt dan nog boven de zeespiegel. In de loop der eeuwen heeft het gebied echter vaak te kampen met overstromingen, waarop de Waarden geleidelijk aan bedijkt worden. De rivieren bieden namelijk veel mogelijkheden voor handel en industrie. De overheid wijst landgoederen toe aan welgestelden, die worden benoemd tot heer of vrouw van een 'ambachtsheerlijkheid'; deze delen mee in de kosten voor de bedijking. Hieruit ontstaan dorpen als Hendrik-Ido-Ambacht, Nieuw Lekkerland, Krimpen aan de Lek en Nederlek.

Recente ruimtelijke ontwikkelingen

De ruimtelijke ontwikkelingen die zich tussen 1950 en 2000 voordoen in het gebied rondom Schoonhoven (zie figuur 27), zijn terug te brengen tot de volgende ruimtelijke correlaties:

- de bestaande kavels in de Waarden dienen als patroon bij de transformaties. De nieuwe patronen kennen wel een groter schaalniveau
- in het gebied buiten de grens van het Groene Hart groeit de zone tussen het Groene Hart en de rivier volledig dicht. In deze zone liggen een aantal parallelle structuren: de A15, het spoor, oude linten en de rivieroever
- binnen de begrenzing van het Groene Hart zijn de zones tussen de rivier en de weginfrastructuur niet volledig bebouwd. Tussen de verschillende

kernen ligt een groot groen gebied. De ontwikkelingen vinden hier voornamelijk plaats dwars op de rivier langs de bestaande weginfrastructuur

- de veranderingen binnen de agrarische sector zijn vorm gegeven door oude patronen nieuw leven in te blazen. Er zijn nieuwe wegen aangelegd en langs die wegen zijn boerderijen toegewezen. Typologisch lijkt de nieuwe lintbebouwing op de oude lintbebouwing. Bij nadere inspectie echter ontbreken de kenmerkende watergangen die dienden voor ontwatering en transport, wijkt de afstand tussen de verschillende gebouwen af, en is de architectuur verschillend.

Ruimtelijke correlaties

Het is duidelijk dat de ruimtelijke ontwikkelingen binnen de deelgebieden van het Groene Hart uiteenlopen. Aan dit verschil in ruimtelijke correlaties tussen de deelgebieden in het Groene Hart ligt een aantal verklaringen ten grondslag:

- verschillen in de flexibiliteit van de bestaande structuren van het cultuurland. Rond Alphen aan den Rijn leidt de hoge stedelijke druk tot veel veranderingen, omdat de bestaande morfologie geen passende ondergrond biedt voor de grootschalige functieveranderingen (de projectontwikkelaars willen een stedenbouwkundig beeld realiseren dat niet past binnen de bestaande morfologie). In de Ronde Venen leidt de hoge druk tot relatief weinig verandering, omdat het bestaande gridpatroon door de jaren heen een maatpak is geweest voor alle functieveranderingen die er plaatsvonden. Het gevolg is dat de bestaande morfologie bewaard is gebleven
- verschillen in stedelijke druk. In de Ronde Venen hebben meer ruimtelijke ontwikkelingen een plaats moeten krijgen dan in het oosten van datzelfde deelgebied (de Vechtstreek)
- verschillen in restricties. Het meest opvallende voorbeeld is de verglazing van het buitengebied in Boskoop, die bruusk ophoudt bij de gemeentegrens
- verschillen in de morfologie van nieuwe structuren. Waar in Alphen de aanleg van de N211 de weg heeft vrijgemaakt voor grote blokvormige verstening, zijn in de Waarden met name nieuwe linten gevormd of langwerpige stroken tussen parallel aangelegde infrastructuren opgevuld
- verschillen in beleid van de verschillende beleidsmakers (provincies).

Naast de ruimtelijke ontwikkelingen die per deelgebied verschillen, zijn er andere die zich overal in het Groene Hart voordoen. Hoewel sommige ruimtelijke ontwikkelingen een direct gevolg zijn van overheidsbeleid (zoals het aanleggen van recreatieplassen of het verbieden van kassenbouw in Alphen aan den Rijn), blijven andere, zoals het verrommelen van stroken land tussen twee infrastructuurle linten (zie Frijters et al. 2004), zich voordoen door de tijd heen en ongeacht de beleidsveranderingen. De ruimtelijke correlaties die deze voortdurende ruimtelijke ontwikkelingen veroorzaken, kunnen als trendmatig worden beschouwd, bijvoorbeeld:

- het dichtgroeien van zones. Infrastructuren, zoals water, weg, spoor en lintdorpen, fungeren als begrenzing en als katalysator van ruimtelijke ontwikkelingen. Liggen ze dicht bij elkaar en vormen ze een zone, dan kan in die zone verstening optreden
- het aan elkaar groeien van gemeenten. Grootschalige nieuwbouwlocaties worden aansluitend bij bestaande kernen gepland
- het behouden van bestaande morfologie. Met de aanleg van recreatiegebieden wordt getracht te voorkomen dat kernen aaneengroeien. Nieuwe infrastructuur volgt vaak de route van bestaande infrastructuur
- corridorvorming. Bedrijvigheid vestigt zich op goed ontsloten zichtlocaties langs doorgaande wegen.

Samen met de cijfermatige prognoses vormen deze ruimtelijke correlaties de basis voor de in het voorlaatste hoofdstuk te beschrijven trendlijn.

Conclusies

Het Groene Hart is niet één geheel; het gebied bestaat uit deelgebieden die ieder hun eigen kwaliteiten hebben. In de eerste plaats is dit het gevolg van de verschillen in ontstaansgeschiedenis. De bodemgesteldheid van de veenweidegebieden verschilt bijvoorbeeld van die van droogmakerijen of van de plassengebieden. Daarmee verloopt ook de occupatiegeschiedenis van deze gebieden volgens een ander patroon. Van oudsher worden deze ruimtelijke ontwikkelingen gestuurd door economische motieven: de mogelijkheden om het land te kunnen bewerken en handel te bedrijven zijn bepalend voor de ruimtelijke ontwikkelingen in alle gebieden. Het Groene Hart is derhalve een door de mens ingericht woon- en werkgebied.

In de tweede plaats is de ruimte van het Groene Hart in grote mate versnipperd. Infrastructuur doorsnijdt de landbouw- of natuurgebieden en verdeelt het Groene Hart zo in kleinere eenheden, terwijl de aanleg van woonwijken of bedrijventerreinen de groene ruimte nog verder afbrokkelt.

In de derde plaats is het bestuur sterk versnipperd. Zeker wanneer iedere gemeente een eigen bedrijventerrein en villawijk binnen haar grenzen wil realiseren, verwordt het Groene Hart tot een soort mozaïek van verschillende soorten ruimtegebruik.

De ruimtelijke ontwikkelingen in het Groene Hart wijken overigens niet veel af van de gemiddelde Nederlandse situatie. Hoewel de verstening in de jaren zeventig sneller verliep, is zij met name in de tweede helft van de jaren negentig vertraagd. Het uiteindelijke ruimtebeslag van wonen en werken in het Groene Hart is op dit moment vergelijkbaar met de rest van Nederland. Ook de groene vormen van ruimtegebruik zijn in het Groene Hart even nadrukkelijk aanwezig als daarbuiten, zij het dat het buitengebied van het Groene Hart relatief meer wordt benut voor landbouw dan voor natuur of recreatie. In dat opzicht is het van belang te vermelden dat het onderscheid tussen agrarische gebieden en recreatiegebieden gering kan zijn. De aanleg van een fietspad of vaarroute

langs boerenerven kan al voldoende zijn om landbouwgrond een recreatiefunctie te geven of om beide vormen van ruimtegebruik op zijn minst te combineren. Overigens is ook het aantal bedrijfsopheffingen in de landbouw en de toekomstverwachting van agrariërs in het Groene Hart vergelijkbaar met die in de rest van Nederland. De positie van de landbouw in het Groene Hart onderscheidt zich alleen door de stedelijke druk die de landbouw vanuit de Randstad ondervindt.

Kortom, de (cijfermatige) analyse biedt geen onderbouwing voor een bijzondere status van het Groene Hart. Het is de ligging van het Groene Hart binnen de stedelijke invloedssfeer van de Randstad die het tot een bijzonder gebied maakt. Het contrast van het Groene Hart met zijn grootstedelijke omgeving uit zich bijvoorbeeld in het succes van de groeikernen, de vele onderlinge verkeersbewegingen en het aantal informele bedrijfslocaties.

Figuur 25. Veranderingen in de regio Alphen aan den Rijn, 1950–2000

1950 1960 1970 1980
1960 1970 1980 2000

1950 1960 1970 1980
1960 1970 1980 2000

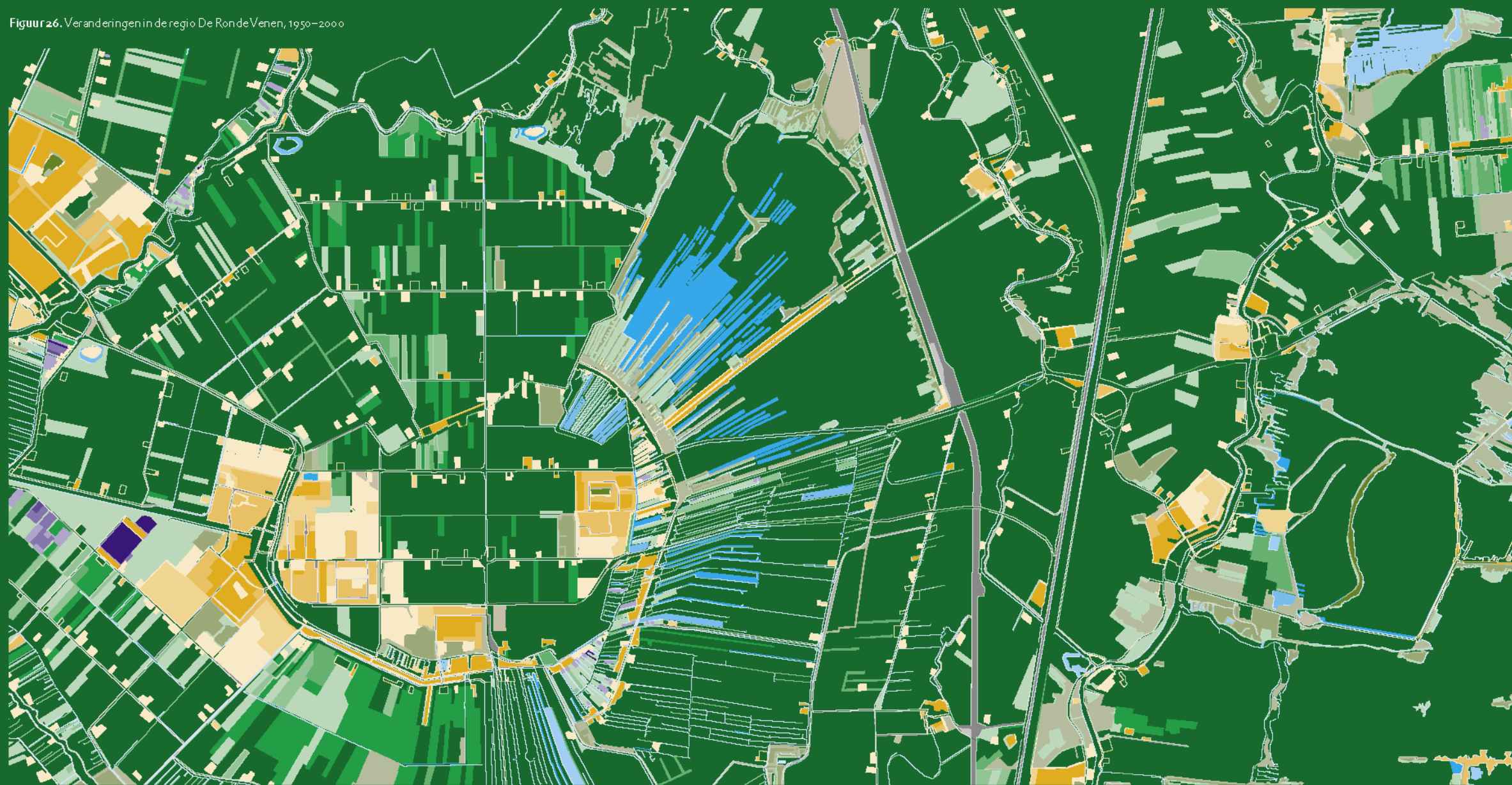
Bebouwing
Bos/Natuur/Recreatie
Infrastructuur
Kassen

Landbouw
Overig
Water

Bron: RPB, gebaseerd op Topografische
Dienst Kadaster Top25, CBS Bodemgebruik
(1996)

Figuur 26. Veranderingen in de regio De Ronde Venen, 1950–2000

1950 1960 1970 1980
1960 1970 1980 2000

Bebouwing
Bos/Natuur/Recreatie
Infrastructuur
Kassen

1950 1960 1970 1980
1960 1970 1980 2000

Landbouw
Overig
Water

Bron: RPB, gebaseerd op Topografische
Dienst Kadaster Top25, CBS Bodemgebruik
(1996)

Figuur 27. Veranderingen in de regio Schoonhoven, 1950–2000

1950 1960 1970 1980
1960 1970 1980 2000

1950 1960 1970 1980
1960 1970 1980 2000

Bebouwing
Bos/Natuur/Recreatie
Infrastructuur
Kassen

Landbouw
Overig
Water

Bron: RPB, gebaseerd op Topografische
Dienst Kadaster Top25, CBS Bodemgebruik
(1996)

Actoren in het Groene Hart

Inleiding

Vanwege de strategische situering in het midden van de Randstad liggen er veel en uiteenlopende ruimtelijke claims op het Groene Hart: woningen, bedrijfsruimte en recreatieterreinen. Tegelijkertijd kampt het Groene Hart met wateroverlast, problemen binnen de agrarische sector en hoge grondprijzen. Het lijkt bovendien onvermijdelijk dat de nieuwe ruimteclaims voor onder meer bouwgrond en waterberging in conflict zullen komen met de waardering van het open landschap en de cultuurhistorie van het gebied.

In dit hoofdstuk staan de actoren centraal die in het Groene Hart hun ruimteclaims willen realiseren. We onderscheiden hierbij vier typen actoren: overheid, belangengroeperingen, burgers en bedrijven. In de eerste plaats inventariseren we welke claims de actoren leggen op het Groene Hart. Hiertoe hebben we gesprekken gevoerd met de actoren en hebben we het overheidsbeleid, en de invloed daarvan, bestudeerd. Ten tweede zijn we nagegaan welke middelen de actoren ter beschikking hebben om hun plannen te realiseren, zoals een goede positie op de grondmarkt.¹ In de derde plaats kijken we naar de allianties die actoren sluiten en naar mogelijke nieuwe allianties die kunnen leiden tot een ander ruimtegebruik. De positie van de actoren wordt immers bepaald door hun eigen middelen en plannen, maar ook door hun vermogen om zich te bundelen of samen te werken.

Voor vrijwel alle belangrijke ruimteclaims hebben we een actor geïnterviewd: Hoogheemraadschap Rijnland, Natuurmonumenten, Milieudefensie, Stichting Groene Hart, ANWB, Regio Randstad,² en de projectontwikkelaar AM Wonen. Om bij wijze van voorbeeld te inventariseren hoe een gemeente in het Groene Hart omgaat met ruimte en wat haar wensen zijn, hebben we de gemeente Alkemade gekozen. De Kamer van Koophandel Rijnland en de WLTO zijn tot slot benaderd als vertegenwoordigers van de belangen van respectievelijk bedrijven en boeren. Dit hoofdstuk is onder andere gebaseerd op de middels de interviews verworven inzichten.³

Overheden

Toenemende complexiteit beleid

Het gebied van het Groene Hart is oorspronkelijk geen geografische eenheid, maar werd in 1958 voor het eerst door het rijk benoemd als agrarische open ruimte. Sinds die tijd probeert het rijk, in opeenvolgende ruimtelijke nota's, het gebied van het Groene Hart open te houden. Naarmate de druk op het gebied toeneemt, nemen de beleidsinstrumenten die dit moet bewerkstelligen in aantal en in complexiteit toe. Dit blijkt echter geen garantie voor het open houden

1. Niet alleen eigendom is van belang, ook de aan grond verbonden rechten kunnen een middel zijn.

2. Regio Randstad houdt zich bezig met verschillende ruimtelijke thema's. De organisatie is hier met name gevraagd naar ontwikkelingen in infrastructuur, omdat zij als een van de weinige organisaties de infrastructuur in de gehele Randstad overziet.

3. Overigens vertegenwoordigen de interviews niet de officiële standpunten van de organisaties maar zijn ze vooral exemplarisch voor het gedachtegoed dat bij deze organisaties ligt.

van het Groene Hart, getuige de ontwikkelingen in het gebied (zie het vorige hoofdstuk).

Van oorsprong is het Groene Hart voornamelijk een landbouwgebied, maar in de loop der tijd wordt het steeds vaker een aantrekkelijke vestigingsplaats voor burgers en bedrijven. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is met spreidingsbeleid geprobeerd te voorkomen dat de Randstad zou 'dichtgroeien'. Als de bevolkingsomvang toch blijft toenemen, wordt voor het Groene Hart een restrictief beleid geformuleerd, waarbij gemeenten uitsluitend nog voor de eigen groei mogen bouwen. Dit restrictieve beleid wordt in latere jaren aangescherpt en uitgebreid met onder meer Strategische Groenprojecten, bebouwingscontouren, strategische projecten en een ontwikkelingsprogramma Groene Hart. Het Groene Hart wordt zelfs aangewezen als Nationaal Landschap (Ministerie van vrom 1997).

Tegelijkertijd verandert de visie op het Groene Hart. In de eerste nota's over dit gebied wordt met name de landbouwfunctie benadrukt, later zijn dat achtereenvolgens de recreatiefunctie en de cultuurhistorische waarde. Deze verschuiving valt samen met de manier waarop het rijk het Groene Hart wil vrijwaren van verstedelijking: het bewaren van openheid (tot 1990), het toevoegen van een actief inrichtingsbeleid (1990-2000) en een integrale ontwikkelingsgerichte benadering en actieve inrichting (na 2000).

Ontwikkelingen ondanks beleid

Ondanks de vele beleidsinspanningen verschillen de ontwikkelingen in het Groene Hart niet veel van die in de rest van Nederland, zo bleek in het voorgaande hoofdstuk. Hiervoor is een aantal redenen te geven.

Ten eerste is het rijksbeleid niet altijd consistent. Het rijk handelt ook zelf soms tegen de geest van het beleid in. Zo worden midden in het Groene Hart een groeikern (Zoetermeer) en regionale opvangcentra (onder meer Gouda en Woerden) aangewezen om de bevolkingsgroei in de Randstad op te vangen, terwijl de doelstelling is om het Groene Hart te beschermen door de bevolking te spreiden. Het wordt daarbij zelfs nodig geacht enkele streekcentra in het Groene Hart te ontwikkelen, zoals Woerden. Om het agrarische karakter te kunnen handhaven zou het gebied sociaal-cultureel en economisch voldoende sterk moeten zijn om de concurrentie met de nabije steden te kunnen doorstaan. Om die reden zijn in het Groene Hart in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw ruilverkavelingen uitgevoerd. Ook worden de grenzen van het gebied 'aangepast': doordat stukken grond worden opgeofferd voor verstedelijking, wordt het Groene Hart kleiner (zie figuur 28).⁴

De verkokering van het beleid op rijksniveau is een tweede reden voor de verdere verstedelijking van het Groene Hart (vrom-raad 2004a, Lysias Advies 2003). Doordat veel departementen hun eigen beleidsdoelen hebben, worden projecten vaak niet tussen de departementen afgestemd. Zo raken infrastructurele ingrepen van het ministerie van Verkeer en Waterstaat (v&w) het Groene Hart soms diep. De HSL-Zuid bijvoorbeeld loopt deels door en, onder druk van de Tweede Kamer, deels onder het Groene Hart. Daarnaast geeft het ministerie van v&w financiële steun aan de Rijn-Gouwelijn Oost,

4. In figuur 28 wordt tevens de eerste grens getoond van het Groene Hart, ten behoeve van de concept- PKB van de Vierde Nota Extra (Ministerie vrom 1990).

de Randstadrail en een aantal projecten voor autowegen. Deze infrastructurele ingrepen verbeteren weliswaar de bereikbaarheid van het Groene Hart, maar ze versnipperen daarbij het landschap en hebben een aanzuigende werking op bedrijvigheid en woningen. Ook het ministerie van Economische Zaken (EZ) komt met beleid voor gebiedsgerichte economische ontwikkelingen (Ministerie van EZ 2004). Alhoewel het Groene Hart niet als zodanig wordt genoemd, zijn de economische prioriteiten voor de Noordvleugel en Zuidvleugel van de Randstad wel relevant voor het gebied. Zo wordt de aanleg van het nieuwe bedrijventerrein in de Zuidplaspolder⁵ (Driehoek Rotterdam, Zoetermeer en Gouda) voorzien. Bovendien zou de Oude-Rijnzone (Leiden, Alphen aan de Rijn) moeten worden geherstructureerd, waarbij ook investeringen in infrastructuur nodig zijn (A12, Zoetermeer-Woerden). Het lijkt erop dat het Groene Hart voor dit ministerie vooral een productieruimte is en niet zozeer een waardevol gebied dat beschermd zou moeten worden.

Ten derde is de rol van de provincies en met name van de gemeenten in het Groene Hart in hoge mate bepalend voor de ontwikkelingen in het gebied. Ondanks restrictief beleid blijven gemeenten uitbreiden. Het is namelijk niet in het belang van de gemeenten om de status quo te handhaven: groei betekent meer inkomsten. Gemeenten worden door streekplanherzieningen steeds opnieuw in staat gesteld uit te breiden. De provincie kan bij elke streekplanherziening de bebouwingscontouren voor gemeenten verleggen, waarmee gemeenten weer op basis van nieuwe bestemmingsplannen en met behulp van artikel 19 van de Wet Ruimtelijke Ordening de bestaande dorpen kunnen vergroten. Daarnaast is het zeker bij kleine gemeenten met weinig ambtenaren de vraag of bestemmingsplanvoorschriften wel altijd worden gehandhaafd en of de kwaliteit van overgangsbepalingen voldoende is om de rijksdoelstellingen voor het Groene Hart te verwezenlijken.

Een laatste reden voor de worsteling van het rijk met het Groene Hart is het ontbreken van een regionale sturing van de deelgebieden in het Groene Hart. De problemen overstijgen bovendien dikwijls het schaalniveau van de gemeenten. Alhoewel het rijksbeleid formeel doorwerkt in de streekplannen, wordt het beleid voor het Groene Hart in die streekplannen niet gespecificeerd naar de kwaliteiten – en problemen – van de deelgebieden. In theorie is de provincie de bestuurslaag die een antwoord formuleert op de problemen. Zij is echter niet in staat gebleken om dit 'regionale gat' op te vullen (zie ook vrom-raad 2004b), doordat ze hiervoor niet over voldoende instrumenten beschikt en te weinig gericht is op de uitvoering.

De Nota Ruimte

De Nota Ruimte richt zich vooral op het versterken van de internationale concurrentiepositie van de Randstad Holland als geheel. Het Groene Hart zou hieraan moeten bijdragen door de ontwikkeling van zijn bijzondere kwaliteiten en vitaliteit.

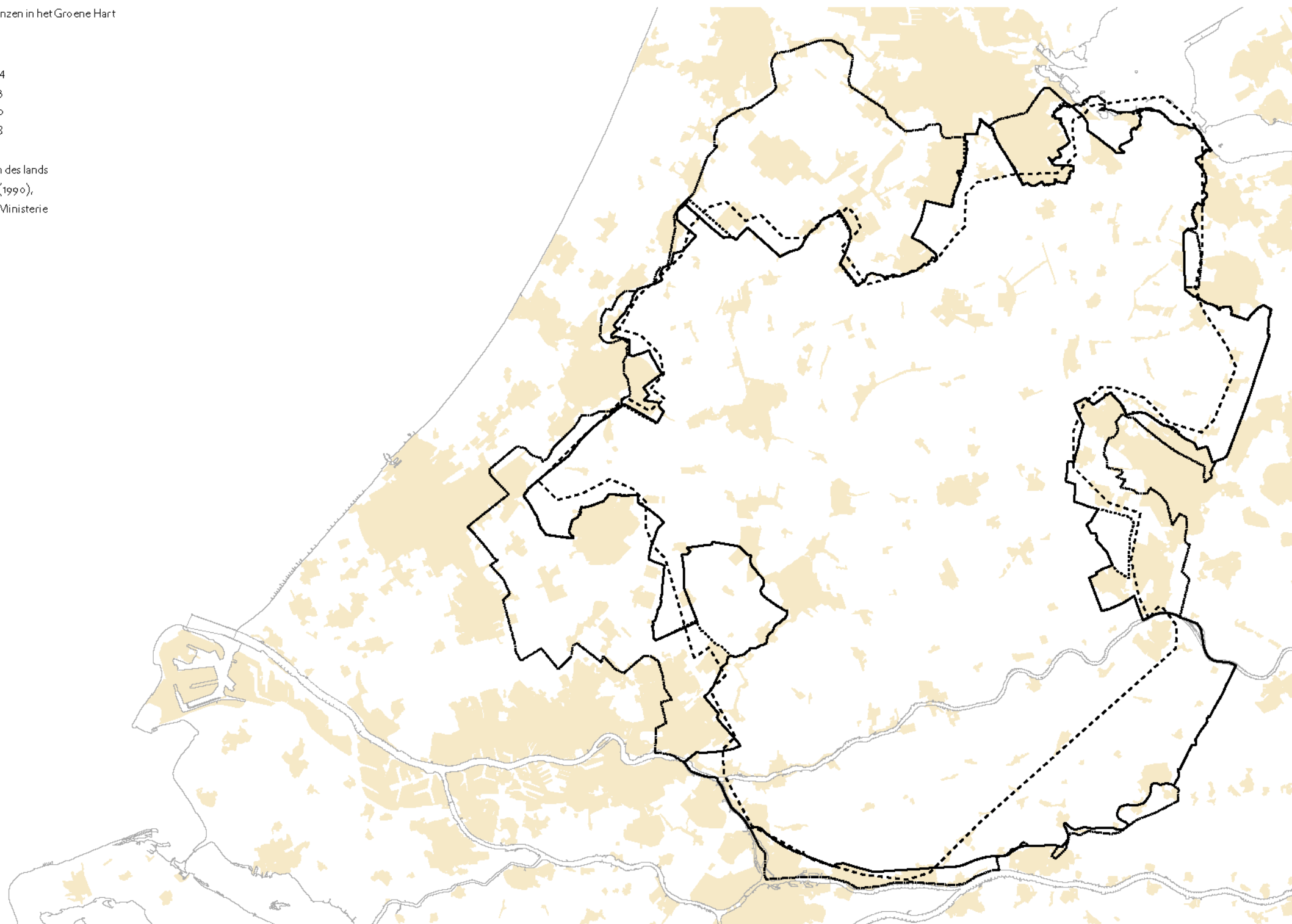
In de nota valt een aantal zaken op die voor het Groene Hart van belang zijn. Allereerst ontstaat met de nota een nieuw beleidskader: de 'nee, tenzij'-benadering maakt plaats voor een 'ja-mits'-benadering. Ontwikkelingen (lees:

5. Sinds de Nota Ruimte (2004) maakt de Zuidplas geen deel meer uit van het Groene Hart.

Figuur 28. Verschuivende grenzen in het Groene Hart

- Groene Hart grens 2004
- - - Groene Hart grens 1993
- ..... Groene Hart grens 1990
- Groene Hart grens 1958

Bron: Werkcommissie Westen des lands (1958), Ministerie van vrom (1990), Ministerie van vrom (1993), Ministerie van vrom et al. (2004)

bouwen) worden hiermee expliciet mogelijk gemaakt mits de kwaliteit van het gebied er niet onder lijdt. Daarmee samenhangend kan de verschuiving van 'toelatingsplanologie' naar 'ontwikkelingsplanologie' worden genoemd. De nadruk ligt nu minder op het stellen van beperkingen en meer op het stimuleren van ontwikkelingen. Het rijk wil op deze wijze, middels gebiedsgerichte initiatieven, de ruimtelijke dynamiek verhogen. Actoren die willen ontwikkelen, krijgen hiermee meer kansen.

Het rijk trekt zich in de Nota Ruimte terug onder het motto: 'decentraal wat kan, centraal wat moet'. De provincies krijgen de taak om ontwikkelprogramma's voor het gebied op te stellen. Toch blijft het rijk nauw betrokken bij de uitvoering van het beleid. Een voorbeeld. Onlangs hebben rijk, provincie en de gemeente De Ronde Venen een overeenkomst ondertekend voor de aanleg van het Parklandschap in het Groene Hart, maar de kaders voor dit plan zijn grotendeels bepaald door het rijk. Bovendien biedt de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening het rijk en de provincies bestemmingsplanbevoegdheid: waar het rijk of de provincie het beleid onder eigen verantwoordelijkheid willen uitvoeren, hebben zij de mogelijkheid dat met een bestemmingsplan of een projectbesluit te realiseren.

Het rijk geeft in de Nota Ruimte aan dat er in het Groene Hart verschillende deelgebieden zijn die elk verschillende kwaliteiten hebben. Dit scheidt de verwachting dat voor het gebied een gedifferentieerd beleid zal worden geformuleerd. Dat is echter allerminst zeker. Enerzijds zijn de kwaliteiten van de deelgebieden niet nader aangeduid, anderzijds is het de vraag of de provincies voldoende geëquipeerd zijn om de ontwikkelingsgerichte benadering waar te maken (zie ook VROM-raad 2004b). In de zomer van 2005 moet hierover meer duidelijkheid komen. Het is echter de verwachting dat het generieke beleid voor het Groene Hart blijft overheersen.

Ruimteclaims van actoren

Wonen

Wonen is een belangrijke ruimteclaim vanuit de gemeenten en degenen die woningen bouwen, voornamelijk projectontwikkelaars. Gemeenten willen de mogelijkheid hebben om in ieder geval te kunnen bouwen voor de eigen bevolking. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de gemeente Alkemade, waar de jeugd vertrekt door een tekort aan woningen. Nu ze met de Nota Ruimte meer vrijheid heeft om binnen haar contouren uit te breiden, kiest de gemeente Alkemade er welbewust voor om te bouwen in verouderde tuinbouwgebieden en zo het veenweidelandschap te ontzien.

Naast de vraag naar woningen voor de eigen bevolking is er echter ook vanuit de regio veel vraag naar groene woonmilieus. Het Groene Hart zou daarvoor uitermate geschikt zijn; het biedt immers een groene omgeving die vanuit de Randstad ook nog eens goed bereikbaar is. Het leefmilieu in de kleine en middelgrote steden is vooral aantrekkelijk voor tweeverdieners, die beiden in een andere stad werken en daarom een goede uitvallocatie zoeken. Met de aanleg van de N11 is bijvoorbeeld Alphen aan de Rijn zo'n aantrekkelijke, goed

bereikbare plek geworden. Nieuwe woningbouwontwikkelingen zijn verder te verwachten in de randen tussen stad en land, rond de kernen Zoetermeer en Gouda en in de Zuidplaspolder en de Bloemendalerpolder, al horen deze laatste twee gebieden volgens de nieuwe grenzen van de Nota Ruimte niet meer tot het Groene Hart.

Bedrijvigheid

Het Groene Hart is een waardevolle vestigingsplaats voor bedrijvigheid. De groene omgeving staat garant voor een goede woonkwaliteit, en de nabij gelegen Randstad is een van de grootste afzetgebieden voor bedrijven. Bovendien is het Groene Hart 'een oase van bereikbaarheid' in vergelijking met de grote steden van de Randstad. Zowel voor de bedrijven zelf als voor het woon-werkverkeer van hun werknemers is dat gunstig.

Deze randvoorwaarden van leefmilieu en bereikbaarheid zijn echter niet toereikend voor bedrijven. Er moeten ook voldoende uitbreidingsmogelijkheden zijn. Niet alleen voor bestaande bedrijven die willen uitbreiden, maar ook voor nieuwe bedrijven die zich dicht bij transportroutes en afzetmarkten willen vestigen, of om, zoals in Alkemade, bedrijven die nu nog in de kern van de gemeente gevestigd zijn, vanwege milieueisen te kunnen uitplaatsen en toch in de gemeente te behouden.

Gemeenten zijn, volgens de Kamer van Koophandel, erg gemotiveerd om voldoende bedrijfsruimte te realiseren. Ze hebben altijd bedrijfsgrond voorhanden, zorgen voor de inrichting en ontsluiting van terreinen en vragen voor een bedrijfsperceel vaak niet meer dan de kostprijs. Deze grote inspanningen lijken vooral te berusten op traditie: zowel bedrijven als gemeenten zien de zorg voor bedrijventerreinen als een vanzelfsprekende taak van gemeenten (Segeren et al. 2005).

In het Groene Hart zijn al veel gezonde bedrijven gehuisvest, waaronder relatief veel uit het midden- en kleinbedrijf, evenals starters. In de jaren negentig van de vorige eeuw lag het aantal startende bedrijven in het Groene Hart dertig tot veertig procent hoger dan in de rest van Nederland. Dat heeft te maken met het woonmilieu: de woningen in het Groene Hart bieden starters de ruimte om hun bedrijf aan huis te beginnen. Bovendien zijn veel starters werkzaam in de dienstverlening, op dit moment een snel groeiende sector, met een markt in de Randstad. Deze speciale situatie is voor de Kamer van Koophandel aanleiding om ruimte voor bedrijvigheid in het Groene Hart te claimen.

Bovendien nemen bedrijventerreinen volgens de Kamer van Koophandel relatief weinig plaats in, zeker gezien hun grote aandeel in de werkgelegenheid: in totaal twee procent van het binnen- en het buitengebied van het Groene Hart wordt in beslag genomen door bedrijventerreinen, die goed zijn voor ongeveer veertig procent van de werkgelegenheid in het Groene Hart. Tachtig procent van het Groene Hart bestaat uit agrarisch groen, waarvan de tuinbouw nog wel enige werkgelegenheid biedt, maar de veeteelt nauwelijks. De Kamer van Koophandel wil daarom voorstellen om één procent van het nu

nog grotendeels agrarische Groene Hart op te offeren voor de uitbreiding van het areaal aan bedrijventerreinen. Dat zou betekenen dat het areaal met de helft wordt uitgebreid.

Om de echte groene gebieden in het Groene Hart behouden wil de Kamer van Koophandel de uitbreiding van bebouwing, infrastructuur en bedrijvigheid vooral concentreren op knooppunten in de meer stedelijke gebieden van het Groene Hart, zoals ook in de Nota Ruimte wordt voorgesteld. De gemeente Alkemade opereert al langs deze beleidslijn: ze plant haar bedrijventerreinen op een locatie aan de rijksweg A4 om daarmee groene ruimte te sparen.

Infrastructuur

Er liggen in het Groene Hart ook veel ruimteclaims voor infrastructuur. Veel Randstedelijke verbindingswegen lopen door het Groene Hart en er is veel verkeer tussen het Groene Hart en de Randstad. De reistijden binnen het geheel van Randstad en Groene Hart zijn echter niet optimaal, vertelt Regio Randstad. Autoverkeer wordt geplaagd door files en reizen per openbaar vervoer is niet altijd efficiënt.

Voor een snellere doorstroming en kortere reistijden zijn dan ook spoorverbredingen nodig en zouden de wegen in het gebied moeten worden verbeterd. De versnipperde verantwoordelijkheden maken beslissingen over werkzaamheden aan het verkeersnet echter lastig. Alle decentrale overheden hebben hun eigen budget voor infrastructuur. De provincies zijn verantwoordelijk voor de provinciale wegen en de gemeenten voor de gemeentelijke wegen. Stads- en gewestelijke overheden hebben ten aanzien van de wegen geen bevoegdheden, wel hebben ze budget van het rijk om te beslissen over bepaalde infrastructurele projecten in gebieden, bijvoorbeeld over de aanleg van wegen of rotondes. De aanleg van infrastructuur is dus altijd een kwestie van afstemmen en onderhandelen.

Ook het ministerie van Verkeer en Waterstaat heeft nieuwe infrastructuur door het Groene Hart aangebracht. Zo loopt de HSL Zuid voor een deel door en voor een deel onder het Groene Hart, en er liggen gevorderde plannen voor de Rijn-Gouwelijn Oost en de Randstadrail. Verder is er een aantal projecten voor autowegen in uitvoering (N11 Alphen aan den Rijn – Bodegraven, verbreding A2) of in de pijplijn (verbreding N11 Leiden – Alphen, verbreding A4, verbreding A12 Utrecht West en Den Haag- Gouda).

Voor een optimale bereikbaarheid zou het bovendien gunstig zijn om Amsterdam een directe snelwegverbinding met Rotterdam te geven. Discussies over deze zogenaamde A3 spelen al lang en liggen bij diverse partijen gevoelig, omdat deze weg het Groene Hart zal doorsnijden en verstedelijking zal aantrekken. Sommige actoren, zoals de Kamer van Koophandel, zien dit als voordeel. Voor Milieudefensie en de Stichting Groene Hart, die het Groene Hart zoveel mogelijk willen vrijwaren van verstedelijking, is dit gegeven juist een van de belangrijkste redenen om zich tegen de komst van nieuwe wegen te verzetten. Meer dan een verbetering van het bestaande net is uit de plannen van de actoren voorlopig dan ook niet op te maken.

Natuur en water

Het Ministerie van LNV vraagt in het Groene Hart ruimte voor de uitvoering van de Ecologische Hoofdstructuur (Ministerie van LNV 1990). Dit zou betekenen dat organisaties als Natuurmonumenten deze gebieden gaan beheren om de natuur er goed te laten functioneren. Daarvoor vindt Natuurmonumenten randvoorwaarden als een waterhuishouding met een hoog grondwaterpeil en een goede waterkwaliteit noodzakelijk. Dit gaat volgens de organisatie niet goed samen met de agrarische functie die de gebieden in het Groene Hart nu veelal hebben. De WLTO ziet dit minder somber. Zij meent, anders dan Natuurmonumenten, dat boeren en natuurbeschermers gezamenlijk hun doelen kunnen bereiken door agrarisch natuurbeheer.

Ook ten aanzien van het grondwaterpeil in het gebied verschillen Natuurmonumenten en de WLTO van mening. Om het inklinken van de veenbodem tegen te gaan, zou het waterpeil in het Groene Hart omhoog moeten, aldus Natuurmonumenten. Ook het Hoogheemraadschap zou het peil naar veertig centimeter onder het maaiveld willen brengen. Gezien de bestuursvorm van de waterschappen zal het lastig zijn dit soort waterreizen te realiseren: boeren hebben daarin ook een belangrijke stem. En die sector stelt andere eisen aan het grondwaterniveau: voor een goede kwaliteit gras en begaanbaarheid van het land voor zowel koeien als machines mag het grondwaterpeil niet hoger liggen dan zestig centimeter onder het maaiveld.

Een ander probleem is dat boeren niet altijd willen meewerken aan de EHS. Hierdoor kan het gebeuren dat sommige gebieden tien jaar blijven liggen als ruilgrond, waardoor de uitvoering van de EHS ernstig wordt vertraagd. Met de projectontwikkelaars kan Natuurmonumenten beter tot overeenstemming komen over de EHS dan met de boeren. Natuur en ander groen in de buurt van woongebieden verhoogt immers de waarde van de woningen. Aanleg van natuur is goed voor de verkoop en de prijsontwikkeling, en daarmee voor de projectontwikkelaars. Natuurmonumenten ziet er dan ook veel in om *verevening* in te zetten als middel om meer natuur en soms ook delen van de Ecologische Hoofdstructuur te realiseren: projectontwikkelaars brengen geld mee uit de winsten van hun bouwproject en kunnen daarmee de aanleg van natuur financieren. De geïnterviewde projectontwikkelaar beaamt dit.

In het Groene Hart is volgens het Hoogheemraadschap Rijnland meer ruimte nodig voor waterberging. Door de pieken in de wateraanvoer op te vangen kan een calamiteit worden voorkomen. Bij deze zogenaamde piekbergingslocaties gaat het niet om boerenland maar om natuurgebieden, die af en toe onder water moeten kunnen worden gezet. Deze combinatie van natuur en water in de bergingsgebieden kan interessant zijn voor recreatie, bijvoorbeeld wandelen, fietsen of kanovaren. Toch doen zich hierbij allerlei conflicten voor. Zo vindt de ANWB dat de werkzaamheden van de waterschappen niet altijd gunstig zijn voor recreatie. De waterbergingsplassen zijn bijvoorbeeld niet diep genoeg zijn voor watersport. Waterberging zou vooral moeten gebeuren op plekken waar ook de recreant er iets aan heeft, aldus de ANWB, als belangbehartiger van de sector recreatie.

De opgave van waterschappen om waterbergingsgebieden aan te leggen stuit op de nodige bezwaren van boeren. Deze wachten bovendien liever tot ze bij uitbreiding van een naburige stad het drievoudige van de huidige waarde voor hun grond krijgen, dan dat ze hun grond voor marktconforme agrarische prijzen aan het waterschap verkopen. Mede daardoor is aankoop van grond voor waterbergingsgebieden lastig.

Tot slot ontbreekt het draagvlak voor de aanleg van waterbergingsgebieden zowel onder de lokale bevolking als bij overheden. Zo geeft de gemeente Alkemade aan dat ze met de Kagerplassen binnen haar grenzen al voldoende water heeft.

Weide, cultuurhistorie en open ruimte

Milieudefensie en Stichting Groene Hart willen het cultuurhistorisch landschap van het Groene Hart beschermen. Ze vinden het Groene Hart een oer-Hollands landschap van droogmakerijen en veenweidegebieden, dat kwalitatief hoogwaardig en zowel nationaal als internationaal uniek is. Ook het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) formuleert het behoud en de versterking van de karakteristieke openheid van het gebied als een van haar doelstellingen (Ministerie van LNV 2002). Ze hinkt daarbij echter op twee gedachten, want in dezelfde nota wordt de provincies gevraagd de mogelijkheden voor glastuinbouw in de vigerende streekplannen voor de glascitra, waar onder het Zuid-Hollands Glasdistrict, open te houden.

Ondanks verslechterende rendementen in de agrarische sector kan het huidige karakter van het Groene-Hartlandschap toch het beste worden behouden door boeren, vindt Milieudefensie. In tegenstelling tot Natuurmonumenten ziet zij daarom mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer. Milieudefensie tekent daarbij wel aan dat de toegankelijkheid van het boerenland veel groter moet worden voor wandelaars, fietsers en kanoërs. Door stedelingen meer bij het platteland te betrekken en het platteland middels recreatie aantrekkelijk voor hen te maken, hoopt Milieudefensie mensen zover te krijgen dat zij het Groene Hart belangrijk genoeg gaan vinden om het te beschermen.

De WLTO wijst er echter op dat het landschap wel met de veranderende eisen van het boerenbedrijf mee moet gaan. Waar grootschaligheid mogelijk is, renderen veehouderijen immers beter. Als 'de maatschappij' niet wil dat boeren het oude cultuurlandschap aantasten, dan moeten die boeren voor het behoud van dit landschap beloond worden, vindt de WLTO. Ook de cultuurbeschermers zien wel iets in subsidiëring om de boer in het Groene Hart te behouden voor beheer van het veenweidelandschap. Daarnaast zien zowel cultuurbeschermers als de WLTO mogelijkheden voor de verkoop van streekproducten en voor andere nevenactiviteiten. Op dit moment levert geen van deze alternatieven echter al een substantiële aanvulling op het inkomen van boeren.

De bedreiging van het veenweidelandschap wordt door Milieudefensie en de Stichting Groene Hart vooral gezien in de bebouwing, met name bedrijventerreinen en nieuwe wegen, maar ook in de Nota Ruimte. De provincie krijgt

in de Nota Ruimte onvoldoende instrumenten om haar ruimtelijke regierol te kunnen spelen. Gemeenten mogen nog steeds voor lokale bedrijvigheid bouwen, maar wat daarmee wordt bedoeld, wordt niet gedefinieerd. De Stichting Groene Hart vindt het met name een probleem dat gemeenten niet worden gestimuleerd om te kijken of en hoe ze tezamen met andere gemeenten in de regio kunnen voorzien in bedrijventerreinen en faciliteiten als sporthallen. Een daarmee samenhangend gevaar voor het landschap is de bestuurlijke versnippering.

Stichting Groene Hart wijst ook op de indirecte effecten van Schiphol als gevaar voor het Groene Hart. Door de geluidsoverlast van Schiphol mag er in de omgeving van de luchthaven op veel plaatsen niet meer worden gebouwd. De bouwvraag van deze plekken dreigt nu te worden verplaatst naar het Groene Hart, zo signaleert de Stichting.

De actoren en hun middelen

Er zijn dus veel actoren die een eigen visie hebben op de belangen van het Groene Hart, en daarmee hun eigen claims neerleggen. Het is echter de vraag of ze bij machte zijn die claims ook te realiseren. Elke sector van actoren heeft zijn eigen machtsmiddelen; ze worden hieronder geïnventariseerd. Afhankelijk van de beschikbare middelen zullen sommige actoren meer dan andere de toekomst van het Groene Hart kunnen beïnvloeden.

Overheden

Overheden hebben formeel drie basismiddelen: informatieoverdracht, (financiële) prikkels en juridische middelen (voorschriften). Het beleid verwoordt welke van deze middelen worden ingezet om ontwikkelingen te sturen. Door middel van convenanten, wetten, nota's en richtlijnen wijst de rijksoverheid – in de gedaante van onder meer de ministeries van VROM, LNV en V&W – gebieden aan voor natuur, bebouwing of juist geen bebouwing. Zo kan ze de ontwikkelingen in het Groene Hart plaatselijk stimuleren of tegengaan. Op de grondmarkt treedt de overheid bovendien als actor op. Zo koopt het ministerie van LNV gebieden aan voor de EHS (zie bijvoorbeeld Segeren, Groen & Luit 2005).

Provincies hebben slechts een controlerende rol en staan daarmee zwak als het gaat om het beïnvloeden van de ruimtelijke ontwikkeling. De invloed van gemeenten daarentegen is groot, middels bestemmingsplannen, onteigening, convenanten en het voorkeursrecht. Het enige plan dat echt juridisch bindend is, is het bestemmingsplan. Hiermee kan de gemeente de plekken aanwijzen die bestemd zijn voor bijvoorbeeld bouw of kassen. Deze bestemmingsplannen lijken echter reukeloos: grond kan gemakkelijk een andere bestemming krijgen. Hierdoor kan het aantrekkelijk zijn om te gaan speculeren met de agrarische gronden in het stedelijke gebied: een bouwbestemming zou de waarde van weidegrond immers aanzienlijk opdrijven. Gemeenten halen hun inkomsten uit gronduitgifte en daarnaast uit rijks gelden en lokale belastingen. De gemeente Alkemade zit in een samenwerkingsverband met de Regio

Rijnland-Holland, waartoe gemeenten uit de Duin- en Bollenstreek en de omgeving van Leiden behoren, om gezamenlijk de belangen van de regio sterker te kunnen behartigen.

Het Hoogheemraadschap Rijnland, dat zich bezig houdt met de kwaliteit en de kwantiteit van water in een groot deel van het midden en noorden van het Groene Hart, zoekt vanwege mogelijke overstromingsrisico's ruimte voor meer waterberging. Het heeft echter moeite dit onderwerp op de agenda te krijgen. Gebrek aan afstemming met de ruimtelijke ordening en matige financiële middelen zijn hiervan de oorzaak. Dit waterschap haalt zijn inkomsten uit de waterschapsbelasting, die betaald wordt door boeren, burgers en bedrijven. Afgevaardigden uit deze groepen vormen het waterschapsbestuur. Problematisch bij deze bestuursvorm is dat het algemeen belang van duurzaam waterbeheer niet altijd verenigbaar is met de belangen van elke afzonderlijke groep van waterschapsbestuurders.

Belangengroeperingen

De Regio Randstad is een actor die kenmerken heeft van zowel een overheidsorganisatie als een belangenorganisatie. De middelen die dit samenwerkingsverband van de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht, de vier grote steden en drie lokale samenwerkingsverbanden tussen gemeenten tot zijn beschikking heeft, zijn lobby en overleg. De Regio Randstad richt zich op het afstemmen van beleid en probeert namens deze Randstadoverheden met één stem naar het rijk te spreken. De organisatie is er onder meer op gericht om de internationale concurrentiepositie van de Randstad te verbeteren. Zo is ze vertegenwoordigd in de Bestuurlijke Commissie Randstad, een overlegplatform tussen rijk en Randstad.

Vrijwel alle onderzochte belangengroeperingen dragen bij aan de opinievorming in de media. Vaak geven ze hun eigen tijdschrift uit, stellen ze persberichten op, en geven ze commentaar op actuele ontwikkelingen; soms ook laten ze adviezen opstellen of onderzoek uitvoeren. Via lobby-activiteiten pogen ze invloed uit te oefenen op het beleid. Veel van deze organisaties zitten samen met overheden in overlegclubs of denkorganen. Elk van de belangenorganisaties heeft echter haar eigen karakteristiek.

Zo behartigt de ANWB de belangen van recreërende en mobiele burgers. Ze heeft meer dan vier miljoen leden, waarvan minimaal een derde in de Randstad woont. De ANWB zegt reacties te geven op zowel streekplannen als beleidsplannen. Tevens zit de bond met andere maatschappelijke organisaties en overheden in overlegorganen, zoals de vereniging Deltametropool en het, inmiddels ontbonden, Bestuurlijk Platform Groene Hart. Ook neemt ze deel aan 'processen', bijvoorbeeld in landinrichtingscommissies (van het groengebied Utrecht-West en de Noordelijke Vechtstreek), of in het dagelijkse bestuur van De Venen. Ook voor concrete projecten, zoals het uitzetten van 42 wandelroutes in het Groene Hart, werkt de ANWB samen met andere organisaties. De Stichting Groene Hart spreekt namens burgers die een hart hebben voor het cultuurlandschap. Ze fungeert als koepelorganisatie voor honderden lokale cultuurhistorische belangenbehartigers, zoals verenigingen tot behoud van de

plaatselijke molen. Haar inkomsten verwerft de Stichting door donateurs, lokale adverteerders en projectsubsidies. De Stichting geeft een nieuwsbrief uit, organiseert symposia en publiceert studies over de cultuurhistorie in het Groene Hart.

Milieudefensie zet zich in het Groene Hart in voor behoud van het cultuurlandschap. In de overlegorganen, zoals het Bestuurlijk Platform Groene Hart, lijkt Milieudefensie niet deel te nemen. Zij weet echter wel lokale mensen bereid te vinden tot actievoeren, zoals in Alkemade gebeurde tegen de bouw van recreatiewoningen. Ook via de media laat de vereniging van zich horen.

Natuurmonumenten bezit en beheert natuurterreinen. Ze afficheert zich als een vereniging die 'natuur, landschap en cultuurhistorie veiligstelt door gebieden aan te kopen, te beheren en te beschermen' (website Natuurmonumenten). De vereniging had in 2003 in heel Nederland 946.000 leden. Inkomsten komen uit de contributie van deze leden, uit schenkingen en uit sponsoring door bedrijven, waaronder de Nationale Postcode Loterij, de ING groep en de Nuon. De vereniging bezit meer dan 88.000 hectare grond, waarvan 5.600 hectare in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht. In het Groene Hart bezit zij met name terreinen in de omgeving van De Ronde Venen. Natuurmonumenten wordt door het ministerie van LNV nauw betrokken bij de uitvoering van de Ecologische Hoofdstructuur. Ook deze organisatie zit met andere partijen, waaronder overheden, in overlegclubs en denkorganen zoals de Vereniging Deltametropool.

De WLO komt op voor de belangen van de agrarische sector: de organisatie heeft 70 tot 75 procent van de boeren achter zich staan. Ze zit daarvoor in verschillende overlegorganen met overheden en andere partijen. In het Groene Hart heeft de organisatie vooral te maken met twee groepen agrariërs: veehouders en, in mindere mate, tuinders. De belangen van deze agrariërs lopen nogal uiteen. In de veehouderij dalen de inkomsten, en staat bovendien de bedrijfsvoering onder druk door hoge grondprijzen en de vraag vanuit natuur- en waterorganisaties om hogere waterpeilen. Tuinders gaat het economisch wel goed.

De teruglopende inkomens van de veehouderij, in combinatie met de oplopende grondkosten, maakt dat het niet langer vanzelfsprekend is dat boeren grond in eigendom hebben. Dat maakt dat de betreffende boeren in een afhankelijke alliantie met een belegger belanden. De prijzen van agrarische grond zijn sinds 1995 niet alleen bijna verdubbeld, maar waar de stedelijke druk sterk is, kan de verwachtingswaarde van de grond (de waarde in alternatieve bestemming x de kans op bestemmingswijziging) de prijs bovendien nog verder opdrijven. Hierdoor kunnen boeren veelal niet het geld opbrengen dat nodig is om te kunnen uitbreiden. Er is dan ook een nieuwe financieringsvorm in opkomst, de 'erfpachtfinanciering', waarbij het eigendom van de grond overgaat naar de bank onder voorbehoud van het recht van erfpacht voor de boer. Met name Fortis is actief bij het aanbieden van deze vorm. Grond wordt voor banken zo een vorm van belegging die op lange termijn een rendement biedt dat vergelijkbaar is met dat van obligaties (Hage 2005).

Aangezien binnen de glastuinbouw de productiewaarde van de grond aanzienlijk hoger ligt dan binnen de landbouw, kunnen glastuinbouwers veel meer voor de grond betalen. Hun positie op de grondmarkt is dus relatief gunstig. De grondmarkt voor glastuinbouw wordt echter gestuurd door bestemmingsplannen, waardoor er wel sprake is van schaarste (zie ook: Segeren, Needham & Groen 2005).

Bedrijven

De Kamer van Koophandel staat achter ondernemers. Om hun belangen te behartigen zit deze organisatie in vele overlegorganen, is ze aanwezig op congressen of organiseert ze deze zelf. In een aantal gevallen laat ze studies uitvoeren, bijvoorbeeld over 'economische vitaliteit' in het Groene Hart (Buck Consultants & KVK 2001). In het Groene Hart zitten 50.000 bedrijven die voor 250.000 arbeidsplaatsen zorgen. Omdat gemeenten graag werkgelegenheid binnen hun grenzen halen, zijn deze geneigd niet al te veel van de bedrijven te eisen qua ruimtelijke uitstraling. Waar bouwvoorschriften en welstandscommissies voor woningbouw meestal streng zijn, geldt dit niet voor bedrijventerreinen.

Hun positie op de grondmarkt danken bedrijven aan gemeenten. De grondmarkt voor bedrijventerreinen wordt gestuurd door bestemmingsplannen. Gemeenten zien het, uit economische en werkgelegenheidsmotieven, als hun taak om altijd voldoende ruimte te bieden aan 'hun' bedrijven of voor bedrijven die zich binnen de gemeente willen vestigen (Segeren, Needham & Groen 2005). Gemeenten bieden bedrijven bouwrijpe grond daarom aan tegen een relatief lage prijs.

Projectontwikkelaars beschikken over grond en over financiële middelen. Dit maakt dat ze er belang bij hebben waar nieuwe woningbouwlocaties worden gepland. Het is niet altijd duidelijk welke invloed ze hebben bij overheden. Uit onderzoek in Groot-Brittannië blijkt echter dat ontwikkelaars in staat zijn om, voordat de officiële woningbouwplannen bekend worden, vrijwel al de nog aan te wijzen woningbouwlocaties in hun bezit te hebben (Adams, May & Pope 1992). Ook in de Nederlandse situatie spelen projectontwikkelaars in op de bouwplannen van de overheid. In het al eerder genoemde Britse onderzoek wordt bovendien aangetekend dat het proces van lokale planvorming de ontwikkelaars zekerheden geeft die ze op de vrije markt nooit zouden hebben. Het restrictieve beleid gaat in Engeland namelijk overproductie tegen, waardoor woningbouw lucratief blijft.

Op het niveau van de gemeenten wordt ook de grondmarkt voor woningen in Nederland gestuurd door bestemmingsplannen. De grondprijs voor woningbouw ligt hoog. Deze wordt berekend door de bouwkosten en een 'redelijke' vergoeding voor het risico af te trekken van de geschatte verkoopwaarde van de te bouwen woningen. In tegenstelling tot op de markt voor grond voor bedrijventerreinen zijn het steeds vaker particuliere ontwikkelaars die grond kopen van een boer en deze bouwrijp maken. Ze nemen hier als het ware de

positie van de gemeente over. Over het algemeen zijn ze bereid om meer voor de grond van een boer te betalen dan de gemeente.

Middelen en allianties

Het bovenstaande overzicht laat zien dat sommige actoren machtsmiddelen hebben die hen in staat stellen sterk voor hun belangen op te komen. De rijksoverheid heeft met haar beleid een aanzienlijke invloed uitgeoefend op het Groene Hart. Zij heeft het concept Groene Hart geïntroduceerd, en ook daarna heeft ze de bebouwing geconcentreerd of getracht om nieuwbouw in het Groene Hart te voorkomen. Ondanks deze inspanningen zijn de ontwikkelingen in het Groene Hart niet veel anders verlopen dan in de rest van Nederland. Dit betekent overigens niet dat het beleid geen effect heeft gehad; hoe het Groene Hart er zonder restrictief beleid zou hebben uitgezien, valt slechts te raden. Ook gemeenten en maatschappelijke partijen spelen bij de ontwikkelingen in het Groene Hart een belangrijke rol. In de Nota Ruimte speelt het rijk hierop in door, met de introductie van ontwikkelingsplanologie en gebiedsgerichte ontwikkeling, ook andere participanten dan zichzelf ruimte te geven voor een inbreng. Van een verbodsbeleid wordt hiermee overgestapt op een uitvoeringsgericht beleid.

Ook zonder de Nota Ruimte heeft het handelen van maatschappelijke partijen en gemeenten veel effect op de ruimte. Bedrijven, projectontwikkelaars en de vereniging Natuurmonumenten beschikken over inkomen en hebben veel invloed bij de overheid. Bedrijven en ontwikkelaars komen tegemoet aan de belangen van gemeenten en Natuurmonumenten werkt samen met het rijk. Door haar betrokkenheid bij het beleid van de Ecologische Hoofdstructuur heeft Natuurmonumenten bovendien een goede kans om haar natuurareaal uit te breiden. Ontwikkelaars hebben greep op de woningbouwproductie en behoren samen met banken en particuliere beleggers tot de nieuwe groep grondeigenaren in het buitengebied. Gemeenten zijn door hun bestemmingsplannen een belangrijke bepaler van het ruimtegebruik. Bestemmingsplannen zijn bovendien van invloed op de grondprijs.

Sommige actoren zullen met hun middelen maar weinig kans hebben om hun claims te realiseren. Partijen die in hun middelen beperkt zijn tot invloed in de media en meepraten in overlegorganen, zoals de belangenorganisaties Stichting Groene Hart, Milieudefensie en de ANWB, kunnen niet meer doen dan hun stem te laten horen. Waterschappen hebben door hun bestuursvorm de handicap dat zij niet daadkrachtig kunnen optreden. Boeren worden geplaagd door een teruglopend inkomen en de in verhouding tot de productiewaarde zeer hoge grondprijzen. Dit betekent dat zij op plekken waar de stedelijke druk hoog is, plaats zullen moeten maken voor woningbouw en glastuinbouw.

Veel partijen in het Groene Hart, zowel maatschappelijke partijen als overheden, werken samen in verschillende allianties. De ontwikkelingsplanologie van de Nota Ruimte stimuleert daarbij de samenwerking tussen overheid en

private partijen. Zo zit de vereniging Natuurmonumenten aan tafel met zowel het ministerie van LNV als projectontwikkelaars. In haar werk aan de uitvoering van de EHS compenseert ze – met de rood-voor-groenbenadering – samen met de ontwikkelaar het verlies aan open ruimte bij de bouw van woningen met de aanleg van natuur in de omgeving. De ontwikkelaar kan zo bouwen en de natuurorganisatie kan natuur realiseren met behulp van een deel van de winsten van de ontwikkelaar.

Als gevolg van nieuwe actoren, andere belangen, nieuwe allianties en een toename van de regelgeving wordt de grondmarkt voor landbouwgrond steeds complexer. De boer is lang niet meer de enige speler op de grondmarkt in het landelijke gebied. Naast de boeren en hun opvolgers zijn dat tuinders (en hun opvolgers), projectontwikkelaars, banken, gemeenten, de Dienst Landelijk Gebied, waterschappen en particuliere natuurbeschermingsorganisaties zoals Natuurmonumenten. De huidige hoge grondprijzen zijn het gevolg van claims vanuit niet-agrarische functies op agrarische grond, zoals wonen, bedrijven, infrastructuur, natuur of water, en het speculeren met grond dat hierdoor ontstaat. Overheidsinstanties nemen allerlei maatregelen die direct of indirect uitwerken op de grondmarkten. Daarnaast is de overheid in al haar hoedanigheden ook zelf speler op de grondmarkt. Het publieke belang loopt hier door het private belang van de grotere inkomsten heen.

Gemeenten weten via hun bestemmingsplannen de meeste allianties te sluiten: met tuinders, met bedrijven, met woningbouwers. Zij zijn de spil waar vele facetten van de grondmarkt samenkomen. De positie van gemeenten wordt echter minder sterk doordat ze het kopen van woningbouwgrond overlaten aan ontwikkelaars. Verschillende actoren wijzen erop dat de Nota Ruimte gemeenten meer beleidsmatige ruimte geeft om te bouwen. Dit levert de gemeenten meer inkomsten op, maar niet de prikkels om restrictief om te gaan met het Groene Hart.

Organisaties die het cultuurlandschap juist willen vrijwaren van bebouwing en verandering, zoals Milieudefensie en Stichting Groene Hart, werken vaak samen met lokale actiegroepen. Stichting Groene Hart is zelfs bedoeld als koepelorganisatie om de lokale groepen samen sterk te maken. De claim voor behoud van het cultuurlandschap is sterk verbonden met het agrarisch gebruik ervan. De WLTO probeert de veehouderij in het Groene Hart te houden door zich bij deze organisaties aan te sluiten.

De boerenbelangen zijn verdeeld tussen het verkrijgen van steun voor hun zaak bij andere partijen en hun financiële belang. De veehouderij probeert enerzijds allianties aan te gaan met onder meer cultuur- en milieubeschermers, helaas ook geen sterke partijen. Anderzijds vragen boeren de waterschappen om een lage grondwaterstand. Ook wordt duidelijk dat de schaalvergroting die noodzakelijk is om rendabel te kunnen produceren voor de wereldmarkt, zich slecht verdraagt met de instandhouding van het huidige landschap. Daardoor vinden boeren veelal de natuur-, water- en recreatiepartijen tegen zich. De meeste actoren vinden dat het karakter van het landschap best zou

mogen veranderen ten behoeve van de stedeling; deze houding is duidelijk merkbaar bij de ANWB, de Kamer van Koophandel en de projectontwikkelaar.

Conclusies

Een groot aantal actoren is betrokken bij de ontwikkelingen in het Groene Hart. Deze actoren leggen veel claims op de ruimte, die het landschap van het gebied zullen veranderen. Tegelijkertijd is zichtbaar dat ruimtelijke ontwikkelingen niet alleen door het beleid worden gestuurd, maar voor een steeds groter deel door maatschappelijke actoren als projectontwikkelaars, natuurorganisaties, bedrijven en glastuinders. Daarbij komt dat de Nota Ruimte ook de inbreng van private partijen bij de inrichting van de ruimte stimuleert.

Veel veranderingen zijn te verwachten in de stadsranden, die aantrekkelijk zijn als groene, goed bereikbare woonmilieus. De grondprijzen zijn hier zo hoog dat er voor de veehouderij nog maar weinig plaats is. De veehouderij zal dan ook meer en meer uit de stadsranden verdwijnen. Daarvoor in de plaats komen vooral woningen, maar ook de glastuinbouw, die daar als enige agrarische sector de middelen voor heeft, zal zich daar vestigen. Stadsranden zullen daarnaast steeds vaker dienen om de recreërende stedeling beter toegang te geven tot het buitengebied.

Het gehele Groene Hart is volgens de actoren een aantrekkelijke vestigingsplaats voor bedrijven vanwege de relatief goede bereikbaarheid ten opzichte van de Randstad. In de toekomst is het daarmee niet onwaarschijnlijk dat zich meer bedrijven in het gebied zullen vestigen, veelal langs de hoofdwegen. Deze bedrijvigheid zal ons beeld van het Groene Hart, bekeken vanaf die wegen, dus nog sterker gaan bepalen. Het is een ontwikkeling die de organisaties die pleiten voor behoud van het cultuurlandschap, gezien hun middelen, niet zullen kunnen tegenhouden. Het toenemende aantal woningen en bedrijven zal bovendien de vraag om infrastructuur versterken.

Gezien de middelen van bedrijven en projectontwikkelaars is het waarschijnlijk dat het Groene Hart dichter zal worden bebouwd. Daarnaast zal het overgebleven landelijke gebied een ander karakter krijgen door de aanleg van natuur. Water zal geen substantieel grotere rol gaan spelen bij de ontwikkeling van het Groene Hart. Gebrekkige bevoegdheden, weinig financiële middelen en de huidige bestuursvorm maken het onwaarschijnlijk dat het waterschap in de nabije toekomst veel van de noodzakelijk geachte waterberging zal kunnen realiseren.

Door de vele ruimteclaims op agrarische grond en het teruglopende inkomen van boeren ziet het er naar uit dat de veehouderij met name in de stadsranden haar greep op het landschap verliest ten gunste van de stedeling en de bedrijvigheid. Het wordt daar dus minder agrarisch. Ook cultuurbeschermers lijken de ontwikkelingen vooralsnog niet te kunnen keren; ze hebben daarvoor niet de financiële middelen noch de allianties met beslissende organisaties. Bedrijven, bouwers van woningen en natuurorganisaties daarentegen lijken wel in staat het landschap naar hun belangen te vormen. Ze worden door de

Nota Ruimte bovendien meer bij de planvorming betrokken. Dat zal een ander landschap opleveren dan we nu kennen.

Een toekomstbeeld

Inleiding

Sinds 1958 is er in het Groene Hart veel veranderd. Sommige van deze veranderingen, zoals de verstening van delen van de Randstad, worden vooraf onderkend en meegenomen in het beleid (Werkcommissie Westen des Lands 1958). Andere veranderingen worden pas achteraf zichtbaar, zoals de versnippering van het gebied door infrastructuur, de groei van bedrijvigheid in het buitengebied en langs de infrastructuurassen, en de intensivering van de landbouw.

In dit hoofdstuk kijken we hoe het Groene Hart zich in de toekomst zal ontwikkelen en zoeken we mogelijkheden om die ontwikkeling te beïnvloeden. De mogelijke toekomstige ontwikkelingen worden uitgewerkt in een trendlijn, die wordt opgesteld aan de hand van de bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken. In het tweede deel van dit hoofdstuk zoeken we een uitwerking die recht doet aan de diversiteit van het Groene Hart. Uitgangspunt daarbij is dat het beter is selectief aan te sluiten bij de in het gebied aanwezige ruimtelijke dynamiek dan te proberen deze dynamiek overal tegen te houden. We laten een aantal ruimtelijke gereedschappen zien die hiertoe regionaal of lokaal kunnen worden ingezet, en sluiten daarbij aan op de ontwikkelingsgerichte visie van de Nota Ruimte.

Trendlijn

Vijftig jaar geleden is het Groene Hart voornamelijk een kleinschalig boerenland met een aantal grote, door hoofdwegen verbonden, steden en wat kleine dorpen en gehuchten. Vervolgens wordt in het gebied veel woningbouw, bedrijvigheid en infrastructuur gerealiseerd (zie figuur 12). Deze veranderingen vinden plaats volgens een trendmatig patroon zoals beschreven in het hoofdstuk 'De historische ontwikkelingen'. In deze paragraaf extrapoleren we deze trendlijn, op basis van:

- vastgelegde projecten, of zoekgebieden voor plannen in een ver stadium
- prognoses, die zijn uitgevoerd voor verkennende studies of beleidsnota's (o.a. voor de de Nota Ruimte)
- trendmatige ontwikkelingen die volgen uit de historische kaartanalyse, en die op bepaalde locaties een beeld oproepen van onstuitbare ontwikkelingen.

De trendlijn wordt eerst uitgewerkt per sector. Daarna verzamelen we de verschillende ruimteclaims op een kaart.

Demografie en wonen

Hoewel de woningvoorraad fors wordt uitgebreid, is er nog steeds een grote behoefte aan nieuwe woningen. Dit komt enerzijds doordat consumenten een grotere en beter gesitueerde woning zoeken (Van Dam et al. 2003), en anderzijds door de demografische ontwikkeling: er wonen gemiddeld steeds minder mensen in een huis. Deze trend zal zich alleen maar verder doorzetten. Als gevolg hiervan zullen er in de toekomst meer woningen nodig zijn om hetzelfde aantal inwoners per gemeente te kunnen handhaven. Ten behoeve van de Nota Ruimte (Ministerie van VROM 2004) heeft het onderzoeksbureau ABF berekeningen gemaakt voor de toekomstige woonbehoefte van alle gemeenten in Nederland (ijkdatum 2020). Volgens dit onderzoek is er behoefte aan 33.100 woningen in de kerngemeenten van het Groene Hart en 96.800 woningen in de randgemeenten (waaronder de grote steden).

Om deze woonbehoefte te kunnen realiseren worden in de Nota Ruimte de teugels tegelijkertijd losgelaten en aangehaald. Enerzijds krijgen de provincies en de gemeenten de ruimte om bouwplannen uit te voeren; anderzijds wordt een plafond aangegeven: niet meer woningen per gemeente dan noodzakelijk voor de 'eigen aanwas'. Voor een aantal gemeenten is de migratiewens echter zo groot dat deze eis niet realistisch is. Dit geldt met name voor de grotere plaatsen Gouda, Woerden en Alphen. Gouda heeft een aanzuigende werking, en zoekt naarstig naar uitbreidingswijken, onder andere in de Zuidplaspolder. Hoe groot het probleem in deze gemeente is, blijkt wel uit het feit dat de beoogde nieuwe wijk Westergouwe (net buiten het Groene Hart) in een van de diepste putjes van Nederland is gepland, waar het volgens deskundigen slechts wachten is op wateroverlast. De gemeente Alphen aan den Rijn heeft een aantrekkende werking op bewoners in de Haarlemmermeer, met name doordat de geluidscontouren rondom Schiphol verdere uitbreiding in die regio vrijwel tegenhouden. Woerden ten slotte is het aangewezen overloopgebied voor de provincie Utrecht (Provincie Utrecht 2003).

Waar komen deze woningen terecht? Volgens de Nota Ruimte moet veertig procent van de nieuw te bouwen woningen als inbreiding binnen de bebouwde kom worden gerealiseerd. De overige zestig procent wordt dus gerealiseerd als uitbreidingswijk of in een landelijk woonmilieu. Gezien het verleden, is het echter de vraag of deze verhouding kan worden gehaald. De mogelijkheden voor inbreiding in de kleinere gemeenten zijn immers beperkt, en het ligt voor de hand dat deze gemeenten vooral buiten de bebouwde kom zullen willen uitbreiden.

Uit de historische analyse in het derde hoofdstuk leren we dat uitbreidingswijken vooral als grote vlakken aan de bestaande kernen worden geplakt. De grenzen van deze vlakken worden vaak bepaald door bestaande infrastructuur: belangrijke watergangen of wegen. Het land wordt als het ware 'bloksgewijs' veroverd. Projectontwikkelaars hebben vaak de regie over de woningproductie, omdat kleine gemeenten hiervoor geen expertise of capaciteit hebben. Dat betekent dat de bloksgewijze uitbreiding zich zal voortzetten, ten koste van landbouwgebieden die tussen parallelle infrastructuur in liggen.

Uit analyses van onder andere OTB (2004) blijkt dat een groot deel van deze gronden al in handen, of ten minste in optie, is bij projectontwikkelaars.

De uitbreidingswijken, uitzonderingen daargelaten, zullen zoveel mogelijk op stabiele gronden worden aangelegd: oude stroomruggen, kreekruggen en de ingepolderde kleigronden. Op sommige locaties wordt tegen het watersysteem in gebouwd: sommige diepe polders liggen stedenbouwkundig zo gunstig dat het NAP wordt veronachtzaamd. Niet alle nieuwe woningen worden echter in uitbreidingswijken gebouwd. Volgens Van Dam et al. (2003) is er een grote behoefte aan landelijk wonen: woningen in een groene omgeving met een bepaald voorzieningenniveau in de nabijheid. In de komende twintig jaar zal er vooral vraag zijn naar woningen met een dorps en landelijk karakter; het gaat daarbij om meer dan de helft van de verwachte groei van de woningvoorraad (Van Dam et al. 2003; Gordijn et al. 2003). De plattelandswoningen (dus niet in een dorp) worden vooral gebouwd op de bereikbare locaties (het pseudo-platteland; Heins & Van Dam 2003). Ook in de studies van de vereniging Deltametropool komt de wens naar landelijk wonen regelmatig naar voren. Ze laten zien dat er ruimte is om 1.500 woningen per jaar te bouwen op het (pseudo)platteland. Deze landelijke woningen zullen als nieuwe linten door het landschap worden aangelegd (aan een nieuwe of bestaande hoofdweg).

Ten slotte kunnen we uit de historische kaarten afleiden dat de kernen van Alphen, Gouda, Woerden en Waddinxveen sterk groeien, waarschijnlijk doordat ze op stroomruggen liggen en langs belangrijke transportassen. In de toekomst zal deze verstedelijkingsas zich nog versterken; dit geldt met name voor de as Woerden – Gouda – Alphen. Door nieuwbouwprojecten in de Zuidplaspolder groeit de Zuidvleugel van de Randstad aan deze as vast. Ook de aan het Groene Hart grenzende grote steden breiden verder uit. De verstedelijkingsgrens die op de historische kaarten de grens van het Groene Hart volgt, zal alleen maar verder verstenen.

Bedrijvigheid

De ontwikkeling van bedrijventerreinen blijft in het Groene Hart achter bij die in de Randstad en in Nederland als geheel. Hoewel de verschillen in reeds uitgegeven netto bedrijventerreinen gering zijn (89 % in het Groene Hart tegenover 85,7% in de Randstad en 83,7% in Nederland), staan er in het Groene Hart relatief minder hectaren bedrijventerreinen gepland. Het merendeel van deze bedrijventerreinen zal in de vijf grote gemeenten worden gerealiseerd. Daartegenover staat dat de bedrijvigheid in de gemeenten net buiten het Groene Hart sterk groeit, met name in de sector handel en distributie en in de zakelijke dienstverlening. Een deel van de bedrijvigheid zal gekoppeld zijn aan de landbouw (RLG 2005a). Doordat voor de fysieke verwerking van de landbouwproducten een sterkere handelsaccommodatie nodig is, en de handelsactiviteiten (Westland, Bleiswijk, Boskoop en Barendrecht, en de nabijheid van Rijnsburg, Lisse, en de Fruitport in het Rotterdamse havengebied) zich in het gebied concentreren, is het Groene Hart een aantrekkelijke vestigingsplek. De combinatie van geconcentreerde productie en handel in

Tabel 1. Prognose ruimtevraag economische sectoren (in ha)

	Industrie	Handel/ distributie	Zakelijke diensten	Overige diensten
Noord Holland	-20 tot 375	800 tot 1.750	620 tot 1.900	250 tot 500
Zuid Holland	-300 tot 180	700 tot 1.800	800 tot 1.150	180 tot 360
Utrecht	40 tot 190	300 tot 600	350 tot 500	0 tot 80

Bron: Gordijn et al. (2003)

dezelfde regio waarin zich de twee belangrijke mainports bevinden, biedt grote agrologistieke mogelijkheden. Om die mogelijkheden optimaal te benutten, hebben productie-, handels- en afzetorganisaties ruimte nodig. Hiernaast is een groei te verwachten van kleine bedrijven die nog geen formele locatie hebben. Een deel van deze bedrijven is nu gevestigd op zolderkamers en in voormalige boerderijen op het platteland: de kraamkamerfunctie van het Groene Hart. Naar verwachting zal een deel van deze bedrijven uitgroeien en een (nieuw te realiseren) formele locatie zoeken.

Gordijn et al. (2003) stellen prognoses op voor de vier hoofdgroepen van economische sectoren, met 2020 als ijkjaar. Per provincie gaat het om een prognose voor de ruimte onder hoge druk, en een voor de ruimte onder lage druk (tabel 1). Het is lastig om de cijfers voor de provincies naar het Groene Hart te vertalen. De provincies zijn immers veel groter, en het ligt voor de hand dat de groei van een aantal bedrijfstakken vooral buiten het Groene Hart zal plaatsvinden. In de prognoses zijn de getallen wel regionaal verbijzonderd door gemeenten met hoge en gemeenten met lage uitbreidingskansen te identificeren.

Waar komt de bedrijvigheid in het Groene Hart terecht? Volgens het onderzoek van Gordijn et al. (2003) hangt de uiteindelijke vestiging van een bedrijf af van een aantal indicatoren: agglomeratie, ligging, bereikbaarheid en dichtheid van banen of beroepsbevolking. Voor de industrie is de bereikbaarheid van de beroepsbevolking een positieve factor, en specialisatie van de eigen sector een negatieve (geen behoefte aan agglomeratie). Voor handel en distributie is de belangrijkste factor de ontwikkeling van bereikbare zakelijke banen. De groei van zakelijke diensten hangt vooral af van de nabijheid van Utrecht, en de groei van de overige diensten komt vooral onder sterke competitie tot stand, in de nabijheid van een relevante beroepsbevolking.

Uit de kaartanalyse blijkt dat de geprefereerde bedrijfslocaties in de directe nabijheid van een hoofd- of snelweg liggen, en als grote vlakken aan de bestaande bebouwing worden geplakt. Doordat de Nota Ruimte de gemeenten meer vrijheid in hun planning geeft, is de verwachting dat concurrentie zal ontstaan tussen naburige gemeenten om bedrijven binnen hun gemeentegrens te halen. De sector bouwnijverheid zal veel ruimte in gaan nemen; met een groei van 45 procent zijn deze bedrijven in de toekomst alom aanwezig. Dat komt door een grote behoefte aan bedrijfsruimte voor opslag.

Gezien de vestigingsfactoren is de kans groot dat deze bedrijven zich niet alleen in de verstedelijkte gebieden zullen uitbreiden maar ook in gebieden als de Lopikerwaard en Vijfherenlanden. Daarmee komen bouwnijverheidsbedrijven terecht in open gebieden die het karakter hebben van een lintdorp, en die op zich ook een hoge cultuurhistorische waarde hebben. Potentiegebieden voor zakelijke dienstverleningen liggen vooral in de regio rond Utrecht, maar ook in de open gebieden met het karakter van een lintdorp. Doordat ze relatief weinig ruimte in beslag nemen, zijn deze functies beter in open gebieden te integreren dan bijvoorbeeld de bouwnijverheid.

Infrastructuur

Toekomstige ontwikkelingen met betrekking tot de infrastructuur zijn grotendeels vastgelegd in het Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport (MIT). De belangrijkste veranderingen betreffen de aanleg van de Rijn-Gouwelijn, de uitbreiding van de capaciteit van de N207 en de A2.

De vraag is dan of er naast deze geplande infrastructuuruitbreidingen nog andere ontwikkelingen te verwachten zijn. Nieuwe infrastructuur ten behoeve van het openbaar vervoer zal voor een groot deel bestaan uit lightrailprojecten, met een station om de 2.000 meter. Uitgaande van deze eis, zullen de lightrailbeheerders – niet per definitie de NS – een sterke lobby gaan voeren om deze stations zo snel mogelijk te realiseren. Zoals blijkt uit de historische kaartanalyse voor de deelgebieden Alphen aan den Rijn, de Ronde Venen en Schoonhoven, zullen deze stations functioneren als verstedelijkingskatalysatoren en leiden tot explosies van bebouwd gebied.

In heel Nederland wordt tot 2020 uitgegaan van een groei van 41 procent voor het hoofdwegennet en van 44 procent voor het onderliggende wegennet. Of het regionale wegennet wordt uitgebreid, hangt in hoge mate af van de uitbreiding van de woningbouw en de bedrijvigheid. Op dit moment rijden per dag 130.000 auto's het Groene Hart in en uit; een intensiteit die groter zal worden met de toenemende bedrijvigheid, de toenemende vraag naar beroepsbevolking in het Groene Hart, en de toenemende landelijke woonwensen van stedelingen. Als gevolg daarvan zal de infrastructuur intensiveren en zullen stiltegebieden verder versnipperen. Om de groeiende bedrijventerreinen en nieuwbouwwijken goed bereikbaar te maken, zullen meer op- en afritten naar en van de snelwegen worden aangelegd.

Water, natuur en recreatie

De sector natuur en recreatie heeft zich het afgelopen decennium in het Groene Hart versterkt. De trend die zich de laatste jaren op het gebied van water heeft ingezet, zou deze ontwikkeling kunnen versterken.

Van oudsher is water een van de leidende principes achter de ontwikkeling van het Groene Hart. Door de turfwinning ontstonden plassen, die vervolgens ten behoeve van veiligheidsaspecten en de intensivering van de landbouw weer werden ingepolderd. Eveneens door ontginning, en door de noodzakelijke ontwatering van de veengebieden, ontstond een karakteristiek landschap met vele sloten en hooggelegen boezemwateren. Na een periode van relatieve

stille lijkt het watersysteem weer te gaan veranderen. Dat blijkt uit twee ontwikkelingen:

1. door de opwarming van de aarde zal de zeespiegel naar verwachting stijgen en de neerslag toenemen. Beide verschijnselen kunnen zorgen voor wateroverlast in zowel het landelijke als het stedelijke gebied. Daarnaast kenmerken delen van het Groene Hart zich door verzilting. Door de lage ligging van de bodem is er een toenemende druk van zilt kwelwater naar het poldersysteem. Het rijk heeft deze signalen opgepakt. Dit heeft geleid tot het Nationaal Bestuursakkoord Water, dat de problemen wil oplossen door ruimte te maken voor water
2. de doelstellingen van de grote Europese verdragen (Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn) zullen het landgebruik in grote delen van het Groene Hart mogelijk beperken. Een verkennende studie van Alterra laat zien dat de landbouw volledig uit het gebied zou moeten verdwijnen als de ecologische doelstellingen van de Kaderrichtlijn Water worden gerealiseerd (Van der Bolt 2003). De Vogel- en Habitatrichtlijn heeft vergelijkbare effecten. Het is de verwachting dat de inspanningen die nodig zijn om de EU-richtlijnen te volgen, zullen leiden tot (aangescherpte) nationale wetgeving.

Beide ontwikkelingen zullen de nodige impact hebben in het landelijke gebied. Om de doelstellingen te verwezenlijken zullen immers maatregelen moeten worden getroffen. Denkbare maatregelen zijn bijvoorbeeld:

- vasthouden van water. Het is hierbij de bedoeling dat het hemelwater in het gebied blijft waar het is gevallen. Deze maatregel zal vooral worden genomen in de gebieden waar het watersysteem ruimte heeft. Er worden geen nieuwe plassen ingericht, maar het waterpeil kan variëren, en kan daarmee dus hoger komen te staan dan het voorheen vastgestelde polderpeil. Deze maatregelen gaan ten koste van de rendabiliteit van de landbouw, maar beschermen de veenweidegebieden wel tegen al te snelle inklinking. Veel veenweiden in het Groene Hart zijn hiervoor geschikt
- bergen van water in nieuwe waterplassen. Als er teveel water is gevallen in een bepaald gebied, kan dit worden opgeslagen zodat het geen afvoercapaciteit inneemt. Daarnaast kan water worden opgeslagen voor tijden van droogte. Omdat de maatregelen strijdig zijn, gaat het hierbij waarschijnlijk om andere gebieden (Gaast et al. 2002). Vooral in de laaggelegen polders, zoals tussen Reeuwijk en Waddinxveen, zal water worden geborgen. Deze plannen hoeven niet ten koste te gaan van de bestaande landbouw in de directe omgeving, en een uitbreiding van het areaal natuur en recreatieterrein is zeer waarschijnlijk. Waterbergen gaat uiteraard wel ten koste van het landgebruik ter plaatse
- vernatten van veengebieden. Deze maatregel voorkomt verdroging van de veenweiden, en zal daarmee de inklinking vertragen. Idealiter moet het waterpeil tot het maaiveld worden opgezet, maar het is waarschijnlijker dat de drooglegging wordt beperkt van de huidige zestig centimeter onder

het maaiveld tot een niveau van dertig of veertig centimeter. Hiermee worden de mogelijkheden voor de landbouw beperkt

- het uit productie nemen van landbouwgronden, het aanleggen van bufferstroken en het verminderen van emissies, om de streefwaarden voor de waterkwaliteit te halen.

De maatregelen tegen wateroverlast zullen naar schatting maximaal tien procent van het areaal betreffen; de maatregelen voor het halen van de kwaliteitsstreefwaarden kunnen zo'n tachtig procent van het areaal treffen (Van der Bolt 2003). De Europese verdragen zullen met name effect hebben op het boerenbedrijf in het Groene Hart. Sommige delen van het Groene Hart zullen als gevolg van de toenemende milieumaatregelen dermate onrendabel worden dat de boer geen mogelijkheden heeft om zijn bedrijf voort te zetten. Het agrarische bedrijf wordt dan verkocht aan de dan meest biedende, wellicht een projectontwikkelaar.

Met de toenemende bevolking zal ook de vraag naar recreatiemogelijkheden groter worden. Berekeningen voor de studie 'Welvaart en Leefomgeving' van de gezamenlijke planbureaus (in voorbereiding) laten zien dat het areaal aan recreatieterreinen zal toenemen met 800 tot 1.200 hectare. Deze groei zal voor ongeveer de helft bestaan uit publieke terreinen, zoals parken en bosgebieden gekoppeld aan nieuwbouwlocaties (groen voor rood), en voor de helft uit private terreinen, waaronder golfterreinen. Daarnaast zal er heel wat natuurgebied worden gerealiseerd onder de noemer van de provinciale Ecologische Hoofdstructuur. Deze terreinen zullen naar alle waarschijnlijkheid een recreatieve functie krijgen.

Landbouw

Met name in het Groene Hart heeft de landbouw een belangrijke functie: hij is de hoofddrager voor het landschap van het gebied (zie het hoofdstuk 'Het Groene Hart in beeld'). Diverse studies wijzen er echter op dat de landbouw sterk onder druk staat en dreigt te verdwijnen (o.a. vROM-raad 2004a). Dat komt door een toenemende verslechtering van de financiële situatie van veel agrarische bedrijven. De arbeids- en grondkosten zullen naar verwachting in heel Nederland stijgen, onder andere als gevolg van de regels die worden opgelegd om te voldoen aan de Europese richtlijnen. Door de stedelijke druk van de Randstad zal de grondprijs in het Groene Hart daarbij het meest stijgen. Tegelijkertijd zal er internationaal sprake zijn van scherpere concurrentie als gevolg van veranderende economische randvoorwaarden (zoals de herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, de handelsliberalisatie en de uitbreiding van de EU). Ondernemers in de glastuinbouw, de intensieve veehouderij en de bollenteelt kunnen de hoge grondprijzen nog net opbrengen. Een groot deel van de landbouwgebieden zal het echter moeilijk krijgen. Anderzijds krijgt de maatschappij een ander beeld van de landbouw. Er is een groeiende weerstand tegen de intensieve veehouderij: consumenten hebben zorgen over voedselveiligheid, dierenwelzijn, milieuverontreiniging, uitputting van

natuurlijke hulpbronnen en teloorgang van biodiversiteit en natuurwaarden. Bovendien gaan er nu al stemmen op om landbouwgebied te gebruiken voor het tegengaan van maatschappelijke problemen, zoals wateroverlast, verzilting en inklinking van het veen.

In het Groene Hart zal hierdoor een verdringingsproces gaan plaatsvinden: verbreding van het bedrijf, of verkoop van de grond voor een goede prijs. De mogelijkheden verschillen voor bedrijven op kleigronden dan wel veengronden. Op de kleigronden is de kans het grootst dat de intensieve melkveehouderij blijft voortbestaan. Wel zullen deze bedrijven grootschaliger worden, met meer weide en minder koeien op het land. Het boerenlandschap verandert daardoor, nog meer dan nu het geval is, in een industrieel agrarisch landschap. Maar ook de niet-grondgebonden landbouw zal belangrijker worden. Dat heeft te maken met de innovatie in de sector zelf, die naar verwachting zal doorzetten. De uitbreiding van dit type bedrijven zal vooral plaatsvinden in de nabijheid van andere bedrijven die al behoorlijk innovatief zijn. De daar aanwezige gemeenschappelijke voorzieningen zijn belangrijk voor de rendabiliteit van de niet-grondgebonden landbouwbedrijven. Een deel van de economische productie zal hier kunnen plaatsvinden op een relatief klein areaal; deze sector vraagt niet zoveel ruimte. Uiteindelijk zal slechts een deel van de kleigronden worden gebruikt voor intensieve, grondgebonden veeteelt of voor tuinbouw. Een deel van de kleigronden zal daarom een niet-agrarische functie krijgen, vooral woningbouw en bedrijvigheid.

Op de veengronden krijgt de boer het moeilijk. Hij moet voldoen aan strenge milieuvoorwaarden op een bodem met een geringe draagkracht en een dure waterhuishouding. Veel boeren zullen ervoor kiezen het bedrijf te beëindigen of te verbreden. De grondprijs zal marktconform dalen, zodat publieke functies als waterberging en natuurrealisatie haalbaar worden.

Het veenweidelandschap zal dus ingrijpend veranderen, vooral in de nabijheid van bestaande agroclusters en de stedelijke omgeving. Met name de agrarische bedrijven die tussen infrastructurele assen (spoorlijnen, wegen) in liggen, hebben geen uitbreidingsmogelijkheid meer en zullen sneller geneigd zijn te verkopen. Door de goede transportmogelijkheden zal deze zone aantrekkelijk worden voor veel glastuinbouwbedrijven (RLG 2005a). Ook in de Zuidplaspolder en de regio rondom Boskoop en Waddinxveen zal de tuinbouwsector nog fors groeien. Dit laatste gebied is in de Nota Ruimte dan ook aangewezen als 'Greenport'.

Uitwerking in een kaartbeeld

De trends die hierboven zijn beschreven, hebben we op de kaart gezet (figuur 29). Let wel: de kaart schetst slechts één van de vele mogelijkheden; er zijn vele onzekere factoren die hierop van invloed zijn.

De kaart laat zien dat het Groene Hart steeds kleiner wordt. Dat ligt niet alleen aan de steeds grotere druk op de grenzen van het gebied, maar vooral aan het feit dat het in steeds kleinere compartimenten wordt opgedeeld. De as Leiden –

Utrecht, op de oeverwallen van de Oude Rijn, zal verder worden bebouwd aangezien deze zandgronden goede bouwgronden zijn. Op de as Amsterdam – Rotterdam (het tracé van de A3) zal de glastuinbouw fors groeien en zullen vele bedrijfspanden en kantoorlocaties verrijzen, met name in het gebied rond Schiphol. Daarnaast kan de groei van bedrijvigheid in de Zuidplaspolder uitlopers van bebouwing veroorzaken in de richting van Alphen aan den Rijn (via Waddinxveen en Boskoop) en Gouda. Ook ten oosten van Amsterdam zullen grote gebieden verstenen. De Waarden en de Ronde Venen zullen relatief open blijven, al is wel een toename te verwachten van bedrijvigheid in de oude en nieuwe lintdorpen. De Loosdrechtse plassen, ten slotte, zullen steeds geïsoleerder komen te liggen. Een brede zone, bestaande uit de A2, de omliggende bedrijven, en het Amsterdam-Rijnkanaal scheidt dit gebied nu al van de rest van het Groene Hart. Deze scheiding zal zich doorzetten.

Hoe de agrarische bedrijfsvoering, behoudens de kassen, zal veranderen, is niet opgenomen in deze kaart, omdat het moeilijk is haar op deze schaal aan te geven. Het ligt echter in de lijn der verwachting dat op de kleigronden sprake zal zijn van een doorgaande schaalvergroting. Op de veenweiden zal een percentage van de landbouw verdwijnen ten gunste van natuur: bos, moeras of een vorm van particulier natuurbeheer. De overige landbouwbedrijven proberen hun hoofd boven water te houden door aanvullende subsidies te verzamelen, door nevenactiviteiten, of door over te schakelen op een andere bedrijfsvoering. Ter illustratie van het laatste: de veengebieden ten westen van de lijn Gouda – Alphen aan den Rijn raken ook nu al steeds dichter bebouwd met sierteelt en glastuinbouw.

Conclusies

Het Groene Hart is een belangrijke vestigingsplaats voor bedrijven, en tegelijkertijd een aantrekkelijk woongebied voor de Randstedeling. Maar het Groene Hart is ook een belangrijk gebied vanuit cultuurhistorisch oogpunt; het is van onschatbare waarde voor het kennen en beleven van de Nederlandse identiteit (RLG 2005b). De unieke waarde van het gebied wordt echter vooral bepaald door het feit dat al deze kwaliteiten ten dienste staan van miljoenen Randstedelingen; het staat daarmee in een scherp contrast met de hoge versteringsgraad van de Randstad. De Nota Ruimte heeft dan ook niet voor niets als belangrijk uitgangspunt dat het landschap dat karakteristiek is voor het Groene Hart moet worden behouden, met name met betrekking tot de open ruimte en de cultuurhistorische elementen.

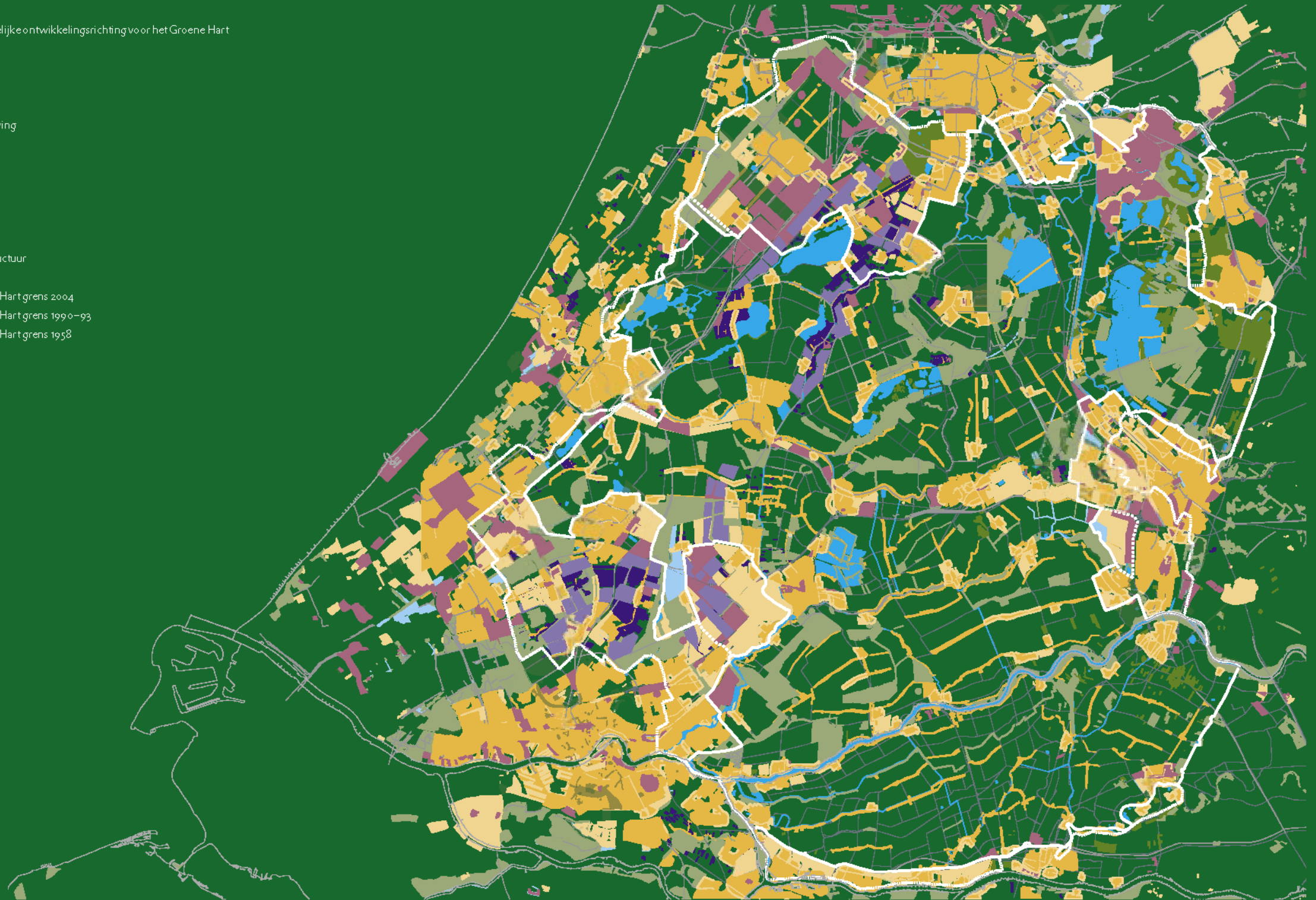
De uitwerking van de trendlijn laat echter zien dat bepaalde delen van het Groene Hart op afzienbare termijn niet langer een nabije open ruimte zullen vormen. Dat geldt nu al voor een aantal locaties. De oorzaken zijn evident:

- de boer zal steeds minder het cultuurlandschap kunnen onderhouden, omdat intensivering, schaalvergroting en rendement noodzakelijk zijn vanuit het oogpunt van internationale concurrentie. Dat is niet alleen een probleem vanuit het behoud van het culturele erfgoed, maar ook omdat het landelijke gebied zo steeds meer het karakter krijgt van een agrarische industrie en zijn recreatieve aantrekkelijkheid voor de stedeling verliest

Figuur 29. Een mogelijke ontwikkelingsrichting voor het Groene Hart

Bron: RPB

- het gebied zal steeds verder versnipperen. Dat gebeurt op een hoog schaalniveau, waarbij de Ronde Venen, de Loosdrechtse plassen en de waarden als overgebleven eilanden komen te liggen tussen sterk verstedelijkte zones en brede assen van infrastructuur. In deze verstedelijkte zones liggen weliswaar ook kwalitatief hoogstaande open gebieden (zoals het gebied ten noordoosten van Leiden), maar deze zijn klein en staan veel sterker ten dienste van de stedeling dan de eerste gebieden. Bovendien raken ook deze open gebieden geïsoleerd als gevolg van de aanleg van infrastructuur en wijken.

Als de Nederlandse samenleving eraan hecht de cultuurhistorische kwaliteiten van het Groene Hart te behouden en de nabije open ruimte daadwerkelijk open te houden, zal er dus een omslag moeten plaatsvinden in de wijze waarop we met het Groene Hart omgaan.

Gebiedsgericht ontwikkelen

Van visie...

Ongerustheid over de toekomst van de kwaliteiten van het Groene Hart heeft geleid tot diverse, vaak visionaire, toekomstbeelden voor het gebied. In 1995 schrijft de Eo Wijersstichting een prijsvraag uit (Inside Randsstad Holland) die tot doel heeft nieuwe innovatieve concepten te vinden voor het Groene Hart. In deze concepten staan het watersysteem en de integratie van de woon-omgeving voorop. Al leveren de resultaten van deze prijsvraag interessante concepten op, ze getuigen vooral van een geloof in een door het rijk gestuurde verandering. Van recenter datum is een schets door de vereniging Deltametro-pool (2002), waarin duurzaam beheer van het watersysteem een centrale rol krijgt. Ook deze studie leunt sterk op het idee dat het rijk actief ingrijpt in het landschap, en dat de maatschappij zich hiernaar schikt. Ook de provincie Zuid-Holland (2002) heeft een studie uitgebracht over de toekomst van het Groene Hart, die weliswaar duurzaam waterbeheer als thematisch uitgangspunt heeft maar wat realistischer is opgezet. Deze studie gaat uit van autonome veranderingen in de maatschappij, en de macht van de verschillende actoren. Ze laat de consequenties zien van keuzes en onderzoekt de mogelijkheden voor uitvoering. De conclusie van deze studie is: niet kiezen is verliezen. Dat wil zeggen: als het beleid geen keuze maakt, kunnen bepaalde ongewenste ontwikkelingen door blijven gaan.

Overigens blijkt uit het voorgaande hoofdstuk dat het beleid tot dusverre inderdaad weinig keuzes heeft gemaakt. In alle nota's voor de ruimtelijke ordening wordt getracht de kool en de geit te sparen, door bebouwing wel toe te staan, maar onder de voorwaarde dat het de basiskwaliteiten van het gebied niet aantast. Dat dit in de praktijk toch leidt tot vermindering van het areaal en (plaatselijk) de kwaliteit van het Groene Hart wordt op de koop toe genomen (zie het hoofdstuk over 'De historische ontwikkelingen').

... Naar uitvoering

De metafoor 'Groene Hart' nodigt blijkbaar uit tot het bedenken en uitwerken van een samenhangende visie voor het gehele gebied. Ook in de Nota Ruimte wordt nog teveel vastgehouden aan het idee dat het Groene Hart een geheel is. De verwachting is dan ook dat het generieke beleid voor het gebied blijft overheersen.

In de praktijk blijkt een dergelijke benadering echter slecht uitvoerbaar.

Hiervoor zijn drie oorzaken aan te wijzen:

1. er wordt teveel van uitgegaan dat de rijksoverheid een sturende en structurerende rol heeft op de ruimtelijke ordening. In werkelijkheid kan het beleid slechts een geringe structurerende rol spelen (zie ook Gordijn et al. 2003). Het rijk kan de kaders aangeven, maar de werkelijke invulling ligt bij de markt en de lagere overheden (zie het hoofdstuk 'Actoren in het Groene Hart')
2. het plangebied van het Groene Hart is te groot en kenmerkt zich door een te grote diversiteit voor één overkoepelende visie of plan. De gebieden verschillen in grootte en in kwaliteit, zijn onderling onvergelykbaar en overstijgen de gemeentegrenzen of zelfs de provinciegrenzen. Het gevolg is dat er nauwelijks beleidsinstrumenten zijn waarmee op het gewenste schaalniveau invloed kan worden uitgevoerd. De provincie is tot op heden onvoldoende gericht op uitvoering, en bestemmingsplannen zijn per definitie lokaal (zie het hoofdstuk 'Actoren in het Groene Hart')
3. het Groene Hart is geen openluchtmuseum temidden van een woelige samenleving. Het gebied heeft zich tot op heden ontwikkeld op een manier die vergelijkbaar is met de rest van Nederland, en zal zich ook in de toekomst verder ontwikkelen volgens de maatschappelijke trends. De RLG (2005b) adviseert dan ook het beleid niet zozeer te richten op wat niet mag, maar juist op wat men wil bereiken.

Het is dus zinniger om gebiedsgericht te ontwikkelen. Het rijk onderkent dit ook in de Nota Ruimte door het Groene Hart onder te verdelen in verschillende gebieden met verschillende kwaliteiten. Of dit ook zal leiden tot een gedifferentieerd beleid voor het gebied, is echter allerm minst zeker. Enerzijds zijn de kwaliteiten van de deelgebieden niet nader aangeduid, anderzijds is het de vraag of de provincies voldoende geëquipeerd zijn om de ontwikkelingsgerichte benadering waar te maken (zie ook VROM-raad 2004b).

In dit licht lijkt het zinnig om het schaalniveau van uitvoering aan te passen aan het probleem dat men wil aanpakken. Dit kan op basis van de drie kwaliteiten die zijn geschetst in het hoofdstuk 'Het Groene Hart in beeld': de internationaal belangrijke cultuurhistorische landschappen, de belevingslandschappen en de stadslandschappen. Deze kwaliteiten zijn niet beperkt tot bepaalde deelgebieden (zoals de kwaliteitszonerings in de Nota Ruimte), maar kunnen in feite overal in meer of mindere mate voorkomen. Een meer streekgebonden imago zal bovendien het voortbestaan van de bestaande (en mogelijk toekomstige) kwaliteiten ten goede komen.

In een dergelijke regionale invulling is het beter selectief aan te sluiten bij de aanwezige ruimtelijke dynamiek in het gebied dan te proberen deze overal tegen te houden. Als hulpmiddel hierbij introduceren we hier een aantal ruimtelijke gereedschappen, die regionaal of lokaal kunnen worden ingezet door gemeenten, door provincies en door het rijk, alle in een mogelijke samenwerking met particulieren. De gereedschappen worden geordend naar de problemen die ze aanpakken: versnippering en verlies van het kenmerkende landschap. Per gebied zijn uiteraard andere gereedschappen te bedenken. Overigens zullen geen van de gereedschappen op zichzelf het gewenste effect sorteren. Het effect wordt des te groter, naarmate er meer gereedschappen in een gebied kunnen worden toegepast die elkaar zo versterken.

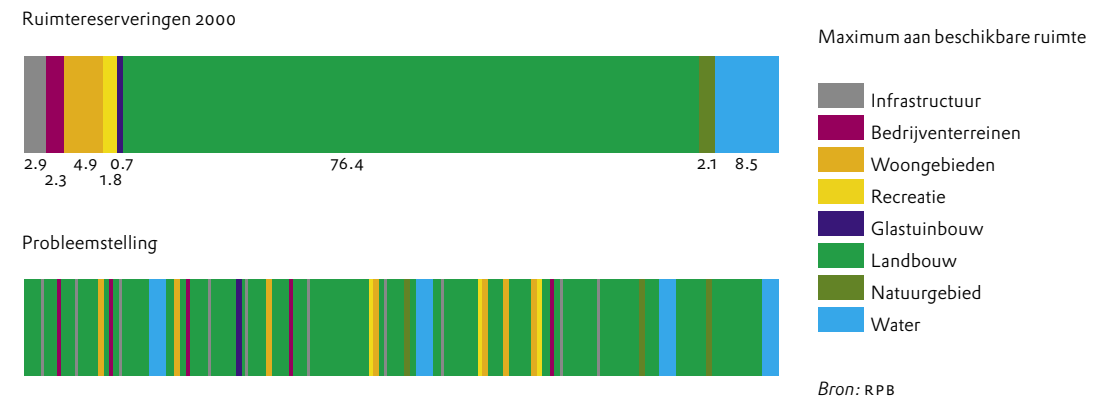
Versnippering

De unieke kracht van het Groene Hart is dat de aanwezige kwaliteiten ten dienste staan van miljoenen (Rand)stedelingen. Het landschap vormt daardoor een scherp contrast met de hoge versteningsgraad van de Randstad. Tegelijkertijd is de goede ligging van het landelijke gebied ook de bedreiging ervan: bedrijven willen zich er vestigen, en veel mensen willen er wonen. Zoals de trendlijn laat zien, bestaat daardoor het gevaar dat het open landschap verder versnipperd raakt, zodat het Groene Hart zijn unieke functie kan verliezen. Figuur 30 laat zien dat het areaal kwalitatief hoogstaande open ruimte niet evenredig is met de toegevoegde waarde voor het Groene Hart. Maar niet alleen verstening en verglazing versterken dit proces van versnippering, ook een verandering van de agrarische bedrijfsvoering zal het landschap van uiterlijk veranderen. Immers, de boer zal moeten verkopen of intensiveren om het hoofd boven water te houden. Een transformatie van het agrarische landschap, die de beleving ervan drastisch zal veranderen, is dus niet uit te sluiten. Hoe meer nieuwe of voormalige agrarische functies zich over een gebied verspreiden, hoe groter de bedreiging voor het historische landschap zal zijn.

In een gebiedsgerichte ontwikkeling is het derhalve van belang om gebieden te identificeren die mogelijkheden en kansen bieden voor verdere groei van bedrijvigheid, verstedelijking en ontwikkelingen in de landbouw. Deze kansen moeten worden benut waar het kan, terwijl bedreigingen moeten worden tegengehouden waar het moet.

Clusteren Het eerste gereedschap waarmee versnippering kan worden voorkomen, is het clusteren van functies. Dit gereedschap is vooral geschikt op een groter schaalniveau. Zo adviseert de RLG (2005a) clustering van de glastuinbouw, zodanig dat aan de groei-behoefte kan worden voldaan zonder kwetsbare gebieden aan te tasten. Dat bepaalde gebieden hiermee vol komen te staan met glastuinbouw, is een noodzakelijk kwaad: een weinig interessant gebied wordt dan opgeofferd teneinde de belangrijke gebieden te kunnen bewaren. Hierop voortbordurend lijkt het haalbaar de bedrijvigheid in het Groene Hart meer te centreren; er is immers nog veel behoefte aan formele bedrijfslocaties. Om te voorkomen dat de gemeenten in onderlinge concurrentie elk hun eigen bedrijventerrein aanleggen, zouden in de provinciale

Figuur 30. Schematische weergave van de versnippering in het Groene Hart

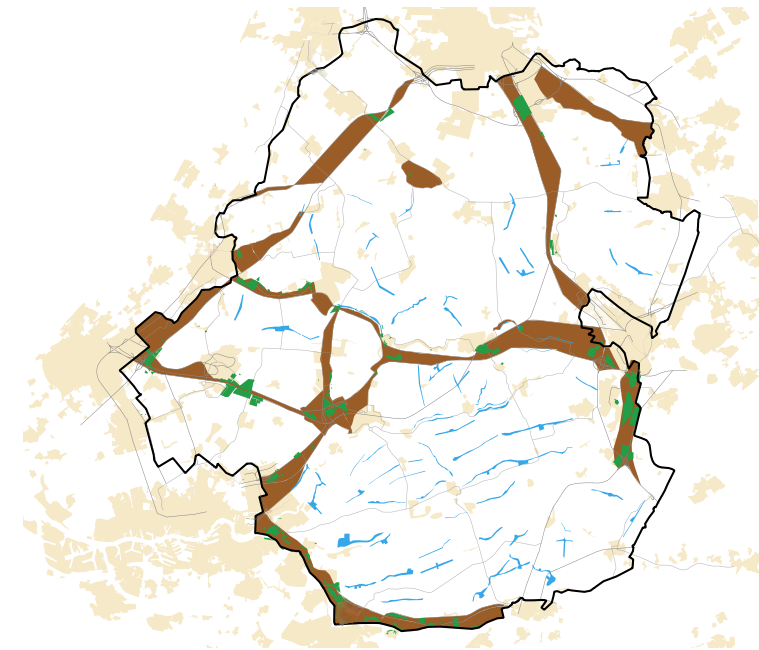
structuurvisies grootschalige locaties moeten worden aangewezen voor uitbreiding van de bedrijvigheid. De meest kansrijke locaties liggen met name langs enkele infrastructuurassen. Dit sluit aan bij de autonome ontwikkelingen: gebieden rond knooppunten en gebieden waar twee belangrijke wegen parallel lopen, trekken nu al bijzonder veel bedrijven aan. De bereikbaarheid van een locatie is immers een goede maat voor de aantrekkelijkheid ervan (zie ook Gordijn et al. 2003). De kansen voor uitbreiding van nieuwe bedrijfslocaties zijn zo het grootst in gebieden tussen parallel lopende wegen of spoorlijnen die bovendien dicht bij elkaar liggen (zie figuur 31). Deze locaties zijn niet meer rendabel voor de landbouw (geen uitbreidingsperspectieven) en zijn landschappelijk minder aantrekkelijk. Doordat de uitbreidingslocaties ruimtelijk begrensd zijn, kunnen zo de eigenschappen van de omliggende landschappen gewaarborgd blijven. Figuur 32 laat een detailkaart zien van een gebied dat in de nabije toekomst al geheel dicht zou kunnen slibben met bedrijvigheid; een gebied dus waar het clusteren van bedrijven als gereedschap zou kunnen worden toegepast.

Anderzijds bieden deze locaties de automobilist of treinreiziger de mogelijkheid om met het Groene Hart in contact te komen. De ideale locaties voor bedrijven liggen daarom niet alleen binnen de parallelle infrastructures, maar kennen buiten dat door infrastructuur begrensde gebied een open landschap. Het ligt dan niet voor de hand langgerekte linten van bedrijvigheid langs de infrastructuur aan te leggen, maar juist bedrijven te clusteren met tussen die clusters een lege ruimte. Zo ontstaan op regelmatige afstanden geënceneerde doorkijkjes naar het landschap.

Bufferen door (recreatie)groen De kracht van de stedelijke landschappen is tegelijkertijd hun zwakte. Doordat ze dicht bij de stad liggen en goed bereikbaar zijn, zijn ze een aantrekkelijk vestigingsoord voor bedrijven en woningzoekenden. Volgens de vrom-raad (2004a) zouden de ontwikkelingen zich hier moeten richten op een betere ontsluiting van het gebied en op het creëren van een parkgevoel. De paradox doet zich voor dat de stadslandschappen niet alleen toegankelijker moeten worden voor de recreërende burger, maar tegelijkertijd moeten worden afgesloten. Het is daarom zinnig om hierbij op het regionale schaalniveau in te grijpen. Gezien de geplande en verwachte uitwerking van de Ecologische Hoofdstructuur en de waterbergingsgebieden ligt het voor de hand om deze nieuw in te richten gebieden in te zetten als buffergebied.

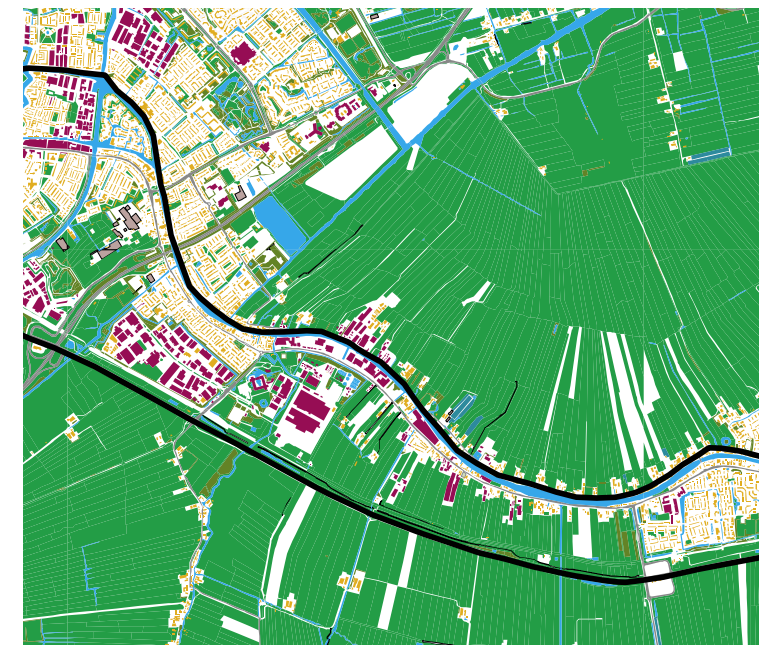
Recreatievoorzieningen liggen op dit moment voor een groot deel verspreid over het Groene Hart, zoals figuur 33 laat zien: zowel binnen het stedelijke gebied als midden in het open landschap. Deze recreatiegebieden bestaan uit sportvelden, parken of bos. Ze zijn daarmee geen open gebieden die het gevoel versterken dat het Groene Hart dicht bij de stad ligt. Recreatieve gebieden zullen dan ook veel meer moeten worden aangelegd in gebieden die een kwaliteit hebben als parklandschap (figuur 34). Deze liggen deels langs de infrastructuurassen en deels tegen de bebouwde kom. Zo worden enerzijds de infrastructuurassen geneutraliseerd door de groene zone die hiermee ontstaat,

Figuur 31. Gebieden tussen infrastructuurassen, die kansen bieden voor uitbreiding van bedrijvigheid

Bron: RPB, gebaseerd op Topografische Dienst Kadaster Top10

Figuur 32. Detailvoorbeeld van een gebied dat geschikt is voor clustering van bedrijvigheid

Bron: RPB, gebaseerd op Topografische Dienst Kadaster Top10

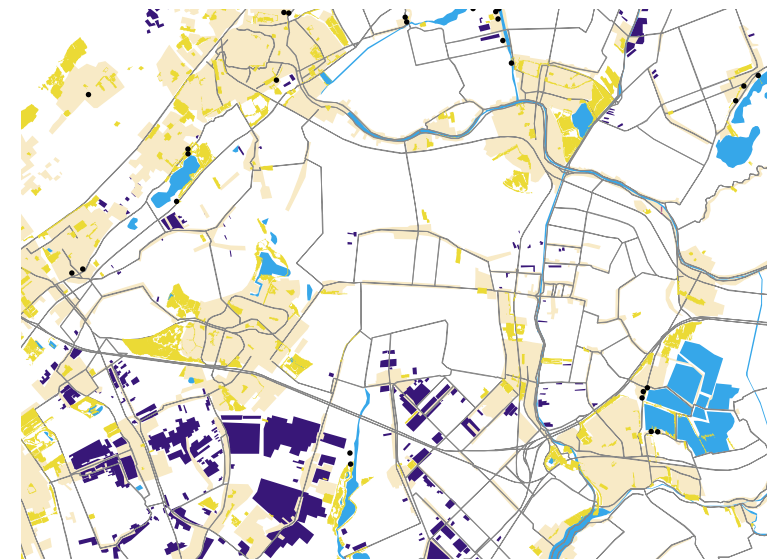
terwijl anderzijds een natuurlijke overgang ontstaat van de stad naar het landelijke gebied.

Het realiseren van recreatie via de rood-voor-groenbenadering is voor ontwikkelaars nu al de praktijk. Met winsten uit de woningverkoop kunnen groene gebieden worden gerealiseerd die diezelfde woningen tegelijkertijd in waarde doen stijgen. Een dergelijke ontwikkeling is nu gaande in Zoetermeer, waar het Bentwoud als argument wordt gebruikt voor de verkoop van de woningen van Oosterheem. In de uitwerking van dit gereedschap kan voor het Ministerie van LNV een actieve rol zijn weggelegd, met name voor de uitvoering van de Ecologische Hoofdstructuur.

Bufferen met water Een groot deel van de nieuwe woningbouw in het Groene Hart ontwikkelt zich vanuit de groeikernen en de stadsranden. Deze gebieden vormen als het ware een ruimtelijk beginpunt voor de uitbreidingen (zie figuur 12). Waar deze bebouwing moet ophouden, het ruimtelijke eindpunt, is echter niet duidelijk. Vanaf de stedelijke kernen groeien woningbouwlocaties en bedrijventerreinen zo het open gebied in. Dit is vooral het geval in de nabijheid van de grote steden en langs de Oude Rijn. Andere bekende locaties voor de realisatie van nieuwbouw ontstaan op plaatsen waar bestaande infrastructuur wordt uitgebreid of waar nieuwe infrastructuur wordt aangelegd. Zo zullen de uitbreiding van de A12 en de aanleg van de Rijn-Gouwelijn een sterke aantrekkingskracht hebben op nieuwbouw. Sommige gebieden in de nabijheid van de stad kunnen echter een grote waarde hebben voor de cultuurhistorie of de recreatie. Voor deze gebieden kunnen stedelijke uitbreidingen dan een serieuze bedreiging vormen.

Een van de mogelijkheden om deze locaties in de nabijheid van de stad te beschermen, is de aanleg van watergebieden. Hiermee wordt niet alleen een grens vastgelegd, maar wordt tevens tegemoet gekomen aan de toenemende vraag naar een oplossing voor de mogelijke wateroverlast in het westen van Nederland. Plekken die geschikt zijn voor waterberging, liggen ook in de goed bereikbare gebieden die interessant zijn voor nieuwe woningbouw, dat wil zeggen: in de stedelijke randzones, aan groeikernen en aan de stedelijke as. Door een waterbuffer in de nabijheid van de stad aan te leggen, kunnen dan ook gewilde woongebieden worden gecreëerd. De positie aan het water geeft de woningen letterlijk een meerwaarde (zie o.a. Bervaes en Vreke 2004). De stedelijke zijde van de plas krijgt zo een rand met een luxe milieu van 'wonen aan het water', terwijl de landelijke zijde voor recreatie of natuur kan worden ingericht. In figuur 35 wordt deze potentie verduidelijkt aan de hand van een toekomstperspectief voor de regio Leiden (Bureau Nieuwe Gracht 2001). In dit plan wordt de wateropgave van de regio gebruikt om de westrand van Leiden uit te breiden en te begrenzen. Hiervoor wordt de stedelijke uitbreiding over de A4 heen getild, naar de omstreden Grote Polder. Met de uitbreiding van de bebouwing wordt de barrière van de snelweg geslecht, en wordt bovendien de uitbreiding begrensd met een doorgaande boezem die deel uitmaakt van een regionaal watersysteem. Op deze manier ontstaat een harde

Figuur 33. Huidige recreatiegebieden in het zuidwestelijke deel van het Groene Hart

Bron: RPB, gebaseerd op CBS
Bodemgebruik (2000)

Figuur 34. Recreatiegebieden die kunnen bijdragen aan het gevoel van een stadslandschap

Bron: RPB, gebaseerd op CBS
Bodemgebruik (2000)

overgang tussen stad en land die voor lange tijd vastligt. De open ruimte tussen Zoetermeer en Leiden wordt met deze ingreep toegankelijker, en er ontstaat een stadslandschap.

Om het gereedschap van bufferen met water te kunnen hanteren, zouden ontwikkelaars in contact moeten treden met Rijkswaterstaat en met de waterschappen. Tezamen kunnen zij nadenken over een locatie die zowel gunstig is voor de waterhuishouding als voor de aanleg van nieuwe woonwijken. Door hun ligging aan het water wordt het mogelijk de woningen met meerwaarde te verkopen. De opbrengst van de woningbouw in een hogere prijsklasse kan vervolgens worden gebruikt om de watersystemen te financieren. Gezamenlijk zouden ontwikkelaars en waterpartijen zo kunnen investeren in water(berging).

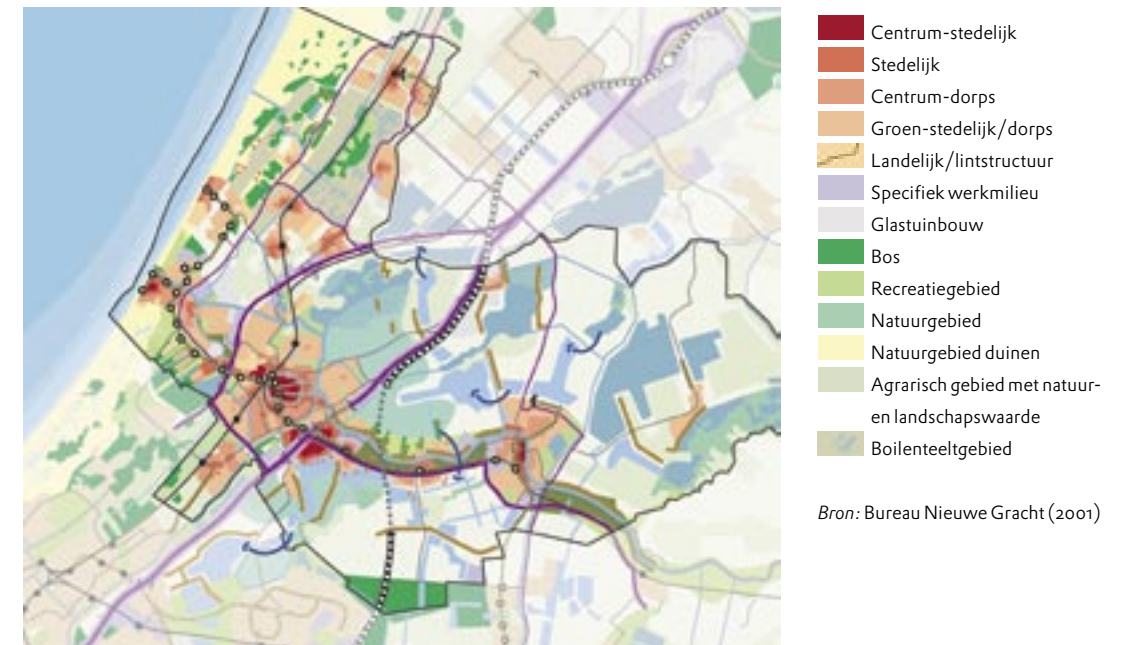
Verlies van het kenmerkende landschap

Tot op de dag van vandaag is het grootste deel van het Groene Hart in handen van de grondgebonden landbouw. De trendlijn maakt duidelijk dat de toekomstverwachtingen van deze sector niet florissant zijn. Niet alleen dreigt een deel van de grondgebonden landbouw een andere functie te krijgen, zoals woningbouw of glastuinbouw, ook zal de sector zelf naar verwachting intensiveren of nevenfuncties omarmen om te overleven. Met het verdwijnen van de grondgebonden landbouw zou ook de drager van het historische landschap verdwijnen. Dit hoeft geen probleem te zijn; het huidige landschap is tenslotte ook ontstaan door veranderende gebruiksfuncties. Willen we echter het cultuurhistorische landschap behouden, dan lijkt de boer onontbeerlijk te zijn als beheerder van het landschap. Immers, elke andere beheerder zal zijn eigen stempel drukken op het uiterlijk van het landschap. In deze paragraaf willen we enkele mogelijke gereedschappen schetsen om het landschap te behouden dan wel te ontwikkelen.

Verhogen van het waterpeil Sommige landschappen hebben een cultuurhistorische waarde die groter is dan het economische belang van de landbouwsector. In die gebieden zou de focus gericht moeten zijn op het behoud van het kleinschalige landschap. Dat kan onder andere worden bereikt door in de kwetsbare gebieden – vaak veenweiden met een kenmerkend ontginningspatroon – het waterpeil te verhogen, bijvoorbeeld van zestig centimeter naar dertig centimeter onder het maaiveld. Het weidegebied heeft dan minder last van inklinking. Met een hoger waterpeil kunnen boeren echter hun land minder goed bewerken met grote machines en is schaalvergroting niet zinnig. Het landschap blijft op die plekken behouden via agrarisch natuurbeheer, met de boeren in deze gebieden als beheerders van het landschap.

Voor boeren houdt deze strategie een culturomslag in. Zij zullen op hun land blijven werken, maar als beheerder en niet als producent en ondernemer. Het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit, en daarmee de Nederlandse maatschappij, zal voor dit beheer geld moeten vrijmaken. Maar ook het beleid zal een andere houding moeten innemen. Van oudsher wordt

Figuur 35. Ontwikkelingsvisie voor de regio Leiden

het waterpeil aangepast aan de functie. Er gaan steeds meer geluiden op om dit paradigma te wenden, en de functie aan te passen aan het gewenste peil.

Actief grondbeleid Dit gereedschap ligt in het verlengde van de, in de Nota Ruimte uitgewerkte, ontwikkelingsplanologie. Een regionaal in te stellen grondbedrijf kan winstgevendende projecten gebruiken om dure projecten te financieren. Hierdoor is het op eenvoudige wijze mogelijk om de functie van een gebied te veranderen, zoals het gebruik van landbouwgrond voor recreatie en waterberging (zie ook de buffergereedschappen). Dit gereedschap kan ook worden gebruikt als maatregel om de boer te ondersteunen, bijvoorbeeld door zijn grond op te kopen en hem deze ter erfpacht aan te bieden. Daarnaast kunnen ongewenste functies verdwijnen op kosten van de gewenste nieuwe functies.

Zou een grondbedrijffunctie van het rijk worden ingevuld voor het landelijk gebied, dan betekent dit dat het rijk risico draagt bij de verwerving van grond. Wordt de overheid partner in een (financierings)grondbank die als doel heeft grond duurzaam te financieren en in erfpacht uit te geven aan boeren, dan kan zij in de erfpachtsovereenkomst een aantal extra bepalingen opnemen die voortvloeien uit maatschappelijke wensen zoals het landschapsonderhoud en recreatief medegebruik. Door de financieringslast van grond te verlagen, wordt de boeren continuïteit geboden bij bedrijfsvergroting of bedrijfsovername. Probleem in deze strategie kan zijn dat belangen strijdig worden doordat publieke plannen botsen met overheidsbeleid. Daarnaast speelt natuurlijk de vraag of publiek geld risicovol mag worden geïnvesteerd.

De kwaliteiten van sommige delen van het Groene Hart zouden aangemerkt kunnen worden als publieke belangen. Omdat het rijk de enige actor is die deze belangen kan borgen, ligt een actieve rol van het rijk, of van lagere overheden, voor de hand. Die belangen zouden kunnen worden geborgd door bepaalde gebieden op te kopen en te benoemen tot natuurgebied. De rijksoverheid wordt dan partner in een grondbank. De overige partners (beleggers en banken) worden samen met de overheid probleem-eigenaar. Boeren met een grondgebonden bedrijf wordt een zekere financiële basis geboden. De maatschappij als geheel profiteert doordat de overheid publieke belangen behartigt.

Conclusies

Het Groene Hart zal veranderen. Delen zullen verder verstenen, in andere delen intensificeert de landbouw, en weer andere gebieden zullen onder water worden gezet. Een dergelijke verandering is onontkoombaar. Zelfs in retrospectief zijn er de laatste vijftig jaar weinig mogelijkheden geweest om het landschap van 1950 te behouden. De aard van de in de toekomst te verwachten veranderingen is mogelijk wel bij te sturen. Niet door de veranderingen tegen te houden, maar door te ontwikkelen wat we willen bereiken. In deze paragraaf is een aantal gereedschappen benoemd die hieraan een bijdrage kunnen leveren.

Eenzijds zijn er gereedschappen die het probleem van een steeds verdere versnippering van het gebied aanpakken. Zo zou het clusteren van

bedrijventerreinen langs en tussen de infrastructuren kunnen helpen om uitbreiding van dezelfde bedrijven elders tegen te gaan. Daarnaast lijkt het zinnig om de meest kwetsbare gebieden – de stadslandschappen – gericht te ontwikkelen. De open ruimte van het Groene Hart onder de rook van de (grote) stad zou dan bij de stad betrokken kunnen worden. Dit kan bijvoorbeeld door extra recreatiegroen of waterplassen aan de rand van de steden aan te leggen.

Anderzijds kent het Groene Hart het probleem dat het kenmerkende, cultuurhistorische landschap verloren dreigt te gaan. Vooral het ontvallen van het bestaansrecht van de grondgebonden landbouw is hier debet aan. De boer zou meer bestaanszekerheid geboden kunnen worden door hem te betalen als landschapsbeheerder. Dat kan door met actief grondbeleid het grondgebied van de boer op te kopen, en de grond vervolgens in pacht aan hem uit te geven. Op deze wijze kan de boer zijn bedrijf voortzetten zonder de fiscale lasten als gevolg van – onder andere – erfopvolging. Vervolgens kan in gebieden waar de landelijke kwaliteit zeer hoog is, en het veenlandschap op de nominatie staat te worden behouden, de boer worden gedwongen het boerenbedrijf te runnen op een meer authentieke wijze, bijvoorbeeld door het waterpeil omhoog te brengen. Dit betekent wel dat de boer niet meer kan intensiveren. Het betekent dus ook inkomstenderving, die uiteraard gecompenseerd moeten worden.

Conclusie

CONCLUSIE

Het Groene Hart lijkt een indicator geworden voor het succes van het ruimtelijke-orderingsbeleid van de rijksoverheid. Regelmatig gaat de discussie over de noodzaak om waardevolle kenmerken van het Groene Hart te beschermen en over de vraag of het beleid hier wel of niet voldoende voor is toegerust. Deze discussie leidt vaak tot normatieve tegenstellingen, zoals die tussen de schoonheid dan wel de cultuurhistorische waarden van het landschap en het (gewenste) gebruik van het gebied voor woningbouw of de uitbreiding van bedrijven. De empirische data om deze standpunten in voldoende mate te onderbouwen, zijn echter schaars.

Met deze studie willen we een objectieve bijdrage leveren aan de discussie over het Groene Hart door inzicht te geven in het karakter van het gebied, de ontwikkelingen die er door de eeuwen heen hebben plaatsgevonden en in de toekomst zullen plaatsvinden, en de actoren die hierbij een rol spelen.

Het Groene Hart is geen samenhangend gebied. Slechts de ligging ten opzichte van de Randstad is de enige gemene deler die het gebied heeft. Ook als wordt geredeneerd vanuit de visie dat de basiskwaliteit van het Groene Hart voornamelijk ligt in zijn open ruimte met bepaalde cultuurhistorische en landschappelijke kenmerken, dan blijft deze conclusie overeind. Dat laat de studie duidelijk zien aan de hand van een ruimtelijke en een historische analyse van de economie, de ondergrond, het landschap en de cultuur.

Drie typen gebieden, die zeer verschillend zijn in kwaliteit, zijn in het Groene Hart te onderscheiden. Ten eerste zijn er de stadslandschappen: gebieden die hun kwaliteit ontleen aan de nabijheid van de stad, en die worden gekenmerkt door open ruimte onder agrarisch beheer. Een tweede categorie is de belevingslandschappen: deze worden gekenmerkt door veenplassen en natuurgebieden, en zijn vooral vanuit recreatief oogpunt aantrekkelijk. Tot slot zijn er de cultuurhistorische landschappen: gebieden waarin de historische verkaveling en cultuurhistorische monumenten terug te vinden zijn, en waarvan het landschap nog sterk wordt gedragen door de agrarische bedrijfsvoering. Deze drie kwaliteiten doen zich in verschillende mate voor in het Groene Hart.

Ondanks de diversiteit in het gebied is het beleid gericht op het Groene Hart tot dusverre generiek van karakter. In de Nota Ruimte worden weliswaar kwaliteitszones onderscheiden, maar deze worden onvoldoende uitgewerkt. Daarnaast wordt slechts gerept over een te behouden landschappelijke kwaliteit terwijl onvoldoende rekening wordt gehouden met mogelijke toekomstige ontwikkelingen en met de uitbreiding van de huidige gebruiksfuncties. Hierdoor bestaat het gevaar dat de te behouden landschappelijke kwaliteiten onvoldoende kunnen worden beschermd. Het onderzoek laat zien dat

dergelijke nieuwe ontwikkelingen wel waarschijnlijk zijn, onder meer omdat de verschillende betrokken actoren grote belangen hebben in het Groene Hart.

De kwaliteiten van het Groene Hart kunnen dan ook het beste worden beschermd door het gebied niet langer als eenheid te beschouwen. Het beleid zou beter kunnen aansluiten bij de kwaliteiten op een lager schaalniveau. Dat wil geenszins zeggen dat we het Groene Hart moeten vergeten; als metafoor heeft het immers lange tijd tot de verbeelding gesproken. Voor een effectief beleid is het echter beter om recht te doen aan de diversiteit van het gebied. Hierbij moet het Groene Hart niet alleen worden beschouwd als een landschap met cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten, maar ook als belangrijke factor voor de economie en als belangrijk woongebied. De hierboven onderscheiden kwaliteiten kunnen alleen worden behouden als ze worden benoemd en vervolgens gericht worden ontwikkeld in samenhang met de overige ruimtevrugnende sectoren. Door deze aanpak te baseren op ruimtelijke ontwikkelingen die daadwerkelijk plaatsvinden en die zich naar verwachting zullen blijven voordoen, wordt voorkomen dat men zich blind staart op streef-beelden.

Het is dan ook beter om selectief aan te sluiten bij de aanwezige ruimtelijke dynamiek in het gebied dan te proberen deze overal tegen te houden. De doelstelling om landschapskwaliteiten te behouden kan bovendien slechts worden gerealiseerd met een actief beleid. Als hulpmiddel hierbij wordt in deze studie een aantal ruimtelijke gereedschappen geïntroduceerd, die regionaal of lokaal kunnen worden ingezet. Dergelijke gereedschappen zijn echter pas effectief als ze zijn ingebed in een regionale visie. Daarbij is het van belang te beseffen dat ook private actoren een steeds grotere rol spelen bij de ruimtelijke ontwikkeling in het Groene Hart.

LITERATUUR

- Adams, C. D., H. G. May & T. J. Pope (1992), 'Changing strategies for the acquisition of residential development land', *Journal of Property Research*, nr. 9: 209–226.
- Agri Holland (2004), 'Nederlanders bezorgd over toekomst open landschap', *Agri Holland Nieuws*, 21.04.2004.
- Agri Holland (2004), 'c.d.a.: Koeien desnoods via premie in wei', *Agri Holland Nieuws*, 23.07.2004.
- Barrington, M. J. & B. W. Ilbery (1989), 'Urban processes and agricultural change on Coventry's urban fringe', pp. 109–120 in: Clark, G., P. P. P. Huigen & F. Thissen, (Eds.), *Planning and the future of the countryside: Great Britain and the Netherlands*, Amsterdam: Netherlands Geographical Studies 92.
- Bertolini, Luca & Albertine van Diepen (2004), 'Het Groene Hart is het Groene Hart' (interview met Adriaan Geuze, partner West 8), *Rooilijn*, nr. 5, mei: 219–225.
- Bervaes, J. C. A. M. & J. Vreke (2004), *De invloed van groen en water op de transactiepreizen van woningen*, Alterra-rapport 959, Wageningen: Alterra.
- Bestuurlijk Platform Groene Hart (2001), *Groene Hartvisie. Deel 2: Verdiepingsslag kwaliteits-zonering uitwerking kwaliteiten en instrumentarium*, Den Haag/Utrecht/Haarlem: Provincie Zuid-Holland/Provincie Utrecht/Provincie Noord-Holland
- Boer, N. de (1996), *De Randstad bestaat niet: de onmacht tot grootstedelijk beleid*, Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Bolt, F. van der, R. van den Bosch, T. Brock, P. Hellegers, C. Kwakernaak, D. Leenders, O. Schoumans & P. Verdonschot, *Aquarein. Gevolgen van de Europese Kaderrichtlijn Water voor landbouw, natuur, recreatie en visserij*, Alterra-rapport 835, Wageningen: Alterra, LEI, Animal sciences group.
- Borger, G., A. J. Haartsen & P. Vesters (1997), *Het Groene Hart. Een Hollands cultuurlandschap*, Utrecht: Matrijs.
- Borger, G., P. Vesters & F. Horsten (1996), *Cultuurhistorie in het Groene Hart: een overzicht en een waarderingskaart*, Amsterdam: Stichting Nationaal Contact Monumenten.
- Bruin, L. (2003), *Voorbij de grens van land en water. Een toekomststudie naar ruimte en water in het Hollands-Utrechts veenweidegebied*, afstudeerscriptie, Wageningen: Universiteit Wageningen.
- Buck Consultants International & Kamer van Koophandel (2001), *Ontwikkelingsrichtingen economische vitaliteit in het Groene Hart*, Nijmegen: Buck consultants international.
- Buissink, F. & T. Fey (2001), *Dwars door het Groene Hart*, Abcoude: Uniepers.
- Bureau Louter (2002), *De economische hittekaart van Nederland. Waar de economie van Nederland groeit*, rapportnr. 02018, Den Haag: Ministerie van EZ.
- Bureau Nieuwe Gracht (2001), *Monding/schakel/bruggenhoofd. Drie toekomstperspectieven voor de Leidse agglomeratie*, Utrecht: Werkgroep Leiden van de Vereniging Deltametropool.
- Daalhuizen, F. (2004), *Nieuwe bedrijven in oude boerderijen. De keuze voor een voormalige boerderij als bedrijfslocatie*, proefschrift, Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht.

- Dam, F. van, M. Jökövi, A. van Hoorn & S. Heins (2003), *Landelijk Wonen*, Den Haag/Rotterdam: RPB/NAI Uitgevers.
- Ecorys-NEI (2003), *Driehoek Rotterdam-Zoetermeer-Gouda in economisch perspectief*, Rotterdam: Ecorys-NEI.
- EO Wijers Stichting (1995), *Inside Randstad Holland*, Prijsvraag, www.eowijers.nl.
- Europese Gemeenschap (1979), *Richtlijn van de Raad van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand (79/409/EEG)*, Brussel: Europese Gemeenschap.
- Europese Gemeenschap (1991), *Richtlijn 92/43/EEG van de Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna*, Brussel: Europese Gemeenschap.
- Europese Unie (2000), *Richtlijn 2000/60/EG van het Europees Parlement en de Raad van 23 oktober 2000 tot vaststelling van een kader voor communautaire maatregelen betreffende het waterbeleid*, Brussel: Europese Unie.
- Faludi, A & A. J. van der Valk (1990), *De groeikernen als hoekstenen van de Nederlandse ruimtelijke planningdoctrines*, Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Frijters, E., D. Hamers, R. Johann, J. Kürschner, H. Lörzing, K. Nabielek, R. Rutte, P. van Veelen & M. van der Wagt (2004), *Tussenland*, Den Haag/Rotterdam: RPB/NAI Uitgevers.
- Van der Gaast, J. W. J., H. Th. L., Massom, J. van Os, L. C. P. M. Stuyt, P. J. T. van Bakel, C. Kwakernaar (2002), *Waterkansen in het SGR2. Potenties voor realisatie van de wateropgaven*, Alterra-rapport 558, Wageningen: Alterra.
- Gerritsen A. L., & Kwakernaak, C. (2002), *Behoud veenweidegebied*, Alterra-rapport 595, Wageningen: Alterra.
- Glasbergen P. & J. B. D. Simonis (1979), *Ruimtelijk beleid in de verzorgingsstaat, onderzoek naar en beschouwing over de (on)mogelijkheid van een nationaal ruimtelijk beleid in Nederland*, proefschrift, Amsterdam: Kobra.
- Gordijn, H., W. Derksen, J. Groen, H. L. Pálsdóttir, M. Piek, N. Pieterse & D. Snellen (2003), *De ongekende ruimte verkend*, Den Haag/Rotterdam: Ruimtelijk Planbureau/NAI Uitgevers.
- Hage, G. (2005), 'Verantwoord rendement door creatieve oplossingen. Interview Erik Somsen, directeur Fortis Vastgoed Landelijk', *Stedenbouw & Ruimtelijke Ordening*, nr 1.
- Hein, L. G. (2005), *Optimising the management of complex dynamic ecosystems. An ecological-economic modelling approach*, proefschrift, Wageningen: Universiteit Wageningen.
- Heins, S. en F. van Dam (2003), 'Plattelandsbeelden en rurale woonmilieuvoorkeuren van stedelingen', *Mens en maatschappij* 78.
- Hoogerwerf, A. (ed.) (1993), *Overheidsbeleid: een inleiding in de beleidswetenschap*, Alphen aan de Rijn: Samsom H. D. Tjeenk Willink.
- Kamer van Koophandel (2003), *Economische betekenis buitengebied regio Rijnland. Een onderzoek naar het soort en aantal bedrijven in het buitengebied van de regio Rijnland*, Alphen aan den Rijn: Kamer van Koophandel.
- Leidsch Dagblad (2003), 'Bedrijven schaden buitengebied niet. KVK vindt bescherming Groene Hart overdreven', *Leidsch Dagblad*, 6.5.2003.
- Ligtvoet, W. & van der Vlist, M. (2002), 'Waarheen met het Veen: op zoek naar ruimtelijke strategieën voor de veengebieden', *ROM magazine* 10.
- Lörzing, H. (1995), 'Het Groene Hart heeft zijn tijd gehad', *Volkskrant*, 2.3.1995.
- Lysias Advies b.v. (2003), *Kiezen en doen: evaluatie en advies Groene Hart*, (44), Amersfoort: Lysias Advies in opdracht van Ministeries VROM en LNV.
- Lucas, P. & G. M. R. A. van Oort (1993), *Dynamiek in een stadsrandzone. Werken en wonen in de stadsrandzone van de agglomeratie Utrecht*, Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht.
- Mak, Geert (1998), *Het ontsnapte land*, Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse boek.
- Ministerie van Economische Zaken (EZ) (2004), *Pieken in de Delta: gebiedsgerichte economische perspectieven*, Den Haag: EZ.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1990) (LNV), *Natuurbeleidsplan*, Den Haag: LNV.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) (1995), *Structuurschema Groene Ruimte, Het landelijk gebied de moeite waard, Deel 4: Planologische Kernbeslissing*, Den Haag: LNV.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) (2000), *Natuur voor mensen, mensen voor natuur: nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw*, Den Haag: LNV.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) (2002), *Structuurschema Groene Ruimte II, samen werken aan groen Nederland*, Den Haag: LNV.
- Ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W), Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) & Verkeer en Waterstaat (V&W) (1999), *Nota Belvédère, Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*, Den Haag: OC&W, LNV, VROM, V&W.
- Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid (1960), *Nota inzake de ruimtelijke ordening in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid.
- Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid (1966), *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid.
- Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1972), *Nota Volkshuisvesting*, Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
- Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1977), *Derde Nota over de ruimtelijke ordening, deel 2: verstedelijkingsnota, regeringsbeslissing met nota van toelichting*, Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
- Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1979), *Derde Nota over de ruimtelijke ordening, deel 3: nota landelijke gebieden regeringsbeslissing met nota van toelichting*, Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1988), *Structuurschets voor de landelijke en de stedelijke gebieden, deel a: beleidsvoornemens*, Den Haag: SDU.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1988), *Vierde nota over de ruimtelijke ordening: op weg naar 2015, deel a: beleidsvoornemens*, Den Haag: VROM.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1989), *Structuurschets voor de landelijke en de stedelijke gebieden, deel d: regeringsbeslissing*, Den Haag: SDU.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1989), *Stellingname Vierde nota over de ruimtelijke ordening: op weg naar 2015*, Den Haag: VROM.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1990), *Vierde nota over de ruimtelijke ordening, deel 1: ontwerp-planologische kernbeslissing*, Den Haag: SDU.

- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1993), *Vierde nota over de ruimtelijke ordening extra, deel 4: Planologische Kernbeslissing nationaal ruimtelijk beleid*, Den Haag: VROM.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Rijksplanologische dienst (1996), *Het Groene Hart in cijfer en beeld. Achtergronddocument Groene Hart gesprekken*, Den Haag: VROM.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1996), *Randstad en Groene Hart. De groene wereldstad*, Den Haag: VROM.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) (1997), *Actualisering Vinex, deel I, Partiële herziening Planologische Kernbeslissing*, Den Haag: VROM.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Rijksplanologische dienst (2000), *De balans ruimtelijke kwaliteit*, Den Haag: VROM.
- Ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), Verkeer en Waterstaat (V&W) & Economische Zaken (EZ), (2004), *Nota Ruimte. Ruimte voor ontwikkeling*, Den Haag: VROM, LNV, V&W, EZ.
- Ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), Verkeer en Waterstaat (V&W) & Economische Zaken (EZ), (2005), *Nota Ruimte: programma aanpak: programma's nota ruimte Zuidvleugel, Noordvleugel, Groene Hart, Zuidoost Brabant/Noord Limburg*, Den Haag: VROM, LNV, V&W, EZ.
- NYFER (1996), *Het Groene Hart... dat klopt niet!* Den Haag: Sdu Uitgevers.
- OTB (2004), *Grondposities voor wijziging Wet voorkeursrecht gemeenten. Analyse van optie- en koopovereenkomsten*, Delft: OTB.
- Palmer, J. F. (1996), *Modeling spaciousness in the Dutch landscape*, Report nr. 119, Wageningen: DLO Winand Staring Centre.
- Pieterse, N. M. (2003), 'Kleur bekennen in het Groene Hart', *Ruimte in Debat* 03/2003.
- Ploeg, B. van der (2001), *Het weigevoel in het Groene Hart van de Randstad: een studie onder melkveehouders in het Westelijk Veenweidegebied naar hun bereidheid en mogelijkheden zicht te ontwikkelen van productieboer tot plattelandsondernemer*, proefschrift, Wageningen: Ponsen & Looijen.
- Provincie Noord-Holland (1985), *Streekplan voor het gooi en vechtstreek*, Haarlem: Provincie Noord-Holland.
- Provincie Noord-Holland (2003), *Streekplan Noord-Holland-Zuid*, Haarlem: Provincie Noord-Holland.
- Provincie Utrecht (1986), *Streekplan Utrecht, deel 1, Beschrijving*, Utrecht: Provincie Utrecht.
- Provincie Utrecht (1994), *Streekplan provincie Utrecht*, Utrecht: Provincie Utrecht.
- Provincie Utrecht (2003), *Streekplan 2005-2015, ontwerp*, Utrecht: Provincie Utrecht.
- Provincie Zuid-Holland (mei 1978) *Streekplan Zuid-Holland Oost*, Den Haag: Provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (1985), *Ontwerp streekplan Zuid-Holland oost, Toelichting*, Den Haag: Provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (1995), *Streekplan Zuid-Holland Oost*, Den Haag: Provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2000), *Streekplan Zuid-Holland oost, Ontwerp, Tweede partiële herziening*, Den Haag: Provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2002), *Expeditie 3. Water in de Groene Ruimte. Het blauwe goud als rode draad voor de groene ruimte*, Den Haag: Provincie Zuid-Holland.
- Provincies Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland (2005), *De balans van het Groene Hart*, Den Haag/Utrecht/Haarlem: Provincies Zuid-Holland/Utrecht/Noord-Holland.
- Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) (2005a), *Plankgas voor glas*, Amersfoort: RLG.
- Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) (2005b), *Nationale landschappen, vaste koers en lange adem*, Amersfoort: RLG.
- Reinhard, A. J., A. van den Ham & B. van der Ploeg (2003), *Naar ruimtelijke kwaliteit in De Venen. Effecten van financiële instrumenten van het LNV-beleid*, Den Haag: LEI.
- Roos-Klein Lankhorst, J., S. De Vries, J. van Lith-Kranendonk, J. M. J. Farjon (2004), *Modellen voor de graadmeters Landschap, Beleving en Recreatie*, Wageningen: Natuurplanbureau – vestiging Wageningen
- Rostenthal, U. (1996), *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek*, Alphen aan de Rijn: Samsom/Tjeenk Willink.
- Segeren, A., J. Luijt en J. Groen (2005), 'De markt voor landbouwgrond', *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening*, nr 1.
- Segeren, A., B. Needham & J. Groen, *De markt doorgrond, een institutionele analyse van grondmarkten in Nederland*, Den Haag/Rotterdam: RPB/NAI Uitgevers.
- Spit, T. (2003), *Ontwikkelingsplanologie als beleidsopgave*. Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht.
- Straten, A. van, B. G. Strootman & M. G. Berkhof (1996), *Het Groene Hart in retrospectief. Evaluatie Groene-Hart-beleid 1950-1995*, Den Haag/Zeist: VROM/Grontmij.
- Traudes, J., J. de Fockert & L. van der Geest (2002), *Dynamiek in de Delta: economische motor Zuid-Holland 2002*, Breukelen: NYFER.
- Vereijken, P. H. & H. J. Agricola (2004), *Transitie naar niet agrarisch gebruik van het buitengebied; hoe kunnen gemeenten en provincies er op inspelen?* Alterra-rapport 809, Wageningen: Alterra.
- Vereniging Deltametropool (2002), *Waterrijk*, Delft: Vereniging Deltametropool.
- Visscher, H. A. (1969), *De landschappen van het Beneluxgebied. Een geografische verkenning*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Visser (2004), www.cbs.nl, online persbericht geciteerd op 9.2.2004.
- Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) (2003), 'Nieuwe dorpen op de kaart', *VNG-magazine*; vol. 57, nr. 3: 11-13
- VROM-raad (2004a), *Meerwerk: advies over landbouw en het landelijk gebied in ruimtelijk perspectief*, Den Haag: VROM-raad.
- VROM-raad (2004b), *Gereedschap voor Ruimtelijke Ontwikkelingspolitiek*, Den Haag: VROM-raad.
- Vuijsje, H. (1996), 'Te voet van Dordt naar Amsterdam in 2015', in: G. Willems, K. van Zomeren & H. Vuijsje, *Gras en wolven een beeld van het Groene Hart*, Woerden: Waanders.
- Werkcommissie Westen des Lands, Rijksdienst voor het Nationale Plan (1958), *Ontwikkeling van het westen des lands*, Den Haag: Rijksdienst voor het Nationale Plan.
- Wetenschappelijke Raad voor de Regering (WRR) (2004), *Vijftientig jaar later: de toekomstverkenning van de WRR uit 1977 als leerproces*, Den Haag: AUP.
- www.kich.nl.
- www.natuurmonumenten.nl.

BIJLAGE: INTERVIEWS

Beugelsdijk, J. (WLTO, Haarlem)
Boer, T. E. den (Natuurmonumenten Zuid-Holland, Rotterdam)
Droogers, J. A. G. W. (ANWB, Den Haag)
Eertwegh, G. A. P. H. van den (Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden)
Feijs, B. (Stichting Groene Hart, Woerden)
Kuijer, M. en R. Leopold (Regio Randstad, Utrecht)
Meerburg, A. H. (Gemeente Alkemade)
Schoenmakers, M. A. A. (AM Wonen, Nieuwegein)
Schuttenbeld, B. J. G. (Kamer van Koophandel, regio Leiden (Rijnland))
Verhaak, W. (Milieudefensie, Amsterdam)
Wijkhuisen, H. (ANWB, Den Haag)

OVER DE AUTEURS

Nico Pieterse heeft fysieke geografie gestudeerd aan de Universiteit Utrecht, met als specialisatierichtingen Geografische Informatie Systemen en hydrologie. Aan diezelfde universiteit is hij gepromoveerd op de mogelijkheden voor en adequaatheid van computermodellen voor de analyse van de effecten van ecologische herstelmaatregelen in het stroomgebied van de Dommel (B en NL). Van 2000 tot en met 2002 werkte hij als waterspecialist bij het adviesbureau Grontmij. Sinds 1 januari 2003 is hij als senioronderzoeker water en ruimtelijke ordening verbonden aan het Ruimtelijk Planbureau.

Marijn van der Wagt studeerde architectuur aan de Technische Universiteit Delft. Ze werkte vervolgens als adviseur duurzame bouw en stedenbouw bij bureau BOOM in Delft. Sinds 2003 is zij verbonden aan het Ruimtelijk Planbureau, eerst als lid van het Atelier 'Verborgene Land', later als onderzoeker. Ze is tevens als gastdocent verbonden aan de Technische Universiteit Delft.

Femke Daalhuizen studeerde sociale geografie aan de Universiteit Utrecht. In 2004 promoveerde zij op een onderzoek naar het hergebruik van voormalige boerderijen door niet-agrarische ondernemers en de betekenis hiervan voor de ontwikkeling van het platteland. Sinds juli 2004 is ze als onderzoeker verbonden aan het Ruimtelijk Planbureau. Haar specialisatie ligt op het terrein van de landelijke gebieden.

Maarten Piek studeerde af als architect aan de Technische Universiteit in Delft. Hij werkte enige tijd bij ABF-Strategie aan onderzoeken en ontwerpen op regionale schaal voor de vereniging Deltametropool. Sinds augustus 2002 werkt hij als ontwerper bij het Ruimtelijk Planbureau.

Frederik Künzel is architect. Van 2001 tot 2004 werkte hij als projectarchitect bij KCAP b.v. in Rotterdam. Sinds augustus 2004 werkt hij als ontwerper voor het Ruimtelijk Planbureau.

Restan Aykaç studeerde sociale geografie aan de Universiteit Utrecht. Van 1995 tot 2001 was hij werkzaam bij de Rijksplanologische Dienst en sinds 2002 werkt hij als onderzoeker bij het Ruimtelijk Planbureau. Hij houdt zich daar vooral bezig met stadsgeografische onderwerpen.

COLOFON

Onderzoek:

Hans van Amsterdam
Restlan Aykaç
Marnix Breedijk
Lia vd Broek
Femke Daalhuizen
Frederik Künzel
Maarten Piek
Nico Pieterse (projectleider)
Marijn van der Wagt

Met dank aan:

Ge van den Eertwegh (Hoogheemraadschap Rijnland); Martin van de Ark (Inspectie vROM); Hans Farjon (NMP, ALterra); Fam. van der Hulst; Peter Bos (Gemeente de Ronde Venen); Wiebke Klemm (RPB); Arno Segeren (RPB); Femke Verwest (RPB) voor het leveren van informatie en/of het geven van commentaar op eerdere versies.

Beeldmateriaal

Maarten Piek, Frederik Künzel, in samenwerking met Typography Interiority & Other Serious Matters.

Bureau Nieuwe Gracht Leiden (p. 133)

Eindredactie

Simone Langeweg

Ontwerpen productie

Typography Interiority & Other Serious Matters, Den Haag

Druk

Veenman Drukkers, Rotterdam

© NAI Uitgevers, Rotterdam/Ruimtelijk Planbureau, Den Haag/2005. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912jo het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

NAi Uitgevers is een internationaal georiënteerde uitgever, gespecialiseerd in het ontwikkelen, produceren en distribueren van boeken over architectuur, beeldende kunst en verwante disciplines.
www.naipublishers.nl

ISBN 90-5662-442-3

